

DANSKE STUDIER

UDGIVET AF
AAGE HANSEN OG ERIK DAL

1964

J. H. SCHULTZ FORLAG
KØBENHAVN

INDHOLD

<i>Aage Jørgensen: Folkevisesproget</i>	5
<i>H. V. Gregersen: En fabel-oversættelse af Niels Heldvad</i>	24
<i>Bengt Holbek: Asinus Vulgi. Om Niels Heldvads oversættelse</i>	32
<i>Erik Sønderholm: Nogle notater om Thomas Kingo</i>	54
<i>H. A. Koefoed: Er det finale r en vokal i rigsdansk?</i>	85
<i>Jørgen Breitenstein: Ingemann og Tasso</i>	67

MINDRE BIDRAG

<i>Iørn Piø og A. Hjorth Rasmussen: Et viseregister og en vise</i>	113
<i>E. Spang-Hanssen: Nogle Holbergiana</i>	116
<i>Aage Jørgensen: Hans Egede Schacks »Sandhed med Modification«</i>	123

ANMELDELSER

<i>Erik Dal: Dansk folkemusik. Grammofonplader</i>	127
– <i>Norsk folkemusikk. Grammofonplader</i>	129
<i>Chr. Lisse: V. E. V. Wessman: Lekar och spel (FSF VIII)</i>	131
<i>L. Bødker: Linda Dégh: Märchen, Erzähler und Erzählgemeinschaft</i>	136

Folkevisesproget

Med særligt henblik på DgF 239 Møens Morgendråmme

Af AAGE JØRGENSEN

Hverdagssprog og folkevisesprog¹

Der er blandt sproghistorikerne almindelig enighed om, at »folkevisesproget« udformedes hen imod slutningen af det 12. århundrede². Det for forskningen umiddelbart tilgængelige visesprog findes imidlertid i kilder, der er væsentligt yngre, først og fremmest i adelsdamernes håndskrifter, – og det afviger naturligvis på afgørende punkter fra, hvad man kunne kalde »visernes oprindelige sprogdragt«; det ældste håndskrift, *Hjertebogen*, er fra 1553–55.

Folkeviserne har været inde under den samme skæbne som al anden i mundtlig tradition overleveret digtning. Gennem århundreder har de været »i drift«, før de blev fæstnede på papiret. Herunder er der måske blevet slidt så meget på en oprindelig *god* vise, at dens fremtrædelsesform i håndskriftet er banal og uden æstetiske kvaliteter. Man kan også tænke sig, at en oprindelig *dårlig* vise på et vist tidspunkt har fået en ansigtsløftning af en kunstnerisk begavet forfatter. I tidens løb er nye motiver kommet til, mens gamle er blevet bortvist. Omdigtninger har måske givet en vise en strammere komposition, mens hukommelsesbrist utvivlsomt meget ofte har bragt fremmedelementer ind. Og så fremdeles. Et utal af faktorer har virket omformende på visemassen, – hvortil kommer selve det forhold, at *sproget* i disse århundreder udviklede sig relativt hurtigt inden for det syd- og østskandinaviske område³.

Hermed være dog ikke sagt, at folkevisesproget på alle punkter fulgte med hverdagssprogets udvikling; forudsætningen for, at man kan tale om et særligt »folkevisesprog«, er jo netop, at der har været en åbenbar *inkongruens* mellem dette og det talte sprog. Selve den bundne form virkede retarderende, og hertil kommer, at der relativt tidligt fæstnede sig et poetisk normsystem for denne digtning, hvorved sproget blev *arkaiserende*. Man kan tænke sig, at der er blevet gjort en dyd af nødvendigheden: eftersom man ikke kunne udrense ældre ord og

former uden at forbyrde sig mod rytme og metrum, kom man efterhånden til at opfatte disse elementer som »noget, der hørte sig til«.

Der har inden for den ældre forskning været en tilbøjelighed til at opfatte »folkevisesproget« som et fikseret fænomen, som en art »platonisk idé«, der kun kunne erkendes umiddelbart gennem dens forvrængede afspejling i adelshåndskrifterne. En typisk repræsentant for denne betragtningsmåde var Sofus Larsen. Den er imidlertid ufrugtbar, blandt andet fordi den får visse inacceptable konsekvenser for forskningen: opgaven bliver at rekonstruere viserne i deres *oprindelige* skikkelse, at eliminere, hvad tiden har tilført dem af omformninger.

Naturligere er det at opfatte »folkevisesproget« som noget dynamisk, som noget, der bestandig ændredes; adelshåndskrifterne har fastholdt udviklingen i ét moment, Tang Kristensens almueoptegnelser har fastholdt den i et andet. Forskerens opgave bliver da på grundlag af det foreliggende materiale at give en så omfattende karakteristik af folkevisesproget som vel muligt, både som det har manifesteret sig i nedskrifterne, og som det må have lydt i den egentlige folkeviseperiode, dvs. tiden mellem ca. 1150 og ca. 1500.

Forskningssituation og historik

Erik Dal medgiver, at folkeviseforskningen i de egentlige sprogundersøgelser i materialet »kan finde hjælp og måske tilskyndelse«⁴; men iøvrigt afholder han sig fra at tage stilling til den foreliggende rent filologiske afhandlingslitteratur. – Det er naturligvis rigtigt, at filologien for viseforskeren må være en hjælpevidenskab, men Dals summariske omtale af dens resultater frister dog til en præcisering af arten og værdien af den bistand, som sproghistorikeren vil kunne yde.

Først og fremmest må det være hans opgave at tage sig af *den* tekstkritiske kommentering af materialet, som er nødvendig for enhver ikke-filolog, der beskæftiger sig med tekster fra et ældre sprogtrin, og som vil kunne sikre den optimale forståelse af materialet. Ganske vist bærer *Danmarks gamle Folkeviser* vidnesbyrd om en for tiden usædvanlig veludviklet editionsteknik; men den opfylder *ikke* de krav, som ikke-filologen må have lov at stille til en videnskabelig udgave. En ordbog over det danske folkevisesprog ville kunne råde bod herpå, – og ønsket om, at *DgF* måtte blive afsluttet med en sådan, er da også kommet til udtryk⁵.

Dernæst vil sproghistorikeren måske kunne bidrage til en afklaring på felter, hvor viseforskningen har svært ved at nå til sikre resultater; fx kunne man tænke sig, at en minutiøs sproglig undersøgelse af materialet ville bringe visse alders- og provenienskriterier for dagen, ligesom det dog må formodes, at relationen mellem håndskrifternes ortografi og selve udtalen påkalder sig en vis opmærksomhed, måske ikke mindst ved metrik- og rytmikstudiet (og videre ved melodistudiet?).

Med udgangspunkt i Dals ovenfor citerede passus tør man måske karakterisere viseforskerens vurdering af filologens folkevisestudier som velvilligt-skeptisk. — Folkevisernes sprog skulle jo imidlertid — ikke desto mindre — være et *primært interesseområde for filologien*. Men besynderligt nok har dette ikke været tilfældet. De selvstændige sproglige undersøgelser kan, såfremt der ses bort fra specialstudier med snævert sigte, opregnes på én hånd. Hertil kommer, at ordbøgerne behandler folkevisesproget stedmoderligt, — hvilket blandt andet gør det overordentlig vanskeligt at datere låneordsforekomster etc. nogenlunde tilfredsstillende. *Ordbog over det danske Sprog* medtager principielt ikke ord og udtryk, som *kun* findes i visematerialet, — hvilket jo hænger sammen med, at dens intention er at registrere det danske sprogs anvendelse *i nyere tid*⁶. Givtigere er på dette punkt O. Kalkars *Ordbog til det ældre danske Sprog*.

De filologiske studier i visematerialet skal i det følgende helliges nogle kritiske bemærkninger; deres respektive landvindinger og hovedtrækkene i deres argumentation skal fremdrages, mens enkelthederne i de skitserede helhedsopfattelser af visesproget ind til videre lades upåagtede.

Sofus Larsen gjorde sig — gennem sin afhandlings indledende, principielle overvejelser — til talsmand for den anskuelse, at visematerialet, således som det foreligger i adelshåndskrifterne, var »havareret« og i alle henseender »fordærvet«: viserne er i en tilstand, der »svært minder om gammel defækt Ragelse i en Marskandiserbod«⁷. Deres sprog karakteriseres på følgende vis: »Nydannelser, gamle Former og Sprogets vildtvoksende Ukrudt gror fredeligt Side om Side i denne Digtekunstens vanrøgtede Have«⁸. Visernes miserable tilstand er en følge af, at de har været brugt og slidt på af mennesker uden sans for deres æstetiske kvaliteter og uden veneration for deres oprindelige sprogdragt; der er blevet udvist svigtende forståelse for ældre former og

konstruktioner og en fatal skødesløshed i omgangen med og fremførelsen af viserne⁹.

Ud fra denne radikale nedvurdering af adelshåndskrifterne foretager Sofus Larsen sine restitutioner, efter hvilke viserne fremtræder i en form, der skulle være den oprindelige, 1200-tallets. – Usikkerhedsmomenterne er imidlertid legio, og eftertiden har da også affærdiget disse konstruktioner som »papirfilologi«¹⁰. – Kritikken kan sætte ind i hvert fald på tre hovedpunkter:

1. Som ovenfor hævdet er det ufrugtbart at operere med et fikseret folkevisesprog, i særdeleshed når der ikke findes kilder, som er mindre end ca. 300 år yngre end »folkevisesproget«.

2. Det er uvidenskabeligt at forske i et kildemateriale, som man selv har konstrueret på basis af et nødtørftigt kendskab til århundreders sprogudvikling, blandt andet fordi ens konstruktioner aldrig er de eneste mulige; det vil være en ren tilfældighed, om fx *Ebbe Skammelsøn*-visen nogensinde har haft netop den form, som Sofus Larsen har givet den i bogen *Ebbe Skammelsøns Vise*.

3. Restitutionerne forudsætter, at visernes metrum har været fast alternerende. Den senere forskning har godtgjort, at en sådan grundopfattelse er uholdbar¹¹. – På denne baggrund falder der et odiøst skær over Sofus Larsens folkevisestudier, når man læser hans recension af Ernst von der Reckes bog *Nogle Folkeviseredactioner*¹²; han karakteriserer i denne metrikeren Reckes indsigt blandt andet i metrikken som »utilstrækkelig« . . .

Når Sofus Larsens afhandling alligevel fortjener at blive nævnt i denne sammenhæng, skyldes det, at den indeholder en række fine enkeltiagttagelser, som den senere forskning har kunnet bygge videre på i bestræbelserne for at nå frem til en samlet karakteristik af visernes sprog.

Et vigtigt skridt fremad betegner *Johs. Brøndum-Nielsens* afhandling, hvis første halvdel fremlægger en række kriterier til indkredsning af tidspunktet for visesprogets opkomst; resten¹³ er uden relevans i denne sammenhæng, idet interessen dér samler sig om visesprogets indflydelse på det senere litteratursprog. Ud fra en undersøgelse af de almindeligst forekommende mandssnavne i trylleviserne og en sammenligning med stedsnavnene på *-torp* (hvori en stor part af mandssnavnene optræder som første sammensætningsled) når forfatteren frem til en opfattelse, som ganske vist ikke betegner noget nyt, men som dog afgiver en ny

begrundelse og dermed et argument for et synspunkt, der nok kunne have det nøddigt.

Hertil føjes en omtale af ordet *maar*, det eneste folkevisecord, som har bevaret den gamle nominativ-endelse på *-r*; dette tillader den konklusion, at »Folkevisesprogets Grundlæggelse gaar tilbage i det mindste til c. 1200«¹⁴.

I *Elias Wessén*s afhandling er hovedvægten lagt på det deskriptive. Den giver en fortræffelig orientering og en langt mere nuanceret karakteristik end Brøndum-Nielsens. Selvom systematiseringen ikke falder i øjnene, svarer den dog stort set til den, som man finder i de senere behandlinger af emnet, Agnes Agerschous og Peter Skautrups.

Wessén understreger, at folkeviserne bevæger sig »inom ett traditionsbundet poetisk språk«¹⁵, – hvilket forsåvidt blot er en gentagelse af, hvad en række ældre forskere har antydnet; hos Sofus Larsen hedder det: »Der uddannede sig i Slutningen af Viserangens Blomstringstid en ejendommelig, formelmæssig, stærkt traditionsbunden Jargon«¹⁶. Imidlertid synes Wessén at være tilbøjelig til at opfatte dette poetiske formelsprog som relativt *gammelt*.

Det er en af *Agnes Agerschous* fortjenester, at hun på en overbevisende måde har videreført og underbygget denne antagelse. Hendes tese er, at folkevisesproget på et meget tidligt tidspunkt er blevet præget af vestdansk (jysk). Udgangspunktet synes at være en fodnote hos Wessén, der om visernes hyppige anvendelse af foranstillet bestemt artikel skriver: »Enligt den allmänna uppfattningen är . . . denna konstruktion för de nordiska språken helt och hållet främmande och beror på inflytande från tyskan«¹⁷; at Wessén selv er forbeholden over for opfattelsen, fremgår af den omtalte fodnote, hvori det i forlængelse af det citerede nævnes, at Vest- og Sydjylland jo også har foranstillet artikel^{17a}. Agnes Agerschou opfatter trækket som »et vestdansk kriterium«¹⁸.

Hendes afhandling sigter imidlertid videre end mod indkredsningen af de elementer i folkevisesproget, der peger mod vestdansk; endemålet er »en Bestemmelse af visse Træk i Folkevisesproget i dets oprindelige Fremtræden i Dansk«¹⁹, – og det viser sig da, at netop disse træk meget ofte indgår i visernes faste formler: de så at sige konstituerer den poetiske konvention. Især må det betragtes som væsentligt, at alle (!) de i de faste bogstavrimede forbindelser forekommende ord »er gamle nordiske Arveord«²⁰.

Afsnittet om folkevisesproget i *Det danske Sprogs Historie*²¹ indeholder ikke noget væsentligt nyt; det udmærker sig ikke desto mindre ved på en koncentreret og overskuelig måde at ekstrahere og sammenstille de vigtigste karakteristika. På sin vis er det den fuldstændigste generelle beskrivelse, som findes.

Problemstillingen

Hovedreglen for folkevisesprogets omdannelse formuleres allerede af Brøndum-Nielsen: »I Folkeviserne er det . . . i det væsentlige Gloserne – sjældnere Formerne – der peger paa Affattelsestiden, og Formerne – sjældnere Gloserne – der tilhører Nedskrivningstiden«²². Den citeres hos Wessén²³, der dog tillige inddrager *sætningsbygningen* i sine betragtninger²⁴. Og den uddybes hos Skautrup²⁵.

1. *Ordformerne*. Disse har været tilbøjelige til at følge med i den almindelige sprogudvikling, både hvad angår de lydlige konstruktioner og bøjningselementerne. Man finder derfor kun få spor af ældre morfologiske forhold; og grunden til, at disse ikke også er gledet ud af visesproget, finder man i det faktum, at de er blevet faste rekvisitter, »formler«.

2. *Ordforrådet*. Der synes at have været en almindelig tendens til at holde fast ved de oprindelige gloser, – hvilket blandt andet fremgår af, at man i viserne finder ord, som iøvrigt efter alt at dømme skulle være ude af brug, i hvert fald hen imod slutningen af viseperioden. Et typisk eksempel afgiver udtrykket *den brune brand*²⁶. – Dog må det formodes, at der er sket en fortløbende udskiftning af gloser, som sprogudviklingen havde gjort mindre forståelige; Agnes Agerschou gør opmærksom på, at viserne overalt anvender konjunktionen *for*, – som imidlertid først er kommet ind i sproget henimod slutningen af den gammeldanske periode²⁷.

3. *Ordfølgen*. Visernes metriske og rytmiske form har virket konserverende, således at en ældre syntaktisk struktur i mange tilfælde er blevet bevaret. Også på dette punkt uddannede der sig visse formler, som kommer igen og igen i materialet.

Sproget i adelshåndskrifterne kan således ikke uden videre opfattes som *nedskrivningstidens*; i visse henseender afviger det endda væsentligt fra dens »normalskriftsprog«²⁸. Lige så uberettiget er det ud fra den talesprogsnære syntaks at drage nogen slutning om, at det var nært

beslægtet med tidens talesprog. Som nævnt må viserne allerede tidligt have virket arkaiserede – netop i kraft af, at der så hurtigt skabtes en poetisk tradition; om årsagen hertil så var den bundne forms tvang, får stå hen i det uvisse.

Hermed skulle problemstillingen være givet: materialet præsenterer sig som en række sproglige manifestationer, som ganske vist er blevet fæstnet på papiret inden for et relativt afgrænset tidsrum, hvorfra der tilmed foreligger et stort antal sproglige kilder af anden art, – men som dog *dels* peger bagud mod tidligere faser i sprogets udvikling, mod en periode, som har afsat meget få skriftlige ytringer, således at sammenligningsgrundlaget er spinkelt, og *dels* »indad« mod en traditionsbundethed, som vanskeligt lader sig uddestillere.

Folkevisesproget er ikke nedskrivningstidens, men ejheller tilblivelses-tidens; men det rummer i sig elementer, der vidner om stor ælde, og andre, om hvilke det med sikkerhed kan siges, at de ikke fandtes i den tidligste folkevisetid. Dog tillader materialet naturligvis visse slutninger: nogle generelle, andre i egentligste forstand specielle.

I det følgende vil der blive givet en karakteristik af sproget i en enkelt vise, idet hovedvægten dog vil blive lagt på træk, som skulle have generel gyldighed; eller sagt på en anden måde: der vil blive givet en karakteristik af folkevisesproget med udgangspunkt i materiale hentet fra én vise.

Møens morgendrømme

Denne vise, *DgF* 239, har været kendt overalt inden for det nordiske område. De forskellige opskrifter udviser store variationer, hvilket måske blandt andet hænger sammen med, at den indeholder motiver, der så at sige har kunnet appellere til forsangerens opfindsomhed; fx kan antallet af drømme varieres, uden at det får konsekvenser for fabelen. – Afhandlingen vil imidlertid udelukkende beskæftige sig med *opskrift A*, der findes i Christence Juels håndskrift²⁹. Nedskriversken var datter af Niels Juel til Kongstedlund og vistnok født i 1590. Visebogen er påbegyndt i 1614 og, som det oplyses på dens sidste blad, »fineret denn 10. Juny 1615«. Sandsynligvis er den afskrevet efter et ældre manuskript, evt. efter en af Christence Juel selv udarbejdet kladde³⁰.

Det episke forløb er som følger: møen sover længe om morgenen, fordi hun drømmer; da dronningen, hendes moster, bebrejder hende

dette, fortæller møen sine drømme; dronningen vil købe dem, men møen beholder dem for sig selv, – og i det samme rider venderkongen ind i gården for at fæste hende; dronningen går ham i møde og prøver at få ham til at skifte sind, men uden held; i et lille intermezzo giver hun møen en ørefigen i bitterhed over, at det ikke er en af hendes egne døtre, hvem denne store lykke times; møen klæder sig vel på og går ind for kongen, som løfter hende op på sin hest og rider bort med hende; brylluppet fejres på hans borg, og møen går ind til sorgløse dage ved venderkongens side³¹.

Referatet antyder, at visen står folkeeventyrene meget nær, hvilket Svend Grundtvig da også henleder opmærksomheden på³². Hans indledning rummer iøvrigt en minutiøs sammenstilling af de parallelle led i opskrifterne, – hvorved der kastes lys over »baade Friheden og Troskaben i den folkelige Tradition«³³. Interessantere i denne forbindelse er Grundtvigs bestemmelse af visens alder; den er et typisk udslag af de »romantiske« forskeres tendens til at føre et folkeminde så langt tilbage i tiden som vel muligt. Visens anledning må, hedder det, være vendernes plyndringer på de danske kyster; disse ophørte jo omkring 1150. Også »Visens Form taler . . . for, at den har en lignende Alder«³⁴.

Visen har imidlertid de historiske begivenheder så meget på afstand, at den næppe kan være blevet til før ca. 1200. Ganske vist fæster venderkongen møen imod dronningens vilje, – men det er blot et udslag af, at hun kunne unde en af sine egne døtre denne gode lykke (str. 37). Kongen opfattes ikke som kriger. Han modtages fyrsteligt, ikke fjendtligt. Handlingen er indhyllet i romantik³⁵.

I teksttillægget til bind IV af *DgF* anfører Erik Dal, at visen opfattes »som en eventyragtig mindelse om begyndelsen af det 12. årh., da vendernes hærgninger endnu var realiteter«³⁶, hvilket er en betydelig modifikation af Grundtvigs aldersbestemmelse.

Iøvrigt antydede Ida Falbe-Hansen i en lille afhandling fra 1922³⁷, at der måtte være visse berøringspunkter mellem William of Malmesbury og den skandinaviske sagn- og visedigtning; hun fremdrog blandt andet en motivisk lighed mellem et af sagnene hos William og *Møens morgendrømme*. Den engelske krønikeskriver understreger selv, at hans kilde har været »gamle og udbredte Ballader«³⁸. – På dette grundlag har Aage Kabell senere argumenteret for, at motivet skulle være *indkommet* fra England³⁹, en antagelse, som nu har fået støtte gennem de i teksttillægget meddelte nye opskrifter. – Problematikken er iøvrigt i denne

sammenhæng uden betydning, idet A-opskriften ikke indeholder sproglige reminiscenser af engelsk oprindelse.

Opskriftens jyske proveniens skinner igennem. Således er der talrige eksempler på apokope: *min winger . . . di skiult* (16), *all min sommer-sømme* (19), osv. Den karakteristiske sekundære diftongering manifesterer sig gennem en skriveform som *min bien* (15), påfaldende ikke mindst fordi rimordet er *gren*.

Af andre elementer, der peger mod en decideret dialektalt præget sprogbrug hos nedskrivervsken, kan nævnes imperfektumsformerne *sam* (= *svømmede*; 13) og *told* (= *fortalte*; 20), samt adverbialformen *halles* (= *halvvejs*; 23). – Utvivlsomt vil et intensivt studium af teksten kunne bringe adskillige andre sådanne træk for dagen; dette falder imidlertid uden for afhandlingens målsætning.

På samme vis forholder det sig med den systematiske undersøgelse af opskriftens ortografi, som materialet indbyder til; dog skal et par bemærkninger om ortografien hidsættes: Generelt må man sige, at denne er inkonsekvent; fx skrives *minn* (18), mens rimordet har enkelt konsonant (*din*); *closteritt* (30), men *klosteridt* (43); *borrer* (1), men *bore* (56). – Imidlertid gælder det generelt, at *t* i udlydsposition efter *d*, som i *landt* (13), *ordt* (23), *-toldt* (23), *endt* (= *endnu*; 29), *indt* (43) og *klapedt* (46), ikke har nogen funktion. Det samme gælder *b* efter *m*, som i *hiemb* (26), *femb* (29) og *drømbde* (13 m. fl.). – Den udstrakte brug af *rr* efter vokal, hvor denne i moderne dansk er lang, kunne tyde på, at disse ord har haft kort vokal: *borrer* (1), *burre* (5), *ærre* (24 m. fl.), *ørre* (35) og *kierre* (36) (men *kiere* i str. 37)⁴⁰.

Visens ordforråd

At der tidligt uddannedes visse litterære konventioner – et traditionsbundet formelsæt – for visedigtningen, havde i hver fald et par væsentlige konsekvenser:

1. En del ord, som må have været almindelig kendte gennem hele perioden, forekommer ikke – eller meget sjældent – i viserne. Når Wessén antager, at man i disse genfinder det ordforråd, som konstituerede »den äldre medeltidens enkla, vardagliga talspråk«⁴¹, må det bero på, at han ikke tilfulde har indset, hvor givende det er at stille spørgsmålet om, hvilke ord og udtryk man *ikke* finder i viserne. Over

for Wesséns opfattelse står Skautrups: »Man (har) nok fra første færd foretrukket ord fra de højtidelige, poetiske eller rent arkaiserende lag«⁴²; den kan fx illustreres med en henvisning til, hvilke kvindebetegnelser man finder i viserne, og hvilke man kan søge forgæves⁴³.

2. De låneord, som blev hjemlede i sproget i selve folkeviseperioden, havde meget svært ved at trænge ind i viserne. Størsteparten af låneordene i disse er meget gamle, dvs. at de tilhører det centrale ordstof⁴⁴. Resten – de låneord, som er indkommet og indoptaget i visesproget i *folkeviseperioden* – knytter sig gerne til riddervæsenets særlige emneområde.

I den følgende gennemgang af ordstoffet i *Møens morgendrømme* vil der blive sondret mellem tre hovedgrupper, af hvilke den første indeholder de fællesnordiske arveord samt det fåtal låneord, som allerede i de ældste kilder anvendes på lige fod med de oprindelige ord⁴⁵; den kategori af låneord, hvis indmarch i det danske sprog fandt sted umiddelbart før eller lige i begyndelsen af viseperioden, altså inden det endnu havde konstitueret sig i et traditionsbundet mønster, udgør den anden gruppe; den tredje rummer endelig de ord, som er indkommet senere, – og som måske endda er blevet gængse i sproget via viserne.

Der er ikke tilstræbt nogen form for fuldstændighed under excerperingen; materialesamlingen skulle imidlertid være repræsentativ. Da den er så relativ lille, renonceres ydermere på enhver form for undergruppering, det være sig efter ordklasseprincippet, efter emneområde eller på anden vis. Ordene hidsættes i alfabetisk orden og kommenteres fortløbende; som »opslagsord« anføres visens form af ordet⁴⁶.

Gruppe I

aller (6). Skriveformen dækker utvivlsomt *udtalen*; opskrift B, str. 5, har *aldrig*, hvilket synes at være den almindelige *skriveform*. Dette er blot et af de mange punkter, på hvilke opskrift A udviser trofasthed mod det sagte, resp. sungne. (Oldn. *aldrig(i)*, egl. dativ af *aldr* + partiklen *gi*).

boe (52). Verbet (= *berede*, *ordne*) var formentlig gledet ud af sproget henimod nedskrivningstidspunktet, og alt taler for, at det allerede langt tidligere havde fået et arkaiserende skær over sig. Det overlever imidlertid i den gængse folkevisekonstruktion *at lade sit bryllup bo*, der tilhører folkevisesprogets skat af stereotype vendinger⁴⁷.

borig (51). Oldn. *borg*, æda. *borgh*. Visens form er opstået ved, at en svarabhakti vokal er blevet markeret i udtalen og lukket; fænomenet genfindes i andre ord med konsonantforbindelsen *-rg*, fx *sorrig*. – Efter-

stevet har pl. *borrer* (1) og *bore* (56); talen er her om en ortografisk realisation af *q*-svind efter *r*.

brøllup (51 f). Oldn. *brúðlaup*.

burre (5). Oldn. *búr*. Ang. den gamle dativendelse, se afsnittet *Morfologi*.

Betegner »opholdsrum for (ugifte) kvinder« (*ODS*), cf. *jomfrubur*. – Mens de danske opskrifter her har halvrim (*burre~prude*), har den færøiske (M) helrim (*bude~prude*); dette ord modsvarer da. *bod* (oldn. *búða*). *druck* (51). Der foreligger apokope (<*drukke*, præf. pl. af *drikkæ*, cf. oldn. *drukkum*), cf. i jyske dialekter *dråk*, *drok*. – Udtrykket *drekkæ brúðlaup* kendes fra flere oldn. kilder, fx *Flateyjarbók*; det anvendtes langt ned i tiden⁴⁸.

egienn (25). Dannet af præf. *í* + æda. præf. *gen*, cf. oldn. *í gegn*. Betydningen er, som overalt i æda., »imod«.

for-under (37). Dannet af det gamle præfix *for*-⁴⁹ + *unde* (= *holde af*, etc.). Betydningen er altså »misunder«.

ganger (49). Oldn. *gangari*. Dette er folkevisens almindeligste udtryk for »hest«, et eksempel på, hvordan det poetiske og højtidelige udtryk foretrakkes frem for hverdagssprogets⁵⁰.

halles (23). Ordet (= *halvvejs*) findes i flere jyske dialekter (Feilberg).

haremm (56). Opkomsten af svarabhakti vokal hér skyldes formentlig, at *r* har været »snurret«. Betydningen er »sorg«⁵¹.

herre (34). Indlånt i oldn. fra oldsax. *herro*.

kier (17). (Subst.). Betydningen er i oldn. (*kjarr*) »krat, buske på fugtig grund«; i æda. er der sket en glidning over mod den nutidige betydning, idet ordet dér både kan betyde »kær« og »krat«; grundforestillingen synes at være »et fugtigt (bevokset) område«.

kier (21). (Adj.). Lat. *carus*, oldn. *kærr*, runeda. *kær*.

kiste (39). Lat. *cista*, oldn. *kista*.

kvide (55). Oldn. *kviða*, *kviði*, glda. *qwidh(e)*. Ordet indgår ofte i tautologisk forbindelse med det fra den rent lyriske digtning (Mariaviserne) optagne, indlånte ord *angest*⁵².

(*guld*)*lad* (8). Oldn. *hlað* (= *bræmme*, *pyntebånd*); *gullhlað* forklares hos Fritzner: »Guldbånd, bånd, hvori der er indvirket guld eller som er prydet dermed, og som bruges til besætning på klæder . . .«.

liden (13). Egl. mask. akk. af glda. *lidel*, æda. *litæl*, oldn. *litill*, (cf. *litinn*).

liste (39). (Med gl. dativendelse). Oldn. *list* (= *snedighed*, *kunst*, *dygtighed*).

løster (27). Oldn. *lysta*.

mend (38). Formen er elliptisk (= *såmænd*)⁵³.

mordt (53). Oldn. *mörðr*, gld. *mord*, *marth* o. fl. Betydningen er »skind af mår, anv. som pelsværk; . . . tidligere spec. om hermelin« (*ODS*). Cf. det faste folkevisaudtryk *vel svøbt i mår*.

morster (12). Oldn. *móðursystir*, æda. *mothær systær*, hvorfra ordet er udviklet ved kontraktion.

(*eders*) *naade* (27). Oldn. *náð* har betydningen »omsorg« etc., men finder ikke anvendelse som titular for personer af høj rang; glda. har *edher/hans naadhe* »om fyrste« (*ODS*). – Anvendelsen af *eder* i tiltale er ikke op-

- rindelig, men indkommet fra lat. *vester*; formen vandt frem på *du*-tiltalens bekostning⁵⁴. Ofte finder man i samme vise *du* og *eder* anvendt, endog om samme person (og af samme person); dette er netop tilfældet hér: dronningen tiltaler venderkongen med *dig* (26) og med *eder* (27). *peld* (48)⁵⁵. Oldn. *pell*, æda. *pæl* (cf. den berømte notetekst fra *Codex runicus*), glða. *peld*, *pell*, *pæll*. Betydningen er »en slags kostbart stof ell. tøj« (*ODS*).
- pending* (20). Oldn. *pen(n)ingr*, æda *pæn(n)ing*, *pen(n)igh*. Antagelig lånt gennem oldeng.⁵⁶.
- priss* (4). Oldn. *priss* (= *berømmelse*, etc.).
- prude* (5). Indlånt i oldn. (*prúðr*) allerede omkr. år 1000⁵⁷. Betydningen er »fornem, stolt, ædel, smuk« etc.
- quide*, se *kvide*.
- riidens* (= *riidendes*; 23). Præsensparticipiets sideform på *-es* brugtes i dialekter og ældre rigssprog især i konstruktioner af typen *komme kørendes*⁵⁸.
- sam* (13). Præt. af *svømme*. *ODS* henfører formen til det arkaiserende sprog, mens Feilberg har registreret den i adskillige jyske dialekter.
- sielffuer* (47). Oldn. *sialfr*. Ordet har meget ofte kassubøjning i æda., selv efter at kassufornemmelsen iøvrigt er ved at være forsvundet.
- stander* (41). Oldn. *standa*. Betydningen »rejse sig op« er registreret hos Kalkar^{58a}. Konstruktionen, der modsvarer lat. *assurgo alicui* (= *rejse sig af høflighed for én*), forekommer hyppigt i folkevisesproget. Betydningen af verslinien *hand stander hinder op egienn* er altså: »han rejser sig op mod hende«.
- (*sommer*)*sømme* (19). Ordet anvendes især i folkevisesproget (*ODS*). Betydningen er »syning (brodering, baldyring); ogs. konkr.: sytøj; noget, der er syet«⁵⁹.
- told* (20). Betydningen er »fortalte«⁶⁰.
- trienn* (41). Præt. af *trine*, der er dannet til subst. *trin*; ordet synes ikke beslægtet med *træde*. Det forekommer hyppigt i visesproget, hvor det må have haft hjemmel meget tidligt⁶¹.
- valsk* (1). Oldn. *valskr*. Ordet er afledt af glða. *wale* (oldn. *valir*, pl.)⁶². Betydningen er »fransk« – eller i videre forstand »hvad der har tilknytning til de romanske lande«, cf. *Vælskland*.

Gruppe II

- closteritt* (30), *klosteridt* (43). Æda. *klostær*. Fra mnt./oldsax.⁶³.
- drager* (53). Glða. *draghæ*, sent oldn. *draga*. Fra mnt. *dragen*, cf. ty. *tragen*. Betydningen er her »være iført, bære«⁶⁴.
- fin* (34). Glða. *fiin*, sent oldn. *finn*. Fra fr. *fin*⁶⁵. Ordet har rimeligvis først *fæstnet* sig i løbet af selve folkeviseperioden – hvorfor det med *føje* kunne have været henregnet til gruppe III. Det er nært forbundet med hof- og ridderlivet.

- for-tryder* (36). Vistnok dannet med udgangspunkt i mnt. *vordreten*, der sættes i forbindelse med glda. *tryde* (ODS). Betydningen er hér »hvorfor ærgres I jer over . . .«.
- for-wonden* (55 f). Fra mnt. *vorwinnen*, cf. sent oldn. *fyrirvinnast* (= *und-lade, opgive*). Betydningen er »overvundet«.
- føie* (33). Glda. *føghe, føffue, føye*. Fra mnt. *vogen*. Ordet er hér brugt transitivt: (*hun kand*) *føie* [sitt] *sind*.
- giffue siig* (30). Fra mnt. *sik geven*, cf. ty. *sich geben*⁶⁶. Betydningen er »begive sig«.
- iomfrue* (6). Glda. *jomfru(e), jomfruge, junckfrue*, etc., æda. *jungfrughæ*. Fra mnt. *junkvruwe*, cf. ty. *jungfrau*. »I middelalderen . . . kun om ugifte adelsdamer« (ODS). Rimordet er *soffue*, hvilket antyder, at ordet har været udtalt [-froue]. – Også dette ord peger mod gruppe III⁶⁷.
- kiendt* (33). Fra mnt. Indkommet med adelsfamilierne sydfra. Ordet synes at have været almindelig kendt i hele Norden⁶⁸. Betydningen er »barn«.
- kronne* (45). Glda. *kronæ, krunæ*, oldn. *krúna*. Fra mnt. *krone, krune*⁶⁹.
- lerre* (32). Sent oldn. *læra*. Fra mnt. *leren*; erstattede *kenna* (= *lære fra sig*) og *næmæ* (= *lære*)⁷⁰.
- løcke* (22), *lyckenn* (38). Glda. *lykkæ, løckæ, lukkæ*, sent oldn. *lukka, lykka*. Fra mnt. (*ge*)*lucke*.
- perllekrantz* (40). Begge kompositionselementerne er indkommet gennem mnt., men oprindelsen er uvis; *perle* kan følges tilbage til de romanske sprog.
- silcke* (24). Glda. *silchæ*, æda. *silki*⁷¹. Fra lat. *sericum* (via slavisk?).
- sind* (33). Glda. *sin(ne)*, æda. *sinni*. Rimeligvis fra mnt. *sin*.
- skarlagen* (53). Glda. *scharlagæn, skarlagen*, æda. *scarlaken*, sent oldn. *skarlak(an)*. Fra mnt. »Et især i middelalderen brugt kostbart stof, tøj af forsk. farve; spec. om sådant stof af rød farve . . .; også om klædning(sstykke) af dette stof« (ODS).
- skiencke* (26). Fra mnt. Grundbetydningen er »holde en beholder i skrå stilling, så indholdet løber ud«, hvorfra betydningen »give at drikke« (oldn. *skenkja* har kun denne betydning), og endelig »forære«.
- wock* (36). (Interjektion). Æda. *wak*. Fra mnt. *vach, voch*.
- ynsker* (44). Oldn. *æskja*, glda. *ønskæ, yske*. y-skriveformen var ganske almindelig i glda. *n* er indkommet i glda. fra mnt. *wunschen*⁷². (Ordet kunne med lige så god ret placeres i gruppe I).

Gruppe III

- bliantt* (25). Af persisk oprindelse, indkommet i glda. fra oldfr. *bliant, blient*. »En slags kostbart silkestof« (ODS).
- fin*, se gruppe II.
- frøken* (34). Glda. *frøiken, frøken*. Fra mnt. *vroiken, vro(e)ken*; egl. diminutivdannelse til *vrouwe*, cf. ty. *frau*. Ordet afløser efterhånden det

tidligere indlånte *jomfru*, der devalueres, indtil det – som nu – kun kan betegne »en ældre, ugift kvinde i huset«.

iomfrue, se gruppe II.

ærre (25), *erre* (34). Æda. *æræ*, sent oldn. *æra*. Fra mnt. *ere* ell. oldsax. *era*. Indlånt gennem hof- og riddervæsenet⁷³.

Ovenstående gruppering af visens ordstof antyder, hvilket register folkevisesproget spænder over. Gruppe I indeholder en række af de specifikt poetiske ord, som i hverdagssproget relativt tidligt erstattedes af andre, men som i viserne fik en særlig funktion: *boe*, *burre*, *lad*, *mordt* og *peld*, for blot at nævne et fåtal af dem. Gruppe II omfatter i det væsentlige nedertyske låneord, af hvilke de fleste stadig anvendes, idet de sammen med arveordene konstituerer det centrale ordforråd; kun *for-tryder*, *kiendt* og *wock* er gledet helt ud af sproget. Ordene i gruppe III peger alle mod riddervæsenet; de har i begyndelsen været i brug inden for en snæver overklasse, – men senere er de trængt ind i dagligsproget; dog er stofnavnet *bliantt* naturligvis gledet ud.

Det kvantitative forhold mellem grupperne illustrerer visedigtningens trofasthed over for de hævdundne og gamle ord og dens træghed over for nye.

Morfologien

Som allerede nævnt er hovedreglen den, at ordenes bøjningsendelser har deltaget i den almindelige sprogudvikling; dog finder man i viserne mange relikter af ældre morfologiske forhold, idet disse er gået ind i visesproget som »fast inventar«.

Inden for substantivernes morfologi hæfter man sig især ved præpositionsforbindelser som *i burre* (5) og *med liste* (39)⁷⁴. Intet tyder på, at det er kassusfornemmelse, der har bragt disse former over i visesproget; de har allerede fra begyndelsen været poetiske formel-elementer. Dette fremgår af visens behandling af præpositionen *till*; denne har genitivreaktion: *till minn*, *till din* (26), – men at dette blot er en formel, fremgår af, at strofe 38 har *till hanom* (i stedet for *till hans*)⁷⁵.

Adjektivbøjningen rummer ligeledes en række levn fra ældre tidsafsnit. Visen afgiver kun et enkelt eksempel på *r*-formen: *sielffuer* (47), men derimod et par eksempler på *n*-formen, der oprindeligt er en bøjningsform (mask. akk.): *med skarpen riiss* (4), *wed huden kiendt* (46). Agnes Agerschou har påvist, at *r*-formen anvendes planløst, mens der

er ganske bestemte retningslinier for brugen af *n*-formen: »Den anvendes udelukkende foransat attributivt til singularisord«⁷⁶; ydermere er det kun konsonantisk udlydende adjektiver, som kan få endelsen; de vokalisk udlydende knyttes til substantivet i en anden syntaktisk struktur: *sin ganger graa* (49)⁷⁷.

Grunden til, at *n*-formen har fæstnet sig og er blevet et så almindeligt indslag i folkevisesprogets inventar af faste formler, er måske, at den imødekommer behovet for en tryksvag stavelse; den har således en vigtig metrisk funktion⁷⁸.

I visse tilfælde er det muligt at rekonstruere et rim ud fra kendskabet til ordenes ældre former; typeeksemplet på et sådant »tabtgået« rim er *hug~drog<hjó~dró*. Dette legitimerer visse vage slutninger om vedkommende strofes alder. Imidlertid bør man være opmærksom på, at halvrim-frekvensen er stor.

Rimene i *Møen morgendrømme* er gennemgående »gode«; men enkelte steder vil det være rimeligt at antage, at den mundtlige tradition har bragt forvanskninger ind i visen. Fx antyder rimløsheden i stroferne 2 og 3 i forbindelse med repetitionen af sidste verslinie af strofe 2, at stedet er forvansket; herfor taler også, at opskrift B har én strofe med helrim: *strid~blid*. Men denne betragtning går ud over det rent lydige og morfologiske; og i det hele taget synes fremgangsmåden lidet frugtbar i forbindelse med denne vise⁷⁹.

Syntaksen

Ved beskrivelsen af denne må man holde sig for øje, at al bunden digtning tillader sig friheder i ordføjningen, som normalprosaen ville afholde sig fra; dette først og fremmest af rytmisk-metriske hensyn. Dog er der visse konstante træk også i syntaksen, der som nævnt udviser træghed over for nye syntaktiske strukturer; den bundne form virker konserverende.

Generelt kan man sige, at folkeviseerne i syntaktisk henseende står det talte sprog nær. Ordføjningen er enkel, sætning og verslinie falder som regel sammen; *alle* verslinier i opskriften slutter med komma eller andet tegn af tilsvarende eller »højere« værdi . . .

Den bestemte artikel stilles som oftest foran substantivet, som i efterstevet: *di bønder trade till di bopper*⁸⁰ – et træk, som fører tanken hen på vestdansk⁸¹. Agerschou fastslår, at dets frekvens er større i de

berettende partier end i de dialogiserede; disse sidste skulle i det hele taget være mindre »formelfaste« i deres sprogbehandling end viserne som helhed⁸². – Vokalisk udlydende adjektiver stilles efter det substantiv, de karakteriserer: *ganger graa* (49)⁸³.

Ofte efterstilles pronominal bestemmelse: *kierre morsøster minn* (36) – en konstruktion, som er normal i oldn., men som i det ældste svenske og danske prosasprog er stærkt på retur⁸⁴.

Imperativ udtrykkes på forskellig vis, fx således: *du siig mig* (11); typen – formel imperativ med foranstillet personligt pronomen – er såre almindelig i folkevisesproget⁸⁵. – Men imperativen kan også udtrykkes ved konjunktiv: *du giffue mig* (18), samt ved imperativ + pronomen; til denne sidste kategori henregner Agerschou formlen *hør du* (18), som allerede Sofus Larsen behandlede – og stemplede som ukorrekt⁸⁶; Wessén opfatter formen som præsens⁸⁷, men herimod opponerer Agerschou; hun påpeger, at der findes mange eksempler på, at en konditionel betydning kan »underskydes«, uden at dette dog giver os ret til at opfatte disse tilfælde som oprindelige præsens-udsagn⁸⁸. – Bydemåden kan naturligvis også udtrykkes gennem den »nøgne« imperativform: *stander op och . . .*

Inversion forekommer ofte i visesproget; der er mange årsager hertil, men rytmiske hensyn spiller naturligvis tit ind. Betingelse udtrykkes normalt gennem ligefrem ordstilling: *du giffuer mig . . .!* (19), idet betingelseskonjunktionerne først senere blev hjemlede i sproget⁸⁹.

NOTER

1. Følgende forkortelser finder anvendelse i afhandlingen: *Agerschou* = Agnes Agerschou: *Oprindelige træk i dansk folkevisesprog*, Sprog og Kultur XII, 1943, s. 65–74; *Brøndum-Nielsen* = Johs. Brøndum-Nielsen: *De danske Folkevisers Betydning i sproglig Henseende*, Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri, 1910, s. 587–602; *Dal* = Erik Dal: *Nordisk folkeviseforskning siden 1800*, 1956; *DSH* = Peter Skautrup: *Det danske Sprogs Historie*, 1944 ff; *Kritiske Studier* = Sofus Larsen: *Kritiske Studier over vore Folkeviser*, Dania IX, 1902, s. 65–185; *Wessén* = Elias Wessén: *Om de nordiska folkvisornas språkform*, Nysvenska Studier VIII, 1928, s. 43–69. – 2. Se fx Brøndum-Nielsen s. 591; Wessén s. 52; *DSH* II s. 73. – 3. Wessén s. 50. – 4. Dal s. 346. – 5. Agerschou s. 72. – 6. *Ordbog over det danske Sprog* I, indledningen s. XXIII. Det er symptomatisk, at ordbogen i begyndelsen ikke citerer efter *DgF*, men efter Axel Ollriks og Ida Falbe-Hansens *Danske Folkeviser i Udvalg* I–II (1899–1909). – 7. *Kritiske Studier* s. 101. – 8. *Kritiske Studier* s. 80. Cf. Johs. Steenstrup: *Vore Folkeviser fra Middelalderen*, 1891, s. 74, hvor der tales om »dette Ukrudt, som er voxet i Folkevisernes Have«. – 9. Se *Kritiske Studier* s. 77. – Sofus Larsens principielle bemærkninger er optrykt i uddrag og kommenteret i Dal

s. 349 f. – 10. Dal s. 350; cf. s. 273, hvor de larsenske restitutionsmetoder betegnes som »særegne«.

11. Se fx Anton Aagaard: *Restitutionen af Folkeviserne med særligt Henblik paa Germand Gladensvend Visen*, Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning nr. 244, 1960, afsnittet *De ubetonede Stavelser* (s. 29–36), samt Dal s. 350. – 12. *Nogle Folkeviseredactioner* udkom 1906. Sofus Larsens recension findes i Arkiv f. nord. fil. XXIV, 1908; Dal s. 265/8 har årstallet 1906 for 1908. – 13. Brøndum-Nielsen s. 593 ff. – 14. Behandlingen af *maar* er blevet fast inventar i sprogundersøgelserne, der i det hele taget arbejder med det samme dokumentationsmateriale. Se Wessén s. 51 f, hvor forfatteren tillige fremdrager Brøndum-Nielsens tre eksempler på *r*-nominativ fra *Skånske Lov*; Agerschou s. 68; *DSH* II s. 74. – 15. Wessén s. 50 f. – 16. *Kritiske Studier* s. 82. – 17. Wessén s. 63. – 17a. Cf. Aage Hansen: *Bestemt og ubestemt Substantiv*, 1927, s. 138. – 18. Agerschou s. 70. Til de mod vestjysk pegende træk er Agerschou tilbøjelig til også at henregne *n*-formen inden for adjektivbøjningen; den kan, skriver hun, have haft »nogen Støtte i Vestdansk« (s. 69). På dette punkt underkendes argumentationen af Skautrup, der henviser til, at jysk »inden for morfologien viser den mest fremskredne simplificering« (*DSH* II s. 74). – 19. Agerschou s. 66. – 20. Agerschou s. 67.

21. *DSH* II s. 73–80, samt s. 160 f. – 22. Brøndum-Nielsen s. 588. – 23. Wessén s. 51. – 24. Wessén s. 63–67. – 25. *DSH* II s. 73. – 26. Se Brøndum-Nielsen s. 588; Wessén s. 56 f; *DSH* II s. 75. – 27. Agerschou s. 72. – 28. *DSH* II s. 160. – 29. Håndskriftet findes i den thottske samling (1542, 4°); visens nr. i det er 42. Opskriften er dog for de første 44 strofers vedkommende sammenholdt med Anna Basses håndskrift (Thott 775, 4°), i hvilket visen har nr. 120. De resterende strofer findes ikke hos Anna Basse. – 30. Cf. Sofus Larsen: *Ebbe Skammelsøns Vise*, 1923, s. 47 ff.

31. Den væsentligste kompositoriske forskel mellem den (gamle) danske vise og de norske og færøiske består i, at de sidstnævnte indskyder et afsnit, hvori drømmene fortolkes. – 32. *DgF* IV s. 431. Grundtvigs behandling af visen plus de af ham meddelte opskrifter omfatter ca. 35 sider (s. 415–52). – 33. *DgF* IV s. 420. – 34. *DgF* IV s. 431. – 35. Cf. Ernst Frandsen: *Danske Folkeviser i udvalg* I, 2. oplag, 1956, noterne s. 141. – 36. *DgF* X s. 592, sp. 2. Tillægget indeholder ca. 10 sider til *DgF* 235 (s. 592–602). – 37. Ida Falbe-Hansen: *Nordiske Folkeviser hos William of Malmesbury*, Danske Studier XIX, 1922, s. 76–78. – 38. Falbe-Hansens (kursiverede) formulering (s. 76). – 39. Aage Kabell: *Møens morgendrømme*, Festskrift til L. L. Hammerich, 1952, s. 166–71. Af handlingen understreger meget stærkt, at tanken om visens engelske herkomst er Ida Falbe-Hansens: det anføres, at visen efter Falbe-Hansen »skulde være af engelsk oprindelse« (s. 167), – og senere tales om »Ida Falbe-Hansens formodning om engelsk udgangspunkt for ... Møens Morgendrømme« (s. 169; citeret i *DgF* X s. 593, sp. 1). Falbe-Hansen udtaler sig imidlertid ikke om, hvorvidt visen har hentet sit motiv fra England; hun taler blot om *berøringspunkter* mellem William og den nordiske folkeviser. Hendes titel kunne jo endog antyde, at påvirkningen efter hendes formening var udgået fra nordisk folkevisedigtning. I så fald må den, hvis Williams egne ord står til troende, have nået ham via en engelsk balladetradition. Imidlertid er Williams *De Gestis Regum Anglorum* fra begyndelsen af det 12. århundrede. Det synes altså, som om Kabell skyder Ida Falbe-Hansen en tilforladelig teori om visens herkomst i skoene, – en teori, som han rettelig selv tilkommer æren for. – 40. Hvad angår konsonantfordoblingerne i almindelighed, så er det vanskeligt at

se, hvornår de spiller nogen rolle for kvantiteten, – netop fordi de ofte er uden anden funktion end den dekorative. Dog bør det anføres, at Christence Juel på dette område udviser megen sparsommelighed, især sammenlignet med Karen Brahe.

41. Wessén s. 55. Wessén formoder, at det beror på den senere udvikling, når vi i dag opfatter mange folkeviseord som stærkt poetisk ladede. Denne antagelse har dog ikke generel gyldighed, selvom folkeviserne jo vitterligt skulle blive et skatkammer for senere digtning. – 42. *DSH* II s. 75. – 43. Agerschou s. 73. – 44. Cf. Agerschou s. 73; *DSH* II s. 77. – 45. Der tænkes på låneord af typen *kær* < *carus*. – 46. Grupperingen er utvivlsomt på visse punkter diskutabel. Den ville have kunnet drage uvurderlig fordel af en fuldstændig ordbog over sproget i de ældste danske sprogkilder. Især savnes oplysninger om visse låneords førsteforekomster i kilderne. – 47. Allitterationen henhører under Agerschous type 3 (s. 66 f). Cf. iøvrigt Wessén s. 56. – 48. Cf. *ODS* III, sp. 960. – 49. *for-* med privativ eller destruktiv funktion, cf. *DSH* I s. 292 f, hvor eksemplet for *sæghæ* (= *nægte*) tydeligst markerer funktionen, samt *DSH* II s. 84. – 50. Cf. Wessén s. 56; Agerschou s. 73; *DSH* II s. 75.

51. Iøvrigt er der at bemærke, at forekomsten af abstrakter i folkeviserne er ringe; se herom fx *DSH* II s. 75. – 52. Cf. *DSH* II s. 77. – 53. *såmænd* er dannet ved sammenblanding af forskellige udtryk; se *ODS*, u. I *Mand* 14. – 54. Cf. *Kritiske Studier* s. 84 f. – 55. *DgF* IV s. 445 formoder, sikkert med rette, at opskriftens *bredt* er en fejl for *och peld*. – 56. Ordet er vel indført af de engelske møntmestre; cf. *DSH* I s. 173. – 57. Cf. *DSH* II s. 75. – 58. Paul Diderichsen: *Elementær dansk grammatik*, 3. udg., 1963, s. 68; cf. *DSH* II s. 57, 417. – 58a. Kalkar V s. 988, sp. 2; cf. *ODS* u. *stå* (bet. 44.2.: *stå en op*). – 59. Meningen er: »Saa meget som jeg har syet Sommeren igennem» (Ernst Frandsen: *Danske Folkeviser i udvalg* I, 2. oplag, 1956, noterne s. 141). – 60. Cf. *ODS* XXIV, sp. 1398.

61. Skriftsproget finder anvendelse for *trine* i den ymda. periode. Det er således ikke korrekt, når det hos Sofus Larsen hedder, at ordet først kan påvises i skriftsproget fra midten af 16. årh. (*Ebbe Skammelsøns Vise*, s. 274). Larsen vil ikke udelukke, at ordet er indlånt. Falk og Torp: *Norwegisch-Dänisches etymologisches Wörterbuch*, 2. Auflage, 1960, afgiver intet holdpunkt. Det vil dog næppe være urimeligt at antage, at det er en relativt sen, *hjemlig* dannelse. – 62. Se *ODS* u. *Valland*. – 63. Cf. *DSH* I s. 299. – 64. Cf. *ODS*, u. *drage* 12.2. – 65. Cf. *DSH* II s. 77, 108, 109. – 66. Cf. *ODS* VI, sp. 990 (bet. 11.2.). – 67. Cf. *DSH* I s. 301. – 68. Se Kalkar, u. *kind*, hvor der findes henvisninger til Aasen og Rietz. – 69. Cf. *DSH* II s. 77. – 70. Cf. *DSH* I s. 302.

71. Cf. *DSH* II s. 77. På klædedragtens område satte låneordene tidligt ind på grund af modens forandringer, cf. *DSH* I s. 161. – 72. Cf. Johs. Brøndum-Nielsen: *Gammeldansk Grammatik* I, 1928, s. 158. – 73. Cf. *DSH* I s. 301. – 74. Denne type præpositionsforbindelser er behandlet Agerschou s. 68. – 75. Det kan yderligere bemærkes, at akkussativformerne og de af præpositionen *till* styrede genitivformer af 3. persons personlige pronomener i den ældre middeldanske periode erstattedes af dativformerne (cf. *DSH* I s. 271); *denom* (20) er herefter dannet analogt til *hanom*. – 76. Agerschou s. 68. – 77. Angående proveniensproblemet henvises for *n*-formens vedkommende til note 18. *r*-formen karakteriseres af Agerschou som et »sekundært østdansk indslag» (s. 68); dog tages et vist forbehold. Cf. *DSH* II s. 74. – 78. Cf. Wessén s. 60; *DSH* II s. 74 (hvor forfatteren anvender udtrykket »rytmepériode» i forbindelse med *n*-formen). – 79. Et rim, som skulle kunne bringes i orden ad denne vej, er *bredt~sielff* (48).

– 80. *di bønder* er en forvanskning; korrekt er *di vender*; cf. DgF IV s. 417, samt de øvrige opskrifter.

81. Cf. referatet af den herom førte diskussion i afsnittet *Forskningssituation og historik*. – 82. Cf. Agerschou s. 70. – 83. Cf. Agerschou s. 69. – 84. Dette ifølge Wessén s. 64. – 85. Cf. Agerschou s. 72. Den dér skitserede tolkning af *du siig mig*-imperativen som en kontaminationsform forekommer ikke overbevisende; enklere ville det være at forklare typen som en konjunktivisk imperativ med apokope. – 86. *Ebbe Skammelsøns Vise*, s. 257 f. – 87. Wessén s. 65. – 88. Agerschou s. 71. – 89. Cf. Brøndum-Nielsen s. 590. Inversionen behandles iøvrigt Wessén s. 64 f; Agerschou s. 71.

Ovenstående afhandling prætenderer ikke at bringe nye momenter ind i studiet af folkevisernes sprog, men »kun« at trække visse hovedlinier op og klargøre de vigtigste problemstillinger. Den er blevet til som et led i mit studium og skatter på mange punkter til den frugtbare kritik, som professor Peter Skautrup udsatte mit oprindelige manuskript for. For denne kritik såvel som for de værdifulde drøftelser af sproglige enkeltproblemer, som jeg under korrekturlæsningen havde lejlighed til at føre med mag. art. Hans Vejrup, ønsker jeg at udtrykke min oprigtige taknemmelighed.

En fabel-oversættelse af Niels Heldvad

(*Asinus Vulgi*)

Ved H. V. GREGERSEN

*En skiøn og lystig Historie / om en gammel Bondemand og hans Søn
med deris Asen / som skulde føris til Marcket at selgis / hvorledis at
Sønnen skulde ride og hans gamle Fader maatte gaa til Fods / og alle
Folk / som dennem møtte paa Veyen / bespottede Faderen for denne
sin Daarlighed / og omsider begge to satte sig paa Asnet og reed bort /
og var endda Folcket icke tilmaade / med meere lystigt / som denne
Historie indeholder.*

Fordansket af Heldvadero.

En Bonde bod' ud ved et Field /
Fra Kiøbsted langt / ved Biergeheld /
Hand vilde sig til Marcket gaa /
At selg' sit fattig Asen graa.
Bonden hand treckte Asnet frem /
Hans ældste Søn skuld' følge dem /
Med Svøb og Pidsk / tag vare paa /
Og see hvor Marcket vild' afstaa.
Som de nu kom ad Veyen frem
Med Asnet / see der møtte dem /
Nogle som hafd' deris Marcket giort /
Hvilcke da med Forundring stor /
Kaldet dem Esler / at een ey
Af dem / reed Asnet samme Vey.
Faderen talde til Sønnen saa /
Strax sæt du dig paa Asnet graa /
At vi maa komme hastig frem /
Sec / hvad skeed' / snarlig møtte dem /
En anden Skar' / som dømte saa /
Faderen skuld' rid' / og Sønnen gaa /
Thi Faderen var en gammel Mand /
Sønnen kund' bedre gaa end hand.

Derfor sætte sig den Dannemand /
Paa Asnet ned: Men strax paa stand /
Møtte dem andre / som adspurd /
Hvorfor den gamle stycke Luer /
Lod Sønnen gaa / og trætte hans Been /
Hvor af den arme Dreng fick Meen /
De kund' vel ride begge to /
Hvor ved Drengen blef glad og fro.
Faderen sagd': Stiig op til mig /
Paa Asnet rid saa vel som jeg.
Der de komm' noget længer frem /
Snarlig traad' frem og møtte dem /
En stor Almue / spurde allermest /
Hvor de hafde staalet det arme Best /
Om de vilde Ryggen ride i to /
Skam burde dem / og saa skulde de faa
Den gamle Nar alt med den Ung' /
At de lagde paa / den Byrde saa tung /
Det arme usle Creatur /
Vee vorde den gamle stycke Luer /
Thi aldrig nogen ærlig Mand /
Kiøbte Asnet / uden gal var hand.
Med flere Ord / som der ved hørd /
Stor Spee og Spot de af dem giord'.
Der Faderen / den usle Mand /
Fick det at hør' / tænckt strax paa stand /
At fly det saa / og mag' med all' /
At det kund' hver Mand vel befald'.
Snarlig fant [de]paa et andet Sned /
Formcente ingen skulde laste det /
Og kaste saa ned det arme Beest
Paa Jorden / bandt / som hand kund' best /
Fødderne sammen / hart var det /
Et Steenhiert' maatt' ynckis der ved.
En Stang / vel sterck imellem Been
Paa Asnet stack / dermed fremtreen /
Og sagde saa til Sønnen sin /
Grib an / og legg' paa Axel din.

Saa bar de Asnet begge to /
Formeent' de maatt' spatzere med Ro:
Men hvad skeed'? Momus kom der frem /
Den Ærentyf adspurd' og dem /
Om de var Bøddelens Mesterknegt /
Racker / Horsfletter / at saa keck /
De vilde frembære det Beest /
At myrd' og qvæl / som Folck var fleest:
Der møtte dem og en gammel Mand /
Som dømte saaledis paa stand /
Var best de lod ham blive i Live /
Som kunde dem bedre Fordeel give /
Thi hand kunde vel i mange Aar /
Blive Bonden gafnlig i hans Gaard.
Var og nogle / som dette Raad gaf /
At de skulde flaa Huden af.
Men Bonden var en hastig Mand /
Kast Asnet strax udi den Strand /
Som de ging' over en smal Broe /
Og bar Asnet med stor Uroe.
Sagde / ligg' der / du faa Ufærd /
Du est ey bedre Ære værd
Efter jeg ingen Tack kand tien'
Paa dig / som gaaer mig meest til meen.
Jeg gick / jeg treckt / jeg red' / jeg bar /
Og hvor jeg vend' mig gamle Nar /
Da kunde jeg aldrig hver Mand /
Til tacke giør' det paa min sand:
Nogle dømte / som derhos var /
Det kund' ey skade ved et Haar /
At Bonden selver med stor fig /
Sprang hastig ud og drucknet sig.
Men den usle vanvittig Mand
Gick Hiem tilbag' / Skaden hafd' hand.

Morale Heldvaderi.

- 1 Hvo hver til tacke tiene vil /
 Maa speyle sig paa dette Spil /
 Aarle og silde / Tiid og Stund
 Det gafner hannem mangelund'.
- 5 Men hør du Mester Zoilus /
 Pack dig: Du est et Asinus.
 Saa er og din Broder Momus /
 Som sig forstaaer paa Judas Pus.
 Eders Søster Invidia /
- 10 Og din skiendig Calumnia /
 Lærde ey andet nogen sind /
 End spee og spotte / lee og grind'.
 Kunde de ey viislig digte og skrive /
 Da have de lært at laste og lyve:
- 15 Dorth' Sladders med de stumpet Been /
 At vask og klaf / er aldrig seen.
 Hun kand vel prale / brask og bram /
 True / at gjøre Folcket bang:
 Trappedrager er altid med /
- 20 Hver kiend sig self / udi sit Sted!
 For eder jeg ey nogen Tiid
 Skref Bøger / eller giord min Fliid /
 Men for de Fromm' / ærlig og fiin /
 Sparde jeg aldrig Pennen min /
- 25 Fordi de vid' mig Tack og Ær' /
 Baad' Ung' og Gamle / Leeg og Lærd.
 Hvad agtet jeg en Spøttegøg /
 En Gæck / Fantast / en Ab' / en Snøg.
 Først GUD og got Folck have mig kier /
- 30 Kand du vel faa en Fandens fær.
 Gack nu / tag dit Pas, bort med dig /
 Og lad saa hver vær' god for sig.
 Lad huer mand være / den hand er /
 Grib ingen paa hans Ær' for nær.
- 35 Kom det ihu vel allen stund /
 At du med skamm' ey gaar til grund.

Noter til »Morale Heldvaderi«.

1-4: Mangler i Formularbogen (FB), der til indledning har den latinske vending: Abstine Sus, non tibi Spiro, d. v. s. Hold dig væk, din gris, jeg [lever og] ånder.
 5: FB: Pral sact / du Mester Zoilus. Zoilus var en græsk retor fra det 3. årh. f. Kr., berygtet for sin strenge kritik af Homer; deraf som fællesnavn for en misfornøjet og ubillig kritiker.

7: Momus var kritikkens guddom, der aldrig finder noget godt nok og altid har noget at udsætte på enhver ting. Atter og atter i Niels Heldvads forfatterskab finder man Zoilus og Momus nævnt, jvf. H. V. Gregersen: Niels Heldvad. En biografi (1957), s. 143 fodnoten.

8: FB: Judas putz.

9: FB: Syster Invidia; invidia betyder misundelse.

10: FB: skendig Calumnia; calumnia betyder falsk anklage. De to yngste tryk (fra 1708 og uden år) har helt misforstået Zoilus, Invidia og Calumnia, hvilket vel kan tages som kriterium for, at de er pirattræk, og at også udgaven uden år er yngre end trykket fra 1703.

13-14: FB: Kund' de ey vijszlig dict' oc skriffu' / Da haffu' de lærd at last' oc liuffu' /.

15-20: Mangler i FB!

16: vask, d. e. bagvaske.

22: FB: Bøgger.

26: Leeg, d. e. lægfolk.

27: FB: acter.

28: Snøg er jysk udtale for snog. I Niels Heldvads Armamentarium Davidicum (Kong Davids Tøjhus) findes ordsproget: Høg haffuer / oc Snøg mister.

30: FB: Fændens færd.

31: FB: Tag dit Paszbort (d. e. passeport) med dig.

33-36: Findes ikke i FB.

Med den her gengivne fabel viser *Niels Heldvad* (*Nicolaus Helduaderus*, 1564-1634) sig fra en af sine mest karakteristiske sider, idet han som forfatter ikke havde for vane at følge alfarvej, men ofte vandrede ad krogede og snørklede stier, og det kan derfor ikke undre, at han på sin forfatterbane også er stødt på den fabelskat, der almindeligvis tillægges den gamle græker *Æsop* (*Aisopos*, fra 6. årh. f. Kr.), omend bl. a. den her behandlede fabel ikke er egentlig æsopisk. Niels Heldvad er dermed blevet en af de første, der har forsøgt at oversætte fabler til dansk, idet *Christiern Pedersen* (d. 1554) med sin *Æsop*-oversættelse, der blev trykt i 1556, må indehave førstepladsen¹.

Fablen om bondemanden, der med sin søn er på vej til marked med et æsel, er den vigtigste af de fabeloversættelser, som må tillægges Niels Heldvad². »*Fordansket af Heldvadero*« står der i de tre udgaver, der er bevaret af denne fabel, selv om de alle må anses for at stamme fra tiden efter år 1700, altså længe efter Niels Heldvads død. Mærkeligt nok består alle tre tryk (fra 1703, 1708 og uden årstal) af tre dele,

nemlig: *Historie og Legende om den drabelige og vitforfarne Ridder Her Policarpo af Kyrklarissa, som kaldis Finkeridderen*, derefter: *En skøn og lystig Historie om en gammel Bondemand og hans Søn med deris Asen, som skulde føres til Marcket oc sælges*, og endelig: *En lystig ny Vise om en vanartig Qvinde*. Finkeridderen er vel ment som en satire over pralende og løgnagtige rejsebeskrivelser, men der er ingen-somhelst grund til at antage, at Niels Heldvad skulde have haft noget med denne fortælling at gøre, der vel blot er en oversættelse af et tysk folkeskrift af samme navn³.

Heller ikke »visen om den vanartede kvinde« indeholder træk, der leder tanken hen på Heldvaderus. Een ting er nemlig såre karakteristisk for Niels Heldvads anvendelse af gammelt fortællestof og af ældre forfattere: han benytter den slags som illustration til noget, han vil lægge sine samtidige på hjerte, eller til forklaring af et synspunkt, han lige har fremsat. Det er i en sådan forbindelse, han f. eks. giver sig til at fortælle historien om Skt. Peders døtre eller om Columbus' æg.

Fablen om bondemanden, der med sin søn er på vej til marked med et æsel, tjener netop også et sådant formål. Det fremgår med al ønskelig tydelighed af den dertil knyttede *Morale Heldvaderi*.

De tre udgaver af Niels Heldvads fabeloversættelse er alle trykt efter hans død i 1634, thi også udgaven uden årstal rummer misforståelser af teksten. I moralens linje 5 omtales f. eks. i trykket fra 1703 ganske rigtigt »Mester Zoilus«, men i de to andre tryk er navnet forvansket til det meningsløse »Mester Joilus«. Det ældste af de bevarede tryk af fabeloversættelsen må således det fra 1703 siges at være, men mærkeligt nok findes »moralen« allerede optaget i Niels Heldvads *En ny og skøn Formular Bog* fra 1624⁴ som motto for bogens Anden Part, der indeholder en gennemgang af brevskrivningens kunst.

At oversættelsen af fablen om bondemanden etc. allerede skulde have foreligget dengang, er imidlertid ikke uden videre sandsynligt. Tværtimod kunde det så synes underligt, at den ikke var fremkommet sammen med »moralen«, thi Heldvaderus finder jo ofte plads for de forskellige emner i sit forfatterskab. De fire første linjer, der ikke findes i FB, kunde da også nok tyde på, at han efter at have oversat fabelen har ment det passende til afslutning at lade genoptrykke det friske, men unægtelig også noget bidske angreb på de mange, der tog vare på hans gøren og laden og »satte ham en snak på«, som han fortæller i *Prognosticon* 1634.

De fem indskudte linjer, der handler om *Dorth' Sladders med de stumpe Been*, synes at vidne om, at FBs »moral« må være ældre end fabeloversættelsen, thi her er der tydeligvis tale om en i datiden almindelig kendt komisk figur. Drøj skæmt hørte jo til god tone på den tid. Den omtalte kvinde er kendt fra *Christian IVs egenhændige Brevveksling*, hvori landets konge hele to gange nævner *Stumpe Dorethe*, en kvinde i *Kirsten Munks* tjeneste. 1629 17/5 forbyder kongen Frederik Urne at tilstede damen adgang til Kronborg, hvor Kirsten Munk netop da opholdt sig, og 1630 27/12 klager han over, at Kirsten Munk har overladt deres yngste datter til pigerne på Københavns slot og ladet hende nøjes med den mad, som *den bredmundede jomfru og stumpe Dorth* ikke gad æde!

Som ansat i kongens tjeneste har Niels Heldvad haft sin jævnlige gang på slottet og har selvfølgelig været velinformeret om de interne forhold i den kongelige familie. Især i *Morsus Diaboli* fra året 1629 drager han til felts imod »hofsnoget« og »tallerkenslikkere« og hentyder vel hermed til stemningen på kongeslottet. At han selv helt og holdent har været på sin konges side, når familiestriden kom på tale, kan der overhovedet ikke være tvivl om, og når han derfor midt i »moralen« til fabeloversættelsen blotlægger den stumpe Dorth for alle sine mange læsere, har det kun kunnet være kongen til behag. Christian IV har heller ikke selv holdt sig tilbage, når det gjaldt om at latterliggøre sin fraskilte hustrus tjenestekvinde, thi han gav et af sine krigsskibe navnet *Stumpe Dorothe*! Det nævnes flere gange sammen med et andet orlogsfartøj, som bar det ikke mindre famøse navn *Fladlusen*!

På baggrund af det her anførte vil det vel være rimeligt at antage, at Niels Heldvads fabeloversættelse stammer fra tiden omkring ca. 1630, men derfor kan han jo godt have kendt den kilde, han har benyttet til sin oversættelse, igennem mange år. Som det vil ses af Bengt Holbeks omhyggelige gennemgang af det litterære kildestof for *Asinus vulgi*, nævnes *Nathan Chytræus'* fabeludgave, trykt i Rostock 1571. Ved universitetet i denne by studerede Niels Heldvad i årene 1587–1590, og selv om han i sit forfatterskab – især i *Sylva Chronologica* fra 1624 – blandt sine studieårs lærere først og fremmest fremhæver Rostock-universitetets store teologer, deriblandt *David Chytræus*⁵, kan Nathan Chytræus' fabeludgave vel næppe have undgået hans opmærksomhed.

NOTER

1. Æsops Levned og Fabler. Christiern Pedersens oversættelse af Stainhöwels Æsop, udgivet af Bengt Holbek (1961). I: Facsimileudgave, II: Indledning og noter.
2. Ud over den her behandlede kan nævnes en fabel i Prognosticon 1634 og Practica 1635.
3. Jvf. Rasmus Nyerup: Almindelig Morskabslæsning (1816), s. 236 f.
4. Ifølge R. Paulli i Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen er der dukket en udgave af Formularbogen fra 1624 op. Tidligere regnedes 1625 som ældste udgivelsestidspunkt, men i de to udgaver fra dette år har forordet også årstallet 1624. FB har da sikkert været en god salgsvare!
5. Jvf. H. V. Gregersen: Niels Heldvad. En biografi (1957), s. 36.

Asinus Vulgi

Om Niels Heldvads oversættelse og dens aner

Af BENGT HOLBEK

»En skøn og lystig Historie om en gammel Bondemand og hans Søn med deris Asen«, som H. V. Gregersen har fremdraget i nærværende skrift, er i eventyrforskningen en gammel kending og går almindeligvis under navnet *Asinus vulgi*¹; denne titel stammer fra Joachim Camera-rius, der optog fortællingen i sin store *Æsopsamling*. Også en række andre fabelbøger fra 16. årh. og senere kender typen, og for så vidt er det rigtigt at tale om en *Æsop*-oversættelse. På den anden side findes den før 1501 ikke i en eneste fabelsamling af traditionel art – medmindre man hertil vil regne Boners Edelstein – og hvis de gamle grækere og romere har kendt *Asinus vulgi*, har de i hvert fald ikke ladet os det vide. *Æsop*, der må tage så meget på sin kappe, kan i dette tilfælde sige sig fri.

Hvor kommer den så fra?

Vi begynder med at undersøge dens forekomst på dansk før 1634, Niels Heldvads dødsår, og konstaterer, at den blev oversat første gang i 1613, hvor vi finder den i Claus Pors: *Leffnitz Compass* på side Pp V^v som nr. 200, her i følgende form:

En mand vil vise sin søn, at man ikke kan gøre alle tilpas. De leder i fællesskab et æsel gennem en by, hvor folk bemærker, at én af dem vel kunne ride. Faderen sætter sig op, hvad man bebrejder ham, da de kommer gennem den næste by. Han bytter plads med sønnen, hvad man bebrejder denne i den tredje by. Han sætter sig op sammen med sønnen, hvad man bebrejder dem begge i den fjerde by. De binder æslets ben sammen og bærer det på en stang, hvad man spotter dem for i den femte by. Faderen har dermed bevist sin lærdom: Flit dig efter at gøre Gud til takke i fremtiden. ikke menneskene, for de er ustadige.

12 år senere finder vi præcis den samme historie i *Joco Seria, eller Skimpt oc Aluar*, der stammer fra N. M. Aalborgs hånd, på side 61^r

som nr. 107. Moralen er: Gør, hvad ret er, det som er Gud takkeligt, og lad folk sige derom, hvad de vil.

Om *Joco Seria* ved vi, at den er en oversættelse af Johannes Pauli: *Schimpf und Ernst*, der første gang udkom i 1522, men oftere er bearbejdet. I sin genudgivelse af Pauli fra 1924² har J. Bolte gennemgået alle dens udgaver og oversættelser, heriblandt Aalborg (bd. II, side *34–*37 og 206–20); Aalborg bygger på Herman Gülfferichs version (sstds. side *18), hvis tyske vers her og der citeres i den danske tekst. Denne version udkom første gang i Frankfurt a. M. 1543, men Aalborg menes at have benyttet en udgave fra 1609 (se bibliografi hos Bolte side 145 og 150), der i modsætning til de ældre bærer den latinske titel – at bogen skulle stamme fra latin, som vi kan læse på Aalborgs titelblad, har vi lov at kalde et uskyldigt praleri. Vor fortælling er i Boltes udgave nr. 577, og noterne giver fyldige oplysninger om parallelsteder. Den direkte kilde til Pors' tekst er mig ikke bekendt, men på en eller anden måde går også den med sikkerhed tilbage til Pauli's version, der ikke er belagt før 1522 og med rette kan anses for hans egen.

Har vi her forlæggeret for det Heldvad tilskrevne tryk – som vi indtil videre for mistankens skyld vil kalde 1703 efter den ældste kendte forekomst – ? Utvivlsomt ikke, for en sammenligning viser, at der er betydningsfulde forskelle mellem 1703 og Pors-Aalborg. Handlingen har i 1703 følgende forløb: en bonde og hans søn skal til marked med et æsel; 1) begge går, 2) sønnen rider, 3) faderen rider, 4) begge rider, 5) æslet bæres, 6) æslet druknes. Der følger ingen morale, men en beklagelse over, at folk ikke kan gøres tilpas. Hos Pors-Aalborg er det faderen, der rider først, i 1703 sønnen; 1703 er ene om at lade æslet drukne til sidst, men savner til gengæld den bevidste demonstration af verdens fåbelighed, som er hovedpersonens hensigt i de to andre tekster.

Da der her ikke er tale om en mundtlig tradition, hvor afvigelser som de nævnte nærmest må regnes for ubetydelige, men om en litterær tradition af en art, som i stort omfang overleveredes med en næsten slavisk troskab i detaljerne, må det være berettiget at eftersøge nærmere paralleller til 1703 end Pors-Aalborg. En sådan findes også på dansk, men først længe efter Heldvads tid, nemlig i *Den nafnkundige Æsopi Lijf oc Lefnet, item Tolv Snese Fabeler af Æsopo oc andre kloge oc fornuftige Mænd . . .*, der blev udgivet af Daniel Paulli i København 1680. Forløbet i denne tekst³ ligger 1703 overordentligt nær, hvorfor den her skal anføres i sin helhed:

Den 236. Fabel.
Om Faderen / Sønneren oc et Esel.

En gammel Mand oc hans Søn / som endnu var en ung Dreng / drefve et Esel for sig til Marcket / at de der ville sælge det. Da mødte dennem en / oc sagde: Hvilcke Narre ere I / at I gaar bag efter Eselet / ligesom en Tuctemester / som drivver sine Discipler til Skolen. En af Eder maatte dog sidde derpaa oc rjde / eftersom I begge ere saa til Alders / at I vel maatte lade Eder bære af Eselet. Efter denne Tale bad Faderen Sønneren sidde op / oc hand self gick bagefter. Som de neppeligen vare komne et Stens-Kast frembedre / mødte dennem en anden / som sagde: See! der sidder den modtvillige unge oc stercke Skielm paa Eselet / oc lader sin gamle Fader / som neppeligen kand drage Aanden / gaa alleene til Fods / i saadan en skiden Vey; men hannem skeer ingen Uret / hvorfor tilstæder den gamle Fantast hannem sligt? Der Sønneren hørde disse onde Ord / stigede hand ned af Eselet / oc lod Faderen sidde op igien. Der de nu paa Lande-Veyen komme igiennem en Lands-Bye / da raabte enhver efter dennem / oc sagde: See! hvilcken en ubarmhiertig gammel Træ-Gud er den Fader / som endnu er rørig oc sterck / hand sidder paa Eselet oc rider / oc lader sin Søn / det uskyldige oc spæde Ungdoms Blomster udi saadant Dynd traske bag efter. Hvad skulle den gamle Fader anfange / som anvende all sin Fljd / at gjøre det ret / dog forgiøvis? Lod derfor Sønneren sidde op bag sig paa Eselet. De vare neppeligen komne igiennem Lands Byen / førend de atter maatte lade sig mestre; See! sagde en: Du maa læt være kommen til det Esel / efterdi du det saaledis betynger: I tør derfor icke forundre Eder / om det falder omkuld med Eder. Disse ville de oc gjøre til Maade / men hvorledis / vidste de ikke / at de kunde komme ustraffede derfra. Hvorfore Faderen sagde til Sønneren / efterdi det icke sømmer sig / at Eselet gaar allene leddigt / icke heller at jeg / eller du / eller vi begge tillige rider der paa / da ville vi bære det / toge saa omsider oc bandt alle fire Beenene tilsammen paa Eselet / oc bar det med en Stang paa deres Axler. Der nu Folcket saa dette Optog / da begyndte enhver at lee oc grine derad / men i synderlighed blef den gamle udleedt oc bespottet / at hand var saadan en Gante. Hvorudofver hand omsider blef vred oc fortørnet / eftersom hand ingen kunde gjøre til Maade / oc den næste Bro de komme til / stødte de Eselet ud / oc lode det drucknis.

Lærdom.

Hvo der vil gjøre hver Mand til maade / hand maa staa tielig op. Endnu er ingen funden / som har kundet befalde hver. Thi saa mange Hofveder / saa mange Sind.

Æsopbogen fra 1680 er et let udvidet optryk af *Æsopi Leffnet oc Fabeler*, som Jørgen Holst udgav i 1646. Holsts bog indeholder 235 fabler, men det er netop den lette udvidelse på syv fabler, der giver

os ovenstående stykke. Fandtes typen kun på dansk grund, måtte det derfor være berettiget at opstille som mulighed, at det var udgiveren af 1680-optrykket, der havde skabt den nye udformning på grundlag af Pors eller Aalborg; i så fald kunne 1703 stamme fra denne kilde og blot være udvidet med et stykke fra Heldvads Formularbog samt prydet med hans navn for salgets skyld – man har hørt så galt før.

Dette er der dog ingen grund til at tro, men når en tekst, der tidligst kendes i et tryk fra 1703, som forfatter angiver en mand, der er død i 1634, tør man ikke se bort fra noget usikkerhedsmoment. Hvad en analyse af 1703's sprogform i selve fortællingen – der ikke stammer fra Formularbogen – kan vise, skal jeg ikke kunne udtale mig om. Imidlertid kan det godtgøres, at den særprægede form af *Asinus vulgi*, som vi finder i 1680 og 1703, også kan have stået til rådighed for Heldvad, således at der litteraturhistorisk set intet er til hinder for at tilskrive ham oversættelsen⁴. Derimod er der, som vi straks skal se, ingen mulighed for den omvendte antagelse, at 1680-teksten skulle være baseret på et ældre tryk af 1703.

Der findes ikke tidligere danske tekster til *Asinus vulgi* end de ovenfor gennemgåede; derimod findes der en svensk, som vil bringe os et stykke videre, nemlig i Nic. Balks *Æsopoversættelse*, som udkom i Stockholm i 1603 og på ny i Rostock i 1608. Forløbet i dennes version svarer ganske til 1680 og altså til 1703. Nu er det naturligvis ikke umuligt, at de danske tekster skulle nedstamme fra den svenske, men normalt går den tids oversættelser ikke fra svensk til dansk, i hvert fald ikke når det drejer sig om litteratur af denne art, hvor strømmen snarere går den modsatte vej. Vi må derfor spørge efter Balks kilde, og den nævner han selv i titlen: »Hundrade Esopi Fabler / någre aff D. M: Luthero / somblighe aff Mathesio / och en deel aff Nathanaele Chytraeo / på thet Tyska Språket tilhopadragne. Ithem Esopi Leffuarne / aff Erasmo albero beskriffuit. Sampt D. M: Lutheri förspråk om thenne lille Boks nytta / och hennes rätta bruk. Vngdomen vthi vårt kära fädernesland Sverige til öföfning / rättelse och lärdom.«

Den af Balk nævnte Nathan Chytræus udgav i Rostock 1571: »Hundert Fabeln aus Esopo / etliche von D. Martin Luther und herren Mathesio / etliche von andern verdeudschet . . .« Fablerne fra Luthers lille samling udgør her nr. 1–12, de fra Joh. Mathesius nr. 13–16, mens *Asinus vulgi* er nr. 100⁵, således at den uheldigvis hører til de fabler, som er fortylket af »andern«. Balks *Æsop* er en oversættelse af

denne bog, men med nogle ændringer: mellem nr. 12 og 13 er indskudt fire fabler fra mig ubekendte kilder (mindst én stammer fra *Pañcatantra*-traditionen), og nr. 81 er fjernet; herved opstår et »overskud« på tre fabler, og for at holde det runde tal, som titlen angiver, nummererer udgiveren ikke de tre sidste stykker, heriblandt vor tekst, der altså egentlig hos Balk er nr. 103. Disse operationer synes at være udført allerede i en af de senere Chytræus-udgaver^o, som jeg ikke kender; det er, så vidt jeg ved, ikke undersøgt, hvilken af dem Balk har benyttet, men hver og en af dem kan have stået til rådighed for Niels Heldvad, hvorfor 1703's oplysning »Fordansket af Heldvadero« ikke længere skal anfægtes. Samtidig bliver det imidlertid klart, at 1680-teksten ikke stammer fra Heldvad, idet den på det nøjeste følger Chytræus, som her skal bringes efter 1571-udgaven:

Die C. Fabel.
Vom Vatter / Sohne vnd Esel.

EIN alter man vnd sein Sohn / der noch ein junger knab war / trieben ein Esel für sich zu marckt / jn daselbst zuuerkauffen. Da begegnet jn einer / der sagt / wie seit jr grosse thoren / das jr hindern Esel hergehet / wie ein zuchtmeister / der seine knaben zur schuel füret. Möchte doch einer darauff sitzen / da jr doch beide des alters seit / das jr euch wol möchtet tragen lassen. Da hies der Vatter den Sohn aufsitzen / vnd er folget hinten hernach. Bald begegnet jnen ein anderer / der sagt: Sihe wie ein verwenster lecker ist das? der sitzt auffm Esel vnd lest seinen Vatter im dreck nachwaten. Aber es geschicht dem alten Narren recht / dieweil ers vom Sohn leidet. Da sass der Sohn ab / vnd lies den Vatter aufsitzen. Bald kamen sie an ein Dorff / da sie durch musten / da schrie jederman / Sihe wie ein alter vnarmhertziger holtzbotz ist das / er sitzt auffm Esel / ist noch rurig vnd starck / vnd lest sein eigen Kind / das vnschuldige blut / im kat nach waten. Das kundte der alte auch nicht leiden / vnd hies den knaben hindersich aufsitzen. Sie waren aber kaum zum Dorff hinaus kommen / da sagt einer / der Esel muss dir warlich wolfeil sein / das du jn so sehr beschwerest. es ist wunder das er vnder so einen schweren bürd nicht zu bodem sincket. Diesem wolten sie auch zugefallen sein / wusten aber nicht wie sie es angreifen möchten / das sie vngestraffet dauon kemen. Letzlich bunden sie dem Esel alle vier / vnd trugen jn an einer stangen / da wolt sich jederman zu tod lachen / in sonderheit aber wurd der alt bespottet vnd gefatzet / das er so ein geck were. Da ward er auch endlich zornig / dieweil er niemand nichts zu danck thun kunte / vnd da sie auff die nechste brucken kamen / warff er den Esel herunder / vnd lies jn ersaufen.

Wer jederman wolte recht thun / der müste früe aufstehen / Es ist noch keiner gefunden / der es allen hette können zugefallen machen / denn

wieueil köpff so viel sinne / Damit sich auch der tröstet / so dieses Büchlein in druck verfertigt / so es etwa einem klügling nicht würde gefallen.

De sidste linjer danner bogens slutningsord og er meget naturligt ikke oversat i 1680. Overensstemmelsen er ellers aldeles klar, endog den mærkelige »Træ-Gud« i 1680 har sin forklaring i tyskens »holtz-botz«, som oversætteren må have anset for en trykfejl for »holtzgotz«. Er digraffen *tz* en trykfejl for digraffen *ck*, så der egentlig skulle stå »holtzbock«, træbuk, et dengang meget almindeligt skældsord – eller skal *botz* læses som *butz*, fugleskræmsel, der kendes i sammensætninger som *fastnachtsbutz*?

At denne udvidelse i 1680 går tilbage til Chytræus, indebærer måske også en afsløring af kilden til de øvrige udvidelser af Holsts Æsop – en sag, som dog må forbeholdes en særskilt undersøgelse⁷.

Vigtigere for os i denne forbindelse er, at vi med Chytræus er kommet uden for Norden og dermed på fastere grund, idet vi nu kan udnytte Karl Gödekes afhandling *Asinus vulgi*⁸ fra 1862. Han kendte ikke de danske og svenske oversættelser, men han kendte den undertype af fortællingen, som vi foreløbig har truffet hos Chytræus, Balk, Heldvad og i 1680, og det er hans fortjeneste at have påvist, at den stammer fra Gianfrancisco Poggio Bracciolini's *Liber facetiarum*, der første gang tryktes ca. 1470. Poggios version⁹ lyder således:

C. Facetissimum de sene quodam qui portavit asinum super se.

Dicebatur inter Secretarios Pontificis eos, qui ad vulgi opinionem viverent, miserrima premi servitute, cum nequaquam possibile esset, cum diversa sentirent, placere omnibus, diversis diversa probantibus. Tum quidam ad eam sententiam fabulam retulit, quam nuper in Alemannia scriptam pictamque vidisset.

Senem ait fuisse, qui cum adolescentulo filio, præcedente absque onere asello quem venditurus erat, ad mercatum proficiscebatur. Prætereuntibus viam quidam in agris operas facientes senem culparunt, quod asellum nihil ferentem neque pater, neque filius ascendisset, sed vacuum onere sineret, cum alter senectute, alter ætate tenera vehiculo egeret. Tum senex adolescentem asino imposuit, ipse pedibus iter faciens. Hoc alii conspicientes increparunt stultitiam senis quod, adolescente qui validior esset super asinum posito, ipse ætate confectus pedes asellum sequeretur. Inmutato consilio atque adolescente deposito, ipse asinum ascendit. Paulum vero progressus, audit alios se culpantes, quod parvulum filium, nulla ratione ætatis habita, tanquam servum post se traheret, ipse asello, quia pater erat, insidens. His verbis permotus, filium asello secum superimposuit. Hoc

pacto iter sequens, interrogatus inde ab aliis, an suus esset asellus, cum annuisset, castigatus est verbis quod ejus tanquam alieni nullam curam haberet, minime apti ad tantum onus, cum satis unus ad ferendum esse debuisset. His homo perturbatus tot variis sententiis, cum neque vacuo asello, neque ambobus, neque altero superimpositis absque calumnia progredi posset, tandem asellum pedibus junctis ligavit, atque baculo suspensum, suo filiique collo superpositum, ad mercatum deferre cœpit. Omnibus propter novitatem spectaculi ad risum effusis, ac stultitiam amborum, maxime vero patris, increpantibus, indignatus ille, supra ripam fluminis consistens, ligatum asinum in flumen dejecit, atque ita amisso asino domum rediit. Ita bonus vir, dum omnibus parere cupit, nemini satisfaciens, asellum perdidit.

Den oplysning, at Poggios kollega ved pavehoffet nylig havde set teksten »scriptam pictamque« i Tyskland, skal vi siden betragte nøjere.

Gödeke siger ved en sammenligning af denne tekst med ældre udformninger: »So wenig diese Erfindung . . . zu loben ist, da der Alte als aller Welt Narr erscheint, so beliebt wurde sie« (side 545); det sidste er i hvert fald uimodsigeligt. Sebastian Brant overtog uden ændringer Poggios version i *Esopi appologi sive mythologi cum quibusdam carminum et fabularum additionibus*, Basel 1501. Første del af denne bog er en bearbejdelse af Stainhöwels Æsop¹⁰, men vor fortælling findes i anden del, der er Brants egen komposition og har selvstændig paginering, på side Fiiij^v. En tysk udgave af Brants tekst kom i 1508 og optryktes i 1535, 1539, 1545 o. s. v., og den er sandsynligvis Chyträus' kilde – idet denne kilde, efter hvad man forstår af titlen på Chyträus' samling, forelå i tysk sprogform; Gödeke opregner (side 546 ff) en række andre tekster, som skal nedstamme fra Poggios, men deriblandt kun to tyske, og ingen af dem forholder sig passivt til traditionen. Hans Sachs udsendte i 1531 et flyveblad¹¹, hvori fortællingen har fået en af tidens bedste og bedst fortalte udformninger. Titlen er »Der Waldbruder mit dem Esel«, og vi finder her et vigtigt – og i forhold til Poggio samt dennes forstadier selvstændigt – træk, som vi allerede har mødt hos Pauli, Pors og Aalborg, og skal finde igen i den ældste tekstgruppe fra middelhavslændene: at hensigten med rejsen er belæring af sønnen om verdens dårlighed; et referat af Sachs' variant møder vi hos Sebastian Franck. Den anden af Gödeke nævnte tyske Poggio-descendent er en hel tragedie forfattet af mestersangeren Sebastian Wild og stærkt omarbejdet¹².

Gödeke oplyser endelig¹³, at Seb. Brants tekst, enten i sin latinske

eller i sin tyske form, ligger til grund for Joachim Camerarius' *Æsopi Phrygis fabularum celeberrimi autoris Vita. Fabellæ Æsopicæ plures quadringentis . . .*, Nürnberg 1539, hvor *Asinus vulgi*, for første gang under dette navn, findes side L6^v som nr. CLXXXV. Kan Heldvad have benyttet Camerarius? Tanken er nærliggende i betragtning af, at en bog med titlen *Fabellæ Æsopicæ quædam notiores et in scholis usitatæ, a Joachimo Camerario compositæ* udkom i København 1626 (og igen i 1694)¹⁴; denne bog er dog en stærkt forkortet skoleudgave, som ikke indeholder *Asinus vulgi*.

Af tænkelige kilder til Heldvads oversættelse har vi nu – foruden Balk, som antagelig kan lades ude af betragtning – Chytræus, Camerarius, Brant og Poggio selv, men det er muligt at komme endnu nærmere; de tre sidstnævnte tekster adskiller sig på ét lille punkt fra Chytræus, og dette gør udslaget. Hos Chytræus, Balk, Heldvad og i 1680 er der enighed om, at æslet kastes i vandet *fra en bro*. I Poggios ovenfor citerede tekst – som stemmer med Brants latinske – står den vrede gamle mand *på en flodbred*, da han straffer æslet for menneskenes dumhed. Den tyske Brant-oversættelse¹⁵ og Camerarius har tilsvarende:

Do nu jederman bewegt ward zulachen vmb der nüwen that vnd gesycht willen / vnd man die torheit jr beider / aber mer des vatters straffte vnd schalte / ward er zornig / vnd stund vf *den staden des wassers* / vnd warff den gebundnen esel in den bach . . .

Ibi uero hoc uidentium maxima reprehensio et uituperatio extitit: alijs ut delirum ridentibus senem, alijs ut captum mente miserantibus. Tum ille tandem perturbatus simul animo, simul indignatione percitus, ut *prope fluuium forte* astiterat, asinum in aquas præcipitem dedit . . .

Vi kan således konkludere, at Niels Heldvad uden vanskelighed kan have haft en kilde til den ham tilskrevne tekst i hænde, idet den må bygge på *Nathan Chytræus' samling fra 1571*; denne på sin side har formodentlig benyttet den tyske Brant-oversættelse – uden at kopiere den slavisk (der kan dog eventuelt stadig tænkes på den latinske Brant eller på Camerarius) – og han er ansvarlig for indførelsen af en bro i fortællingen.

Med ovennævnte konklusion er vi færdige med Heldvad, men er dog kun halvvejs – for hvor har Poggio sin tekst fra? Gödekes afhandling så dagens lys for godt hundrede år siden, og efter den tid er en del

oplysninger og korte notitser føjet til vor viden om *Asinus vulgi*, men ingen har gjort forsøg på i lyset heraf endnu en gang at betragte de tidligste led i afskrifternes, oversættelsernes og gendigtningernes lange og bugtede kæde under ét. Vor histories oprindelse fortaber sig nok, som vanligt og venteligt i undersøgelser af denne art, i det dunkle, men dette skulle ikke forhindre os i at undersøge, *hvor* sporene taber sig; det er endda særlig interessant for denne fortællings vedkommende, fordi den havde betydning for diskussionen om den dubiøse »indiske« vandringshypotese.

I indledningen til Poggios version henvises til en afbildning, som fortælleren skal have set i Tyskland. Der kan næppe være tale om mere end én mulighed, og den erkendtes allerede af Lessing, som Gödeke citerer (side 544 f):

»Lessing¹⁶ bezieht indem er richtig nuper mit vidisset verbunden, nicht mit scriptam pictamque, die kürzlich gesehene Bilderhandschrift auf eine solche von Boners Fabeln, was nicht ganz unwahrscheinlich dünkt, da Poggio und seine Freunde den Concil zu Constanz [1414–18] beiwohnten und dort leicht eine Bilderhandschrift des Berner Dichters zu sehen bekommen mochten. Eine dieser Bilderhandschriften vom Anfange des XV Jh., die zu dieser Fabel fünf Bilder liefert, während die übrigen Nummern mit je einem Bilde versehen sind, bewahrt die Wolfenbüttler Bibliothek.«

Boners højtyske versfabler antages at være blevet til ca. 1349. Samlingen er den første og i middelalderen den eneste med overvejende klassisk fabelstof, som har optaget *Asinus vulgi*¹⁷, hvis forløb her er: En mand tager til marked med sin søn og sit æsel; 1) han rider selv, 2) sønnen rider, 3) begge rider, 4) begge går, 5) de bærer æslet, og trods alle forsøg på at stille de forbipasserende tilfreds modtager de kun bebrejdelser. Den gamles følelser har Boner givet smukt udtryk:

. . . Es si das *mich* der esel trage,
oder *dich*, so sin wir torn;
treit er uns *beide*, so ist *er* verlorn;
gat er *ler*, so sin wir narren;
tragen wir *in* an einem sparren,
so ist nieman töber danne wir.
Da von so wil ich raten dir,
das du tuest recht und wol;
wer recht tut, der wirt selten vol.

Rækkefølgen af de fire første episoder afviger fra Poggios, hvor i begyndelsen begge går, og derpå først sønnen, så faderen, endelig begge rider, men den femte episode er fælles. Boner kender intet til, at æslet druknes. Der er altså ikke tale om slavisk gengivelse, og Gödeke opstiller (side 545) den mulighed, at Poggio kan have haft en kilde ved siden af Boner.

En sådan kender han dog ikke. På italiensk grund findes historien to gange forud for Poggios udformning (forudsat at den først er nedskrevet efter 1426, jfr. nedenfor), nemlig hos Petrarca og hos den hl. Bernardino af Siena. Hos Petrarca¹⁸ er handlingsforløbet temmelig enkelt: En gammel mand tager på rejse med sin søn – der forlyder intet om, at de skal til marked – og de har et æsel med sig; 1) faderen rider, 2) sønnen rider, 3) begge rider, 4) begge går – her får spotten den bidende form, at »for at skåne et asen skåner to asener ikke sig selv« – og da de stadig ikke kan gøre folk tilpas, beslutter faderen, at de skal vende tilbage til »pristinum morem nostrum«. Denne variant mangler både den 5. episode og oplysningen om, at rejsen gælder et marked; begge detaljer findes hos Poggio såvel som hos Boner. Der er i øvrigt lighed mellem Petrarcas og Boners varianter i henseende til episodernes rækkefølge, men om det er mere end en tilfældighed – de er omtrent samtidige – kan næppe afgøres. I indledningen til sin fortælling karakteriserer Petrarca den som en af de *fabellis*, »der er i omløb i folket, og som gamle kællinger plejer at forslå vinternætterne med foran ildstedet«, m. a. o., den skal tilhøre tidens italienske folketradition; dette vidnesbyrd er enestående i typens historie indtil nyere tid og kan under henvisning til overensstemmelsen med Boner, eller snarere endnu »Middelhavsgruppen« (se nedenfor), drages stærkt i tvivl, men selvfølgelig ikke afvises.

Bernardino, en berømt prædikant af franciskanernes strenge observans (død 1444), fulgte sin tids skik og indflettede eksempler i sine prædikener, og blandt disse¹⁹ findes *Asinus vulgi* i en tekst fra ca. 1426 i følgende særprægede form, som vi senere skal vende tilbage til: en gammel viis munk vil demonstrere for sin discipel (*monachetto*), at man på ingen måde kan undgå verdens kritik, og de begiver sig af sted med et æsel; 1) munken rider, 2) disciplen rider, 3) begge rider, 4) begge går, men hvad de end gør, er kritikken lige uundgåelig; de vender hjem, og munken belærer sin discipel om denne verdens ustandighed. Bernardino oplyser ingen kilde. Forløbet ligger Petrarcas og for

så vidt Boners variant nær, men der er to afgørende forskelle: personerne er munk og discipel, ikke, som i *samlige* andre middelalderlige tekster, far og søn, og – hvad der er endnu vigtigere – den ældre person er hverken som hos Petrarca, Boner og dennes nærmeste paralleller en jævn mand, der blot forsøger at imødekomme alles kritik, men må opgive det, eller som hos Poggio og dennes descendenter en tosse, der retter sig efter hvem som helst, indtil han bliver arrig, men en vismand, der på forhånd venter kritikken og agter at bruge den i sin undervisning, det typiske træk i »Middelhavsgruppen«s udformning. Bernardinos variant står altså Poggios fjernere end nogen af de foregående.

Af ældre, nutiden bekendte tekster, som kan have påvirket Poggios variant i retning bort fra Boners, er kun tilbage Juan Manuels, som skal gennemgås nedenfor side 47. Det er rækkefølgen af episoderne 1–4, der er identisk hos disse, men Juan Manuel mangler, som Petrarca og Bernardino, episode 5, der forud for Poggio kun findes hos Boner og nogle af dennes vesteuropæiske paralleller, i formen »æslet bæres på en stang« endda kun hos Boner selv og hos Bromyard. Poggios forbindelse med sidstnævnte tekstgruppe er altså utvivlsom – ikke mindst i betragtning af forordet til hans tekst – hvorfor den nu skal undersøges.

76 fabler i Boners berømte »Edelstein« stammer fra udløbere af den klassiske fabeltradition (»Anonymus Neveleti« og Avianus), hvorimod kilderne til de resterende 24 stykker er diskutabel og for en del ukendte. *Asinus vulgi* hidrører efter Gottschicks²⁰ mening fra det fælles forlæg for *Alphabetum Narrationum* (i det flg.: AN) og *Scala Celi* (i det flg.: SC). Gottschick udnytter i sin bevisførelse endnu en tekst, nemlig *Nicole Bozons* fra (formentlig) kort efter 1320; den findes på fransk og i en forkortet latinsk oversættelse. Inddrages i undersøgelsen må endelig på dette punkt endnu en latinsk tekst, nemlig John Bromyard's i *Summa Prædicantium*, der ligesom SC tilhører det 14. årh.'s anden halvdel og derfor ikke selv kan være Boners kilde.

Den ældste af de overleverede tekster tilhørende denne gruppe findes i AN, en betydelig eksempelsamling, der er ordnet alfabetisk efter stikord. Den tilskrives nu almindeligvis en ukendt Arnold af Liège og skal være blevet til i 1308. *Asinus vulgi* findes under *Verbum*²¹:

Verbo non est semper adherendum. *Narrator*. Quidam homo antiquus asinum suum equitabat et filius suus parvus eum sequebatur pedes. Obviantes eis quidam dixerunt: »Iste rusticus equitat et facit istum tenerum

puerum ire pedes!« Tunc descendens fecit puerum ascendere. Obviantes ergo alii dixerunt: »O! quam fatuus est rusticus iste qui, senio fractus, vadit pedes et permittit filium suum equitare!« Tunc ascenderunt ambo. Tercii autem obviantes dixerunt: »Multum fatui sunt isti qui istum asinum interficiunt.« Et tunc dimiserunt asinum vacuum. Quarti vero dixerunt: »Magna est fatuitas istorum qui ducunt asinum, et nullus eorum equitat.« Tunc portaverunt ambo asinum. Obviantes ergo eis quidam dixerunt: »Nimis sunt fatui, qui portant asinum qui eos portare deberet.« Tunc ait ille filio: »Vide quod qualitercumque nos habcamus, semper homines loquuntur. Non ergo est curandum de verbis, sed semper facias quod faciendum est.«

Schröder²² er af den opfattelse, at forfatteren af AN med udtrykket »narrator« sandsynligvis hentyder til Jacques de Vitry. Derimod mener såvel Herbert²³ som Welter²⁴, at forfatteren hentyder til sig selv. Welter fremdrager fra samme manuskript vendingen »narrator leodiensis«, som må gå på Arnold selv. Er han den, som har introduceret denne form af *Asinus vulgi* i eksempeldigtningen? Dette modsiges i hvert fald af den anden af de tekster, som Gottschick sætter i forbindelsen med Boner, nemlig SC²⁵, der udtrykkeligt henviser til den franske korstogsprædikant. SC er temmelig uklart overleveret i de ældste tryk og skal her gengives i sin helhed:

Refert iacobus de vitriaco quod quidam cum asino suo vadens ad forum. murmurabant videntes quia asinum non equitabat. qui ascendens dum iuisset paululum alij murmurabant / quia non equitabant super asinum & dum plus iuisset murmurabant / quia ipse ibat super asinum & puer iret pedes. qui descendens puerum posuit super asinum. & dum plus iuisset murmurabant * dicentes quod potius ipsi debebant portare asinum quam asinus eos. Tunc pater ad filium. fili addisce hic optimam lectionem quocumque modo iuerimus gentes murmurauerunt & ideo non cures de verbis, sed solum quod iuste possis facere vilitatem tuam.

(Da teksten åbenbart er rodet, har jeg ment mig berettiget til at angive en mulighed for forbedring ved at sætte et stykke mellem skråstreger; det passer antagelig længere henne i teksten, hvor jeg har sat en stjerne, men mangler desuden uden tvivl flere ord, efter *equitabant* således vel et *ambo*).

Gottschick mener²⁶, at AN ikke uden videre kan anses for selve Boners kilde, for den mangler en oplysning, som vi har i Boner og SC: at manden skulle til marked; endvidere betegnes han i AN som *rusticus*, mens SC og Boner ikke angiver hans stand. Disse to små for-

skelle kunne anses for betydningsløse, dersom der ikke i denne gruppe fandtes endnu to tekster, nemlig hos Bozon og hos Bromyard. Hos Bozon²⁷ skal en *bonde* (som i AN) *til marked* (som i Boner og SC); 1) han rider, 2) sønnen rider, 3) begge går, 4) begge rider, 5) »Ore ne say«, fet lui penseaŋt [andre mss.: passaunt], »en autre manere assayer e lange de foux eschaper, si jeo ne pusse le asne sur moŋ dos porter . . .« – Og hos Bromyard²⁸ har vi følgende form: 1–2) » . . . Exemplo hominis cuiusdam de quo in exemplis continetur: quod vt hominum occurrentium et eum iudicantium de hoc: quod ipse asinauit et filium tenerum eum sequi permisit: filium asino imposuit . . .«, 3) begge går, 4) begge rider, 5) »ligatis asini pedibus: ipsum super lignum interseportauerunt«. Vi ser hos Bromyard samme udformning af 5. episode som hos Boner, hvis ellers nærmeste sidestykke AN blot har den generelle vending, at æslet bæres, ligesom det i SC hedder, at æslet burde bæres; Bozon lader bonden nøjes med at tale om at tage æslet på sin ryg, siden det ikke må tage ham på *sin*, en modsætning, der ingen paralleller har og heller ikke svarer til flertallet af disse tekster, siden den ikke omsættes i handling. Disse betragtninger indebærer, at Boners og Bromyards former i denne specielle henseende snarest er oprindeligere end de øvrige. Da nemlig den engelske munk er for sen til at være Boners kilde og næppe kan have kendt og benyttet hans højtyiske digt (jfr. nedenfor om det franske citat), kan overensstemmelsen kun skyldes a) en fælles kilde, b) en i både Sydtyskland og England udbredt mundtlig tradition indeholdende netop dette motiv, eller c) uafhængige, parallelle nydannelser. Af disse muligheder afvises b, fordi det eneste kendte vidnesbyrd om typen i ældre folketradition, Petrarca, er italiensk og mangler hele 5. episode, og intet tyder på, at typen i øvrigt var udbredt i folkemunde; c kan ikke sandsynliggøres med fornuftgrunde, hvorimod a korresponderer med de resultater, som kan opnås ad anden vej.

Bemærkelsesværdig er Bromyards slutning: »deinde dixit asino. va tu va baudewin apertement &c.« På hans tid skrev man ikke længere fransk i England, og Gödeke antager da også (s. 541) en fransksproget kilde, men kun som mellemlid, for med udtrykket »in exemplis« henlyder Bromyard efter hans opfattelse til et ukendt »speculum exemplorum«, der skulle gå tilbage til Jacques de Vitry.

På Gödekes tid var Jacques de Vitry's prædikeneksempler endnu ikke udgivet. Det er de blevet senere, og vi ved nu, at *Asinus vulgi* ikke findes i hans overleverede repertoire²⁹. Talrige andre eksempler,

som i diverse kilder, navnlig SC, opgives at hidrøre fra ham, mangler også, men i hvert fald Crane³⁰ vil ikke udelukke den mulighed, at sådanne kildeangivelser alligevel kan være korrekte: (they) »may have been told by him in sermons preached in various parts of France and elsewhere, which have not been preserved«; der er dog også den nærliggende mulighed, at Jacques de Vitry i senere eksempelforfatteres bevidsthed er blevet en slags eksponent for denne genre, og at hans navn er blevet udnyttet til at forlene nye eksempler med traditionens vægt.

I alle tilfælde må en eller flere former af *Asinus vulgi* ligge forud for de her gennemgåede: AN, Bozon, Boner, SC og Bromyard. En direkte indbyrdes afhængighed kan ikke antages, men en forestilling om den formodentlige fælles kilde kan vindes ved en sammenstilling:

AN	Bozon	Boner	SC	Bromyard
bonde med søn og æsel på rejse	bonde med søn og æsel til marked	mand med søn og æsel til marked	mand med (søn og) æsel til marked	mand med søn og æsel på rejse
1) bonde rider	bonde rider	mand rider	begge går?	mand rider
2) søn rider	søn rider	søn rider	mand rider	søn rider
3) begge rider	begge går	begge rider	søn rider	begge går
4) begge går	begge rider	begge går	begge rider?	begge rider
5) æsel bæres	bonde taler om at bære æsel på ryg	æsel bæres på stang	folk siger, de burde bære æsel	æsel bæres på stang

Konklusionen er i samtlige varianter, omend udformet på forskellig måde, at man ikke kan gøre alle tilpas, og derfor lige så godt kan opgive at forsøge. Manden gøres ikke til en nar, som han nærmest er hos Poggio, men han drager heller ikke ud i den hensigt at samle eksempler på dum kritik til sin søns gavnlige belæring. Når man ser bort fra usikkerheden i SC, er episode 1–4 at finde i alle tekster, 1–2 altid i samme rækkefølge, mens begge mulige rækkefølger af 3–4 findes. Om disse episoders oprindelig i typen er ingen tvivl, hvorimod det nok er umuligt at afgøre, om rækkefølgen 1–2–3–4 eller rækkefølgen 1–2–4–3 er oprindeligt. – Episode 5 findes klart i tre af teksterne, og de to andre omtaler begge det at bære æslet, man tør nok sige: som om de kendte en tekst, hvor dette skete, men veg tilbage for en sådan urimelighed; netop den omstændighed, at Bozon og SC undviger urimeligheden på hver sin måde, taler for, at episoden er oprindelig. Videre

tyder Boners og Bromyards samstemmende vidnesbyrd, som ikke modsiges af AN, på, at æslet i den (de?) fælles kilde(r?) også blev båret på en stang. Derimod nævner ikke en eneste af teksterne, at æslet druknes, og dette må derfor regnes for Poggios påhit.

(Det er nu øjensynligt, at også Pauli-varianten har forbindelse med den netop behandlede tekstgruppe, idet den indeholder episode 5. Dette stemmer med, at han meget ofte benyttede Bromyard i sin samling. Dog har Pauli i lighed med Bernardino, med Juan Manuel og med Ibn Saïd, som vi straks kommer til, samt med de fleste yngre varianter fra Middelhavsområdet, betragtet faderen som en vismand, der demonstrerede verdens dårskab for sin søn. Hvordan Pauli har fået kendskab til »Middelhavsgruppen«, vides ikke, men det er givet, at han på sin side har påvirket Hans Sachs.)

Den udformning af *Asinus vulgi*, som ligger bag de ovenfor gennemgåede fem tekster og har episodeforløbet 1-2-3-4-5 eller 1-2-4-3-5, er imidlertid ikke den ældste, heller ikke i Nordvesteuropa. I en *Tabula Exemplorum secundum ordinem alphabeti* fra ca. 1277³¹ læser vi følgende variant:

Prudencia. Sapiencia: Item nota exemplum de filio, qui quesivit a patre ut doceret eum aliquid sapiencie. Respondit pater: »Ascende asinum«. Et fecit et pater secutus est eum per lutum. Tunc transeuntes deridebant patrem quia cum senex esset, juvenem fecisset ascendere. Postea in alio passu senex ascendit. Et tunc alii transeuntes deridebant, quia tenerem[!] juvenem faciebat ire per lutum et ipse asinum ascenderat. Tercio ambo ascenderunt asinum. Tunc alii deridebant, quia stulte interficiebant asinum. Tunc dixit pater: »Hic potes videre, quod quidquid in hac vita feceris, reprehensibile erit.«

Her mangler ikke alene episode 5, men også den episode, hvor begge går, og rækkefølgen af de første to episoder er den modsatte af, hvad vi fandt i de fem ovenfor behandlede tekster. Vigtigere endnu er, at denne tekst begynder med sønnens ønske om at lære visdom. Den hører til »Middelhavsgruppen«, som altså er repræsenteret i Frankrig forud for den type, som ligger bag rækken Boner – Poggio – Brant – Chytræus – Heldvad. Er her tale om det fælles udgangspunkt? Vi ved det ikke.

Foruden *Tabula Exemplorum* findes endnu fem middelalderlige varianter af vor type i eksempelsamlinger, nemlig dels i *Doctorum Doctorale* (fra perioden 1310-16³², altså efter TE og AN), dels i en *Com-*

pilatio singularis exemplorum (ms. Tours 468) fra 15. årh., dels i *Exempla moralia et miracula beatae Mariae* (ms. Reims 1275) fra 13. årh., dels i *Exempla sermonum et sermones*, som tilskrives Pièrre de Limoges (ms. Paris, Bibl. nat. latin 15971) fra 13. årh., endelig i den noget yngre franske *Ci nous dit* (ms. Paris, Bibl. nat. fr. 425 &c.), som citeres af Smith-Meyer i udgaven af Bozon³³. Disse tekster skulle kunne oplyse os yderligere om typens udvikling i den nordvesteuropæiske eksempeltradition, men har ikke været tilgængelige for nærværende undersøgelse med undtagelse af den sidstnævnte, der har følgende forløb:

Mand og søn på rejse med æsel, 1) manden rider, 2) sønnen rider, 3) begge rider, 4) begge går – faderen belærer sønnen, temmelig udførligt; at manden rider først, ikke sønnen, og at belæring ikke er rejsens formål, stemmer med den gruppe, hvortil Bozons tekst hører, for 3.–4. episodes vedkommende endda blot med AN og Boner. På den anden side mangler episode 5, denne gruppes vigtigste kendemærke. Måske er her en repræsentant for overgangsformen, som ligger mellem *Tabula Exemplorum* og Bozon-AN-Bonergruppen. Den nærmeste parallel til *Ci nous dit* er, ejendommeligt nok, Petrarcas variant (ovenfor side 41), men om der består en forbindelse, er ikke let at sige.

Der findes fra 2. halvdel af 15. årh. og fremefter talrige gengivelser af *Asinus vulgi*³⁴, som ikke skal berøres her, da de hverken har betydning som forstadier til Heldvads digt eller kan oplyse noget om historiens hjemsted og alder. Vi vil i det sidste afsnit kun beskæftige os med nogle tekster, som efter visse forskeres mening skulle bevise dens orientalske udspring.

Den eneste hidtil ikke omtalte europæiske middelaldervariant har betydning for dette spørgsmål; den findes i *El Libro de los Enxiemplos del Conde Lucanor et de Patronio*³⁵, der er skrevet af den spanske infant Don Juan Manuel mellem 1332 og 1345. Forløbet er her: En mand vil helbrede sin søn for hans ubeslutsomhed og tilbøjelighed til at rette sig efter andre. Han tager ham med sig til marked, idet de 1) driver et dyr (*una vestia*³⁶) foran sig, 2) folk kritiserer dem, faderen spørger sønnen, hvad han mener om kritikken, sønnen giver kritikerne ret, faderen befaler ham at sidde op; efter hver ny kritik skifter sønnen mening, og faderen byder ham at gennemprøve de resterende muligheder: 3) faderen rider, 4) begge rider; da også dette bebrejdes dem,

spørger faderen, om alle kritikerne havde ret, og viser, at ingen handling vil kunne finde alles billigelse.

Vi bemærker, at rækkefølgen af episoderne svarer til Poggio, men at dennes episoder 5–6 mangler, og at det er sønnen og ikke faderen, der – med Gödekes udtryk – fremstilles som »aller Welt Narr«; endvidere er »dyret« ikke specificeret hos Juan Manuel, mens det hos Poggio og i *samtlig*e andre middelalderlige varianter er et æsel. Har Juan Manuels variant haft indflydelse på Poggios, gælder denne altså kun rækkefølgen af episode 1–4, som rigtignok afviger fra Petrarca, Bernardino og de fem samhörige tekster, hvormed Poggio ellers nærmest er beslægtet. Dog er hele fremstillingsformen hos Juan Manuel radikalt forskellig fra Poggios; vi gør derfor sikkert bedst i ikke at lægge vægt på overensstemmelsen i rækkefølge, men tro Poggio på hans ord, at hans variant går tilbage til et tysk manuskript.

El Conde Lucanor stemmer forbavsende nøje overens med den 60–70 år ældre *Tabula Exemplorum*, der blot mangler 1. episode og i øvrigt er meget magert fortalt, som eksempler plejer at være. Juan Manuel menes ellers at have benyttet arabiske kilder til sin eksempelbog, men et direkte forlæg kendes ikke. Dog er vor historie overleveret i to arabiske udformninger, der ligner Juan Manuels. Ældst af disse og ældst af alle kendte tekster skal Ibn Saïds være, idet denne angiver at have hørt den af sin fader, som døde i 1243³⁷. Historien forløber her således: En yngling siger til sin fader, at hvis han blot rettede sig efter, hvad folk kritiserede ham for, ville han kunne leve fri for kritik. Faderen befaler til svar 1) sin søn at sidde op på et æsel, og ledsager ham til fods; folk kritiserer, og 2) han bytter plads med sønnen; mere kritik, hvorpå 3) begge rider, og 4) begge går. Kritikken vedbliver, og faderen har bevist dens uundgæelighed.

I *De 40 Vesirer*, en tyrkisk rammeroman, som næppe går meget længere tilbage end til 15. årh., men egentlig er en tillempning af romanen om Den vise Sindbad, findes også en variant af *Asinus vulgi* (citeret hos Gödeke s. 539). Den er noget omarbejdet: En gammel gartner er på vej til sin have; 1) sønnen rider ved siden af, og folk kritiserer, 2) faderen rider, 3) faderen tager sønnen op bag sig, hvilket afstedkommer sjofle bemærkninger, 4) han sætter sønnen foran sig og må høre nye sjofelheder, 5) begge går. – I Habichts udgave³⁸ af *De 40 Vesirer*, som er en oversættelse af et ms. fra 18. årh., findes samme historie i en lidt afdæmpet form, dog mangler sidste episode.

Gödeke antog, at historien i sin oprindelse var morgenlandsk, at dens ægteste form fandtes hos Juan Manuel, at Jacques de Vitry havde indført den i Europa, og at den 5. episode, hvor æslet bæres, var skabt af dennes efterlignere på grundlag af en antydning hos ham selv (idet Gödeke anså SC for at ligge Jacques de Vitry's form nær). Hvad det sidste punkt angår, har vor jævnførelse formentlig vist, at SC tværtimod i sin behandling af denne episode er sekundær; desuden har det ikke kunnet verificeres, at Jacques de Vitry skulle have introduceret teksten. Derimod synes Gödeke at have ret i, at en form, som manglede 5. episode, er oprindeligst, ikke alene i Middelhavslandene, men også i Frankrig.

Gildemeister, der fremlagde Ibn Saïds variant, fandt ved en sammenligning af denne med de øvrige, endog Juan Manuels, som Gödeke havde prist for dens enkelhed og naturlighed, blot et yderligere bevis på, »wie . . . die Barbaren des abendländischen Mittelalters sich mehr darauf verstanden, Geschichten zu verderben, als zu erzählen«³⁹.

Gaston Paris, en af den »indiske« teoris fornemste våbendragere, hævdede i en festforelæsnings⁴⁰ i 1874, at fortællingens oprindeligste former var orientalske: »La littérature arabe, sous trois formes (la source inconnue de saint Bernardin, Ibn-Saïd et la source inconnue de D. Juan Manuel), offre jusqu'à présent la dernière limite où remontent, pour cette histoire, nos investigations. Mais«, fortsætter han, »il est certain que l'arabe, ici comme ailleurs, a servi à transmettre un conte originaire de l'Inde. Le caractère bouddhique de cette excellente parabole est frappant . . .« (s. 97), og det bliver straks klart, hvad han mener hermed, når man opdager, at han betragter Bernardinos fremstilling som »la plus fidèle et en même temps la plus agréable« (s. 93); konstellationen munk : discipel anses for original i fortællingen og typisk buddhistisk. Paris tager ikke hensyn til, at Bernardinos variant absolut ikke hører til de ældste, at konstellationen munk : discipel i *denne* historie er enestående og helt mangler i den arabiske verden, at historien overhovedet ikke er optegnet i Indien eller andetsteds i Orienten før en enkelt gang i moderne tid, at munken og hans discipel hyppigt optræder i europæiske eksempler, eller at Bernardino, der selv er munk og hovedsagelig optaget af intern reform i sin orden, kan have haft en naturlig interesse i at ændre denne detalje for at gøre historien nærværende for sine tilhørere. Disse synspunkter er tildels allerede fremført af Bédier⁴¹ i hans store opgør med vandringshypoteserne.

Både Gödeke, Gildemeister og Paris er af den opfattelse, at den simpleste fremstilling må være den naturligste og oprindeligste. Desuden er Paris overbevist om, at al europæisk »novellistik« stammer fra Orienten, til syvende og sidst fra Indien, og hans mening om *Asinus vulgi* bygger på denne overbevisning, ikke på selve stoffet. Vi har set, at fortællingens overleveringshistorie til en vis grad har givet dem ret. Fortællingen er blevet udvidet undervejs fra Boner over Poggio og Brant til Chytræus, og der er ret stor sandsynlighed for, at også den interessante episode 5 er sekundær, tilkommet i Frankrig eller i nærheden af Frankrig i 13. eller måske i begyndelsen af 14. årh., i hvert fald forud for affattelsen af AN. Men dens orientalske oprindelse er ikke bevist, og da slet ikke en forbindelse med indisk buddhistisk digtning. I 1277 har historiens simpleste form fodfæste i Frankrig, og i Orienten findes en form, der står *Tabula Exemplorum*s temmelig nær, i visse henseender endda nærmere end Juan Manuels, omtrent på samme tid, men pegende tilbage til et tidspunkt før 1243, altså næsten 400 år forud for Niels Heldvads danske gengivelse. Længere er det i øjeblikket ikke muligt at komme.

NOTER

1. Type 1215 i A. Aarne & S. Thompson: *The Types of the Folktale*, 2nd. rev. ed. FFC 184, Helsinki 1961; motiv J1041.2 i S. Thompson: *Motif-Index of Folk-Literature*. Kbh.-Bloomington 1955–58. Typen er meget sjælden i den mundtlige tradition, men er optegnet i vidt forskellige egne, hvilket formentlig betyder afhængighed af litterær tradition.

2. *Alte Erzähler* 1–2. Berlin 1924. Bd. 1, s. 329, og bd. 2, s. 384.

3. S. 219 nr. 236.

4. Digtet omtales i forbindelse med »Finkeridderen« i R. Nyerup: *Almindelig Morskabslæsning i Danmark og Norge*. Kjbh. 1816, s. 237 f. Nyerup nærer ingen tvivl om forfatterskabet, men skriver: »den Fortælling . . . , som Helvaderus har fordansket, er ikke ueffen, er ogsaa af gammel Invention.«

5. Gödeke (ndf. note 8) meddeler s. 553, at historien hos Chytræus er nr. 35. Samme oplysning har Bolte i noten til Pauli-udg. (ovf. note 2). Den stemmer ikke med originaludgaven af Chytræus.

6. 1572 både i Rostock, Strassburg og Frankfurt a. M., sidstnævnte sted endvidere 1578, 1584, 1586, 1589, 1591, 1611, endelig Erfurt 1660 (K. Gödeke: *Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung*, II. 2. Aufl. Dresden 1886, s. 453 f – nogle antydninger af de senere udgavers indhold synes at vise tilnærmelse til Balk).

7. Om kilderne til Holsts Æsop i øvrigt, se min: *Hjorten, fåret og ulven*. *Arv* 15 (1959) s. 38 f.

8. K. Gödeke: *Asinus vulgi*. *Orient und Occident* 1 (1862) s. 531–60.

9. [A. de Montaignon]: *Les Facéties de Pogge traduites en Français, avec le texte Latin*, I–II. Paris (Isidor Lisieux) 1878. Bd. I, s. 154 nr. 100.

10. Se min: *Æsops levned og fabler*. Bd. II, Kbh. 1962, s. 115 f og 123 f.

11. Hans Sachs: Sämtliche Fabeln und Schwänke, hsg. von E. Götze. Bd. I (= Neudrucke deutscher Literaturwerke des XVI. und XVII. Jahrhunderts, 110–17), Halle a. S. 1893, s. 88 nr. 27.

12. Gödeke, Asinus vulgi, s. 548 ff. A. L. Stiefel diskuterer i den af ham udgivne Hans Sachs-Forschungen (Festschrift zur vierhundertsten Geburtsfeier des Dichters, im Auftrage der Stadt Nürnberg), Nürnberg 1894, s. 58 ff, Gödekes antagelser og viser, at Sachs og Franck muligvis går tilbage til en fælles kilde, men Sachs, der ofte kontaminerer flere kilder, viser desuden afhængighed af Pauli (jfr. ndf. s. 46) og derudover måske forbindelse med en højtyisk tekst vistnok fra 15. årh., som Gödeke ikke har bemærket (udg. af Jos. v. Lassberg: Lieder Saal, bd. III. St. Gallen-Konstanz 1846, s. 181 nr. 193). Fra 16. årh. omtaler Gödeke i Grundriss II, s. 53 nr. 18, en tekst i Joh. Knöfel: Neue Teutsche Lieder, Nürnberg 1581 og Frankfurt 1610, som jeg ikke har set. Også Kirchhof har fortællingen, men disse yngre udformninger har ingen betydning for de danske oversættelser. Det samme gælder andre tyske bearbejdelser fra 16.–17. årh., som er opregnet i Boltes noter til Pauli 577 (se ovf. note 2).

13. S. 546 note 19. Gödeke slutter dette af, at Camerarius' Poggio-stykker i det pågældende afsnit har samme rækkefølge som hos Brant (derimod kan intet sluttes af sprogformen, som Brant har fælles med Poggio, mens Camerarius skriver sine tekster helt om).

14. At denne bog, der er betydeligt mindre end den originale udgave fra 1539 og i stort omfang har ændret teksternes rækkefølge, også før 1626 har været i brug i Danmark, kan sluttes af en *Tabella Scholastica* i Hans Povlsen Resens udgave af *Instructio visitationis Saxonica* fra 1608, hvor der under pensum for 2. og 3. klasse som punkt 7 står: *Æsopi Fabulæ Latinæ Camerar.* (efter R. Nyerup: Udkast til en Historie om de latinske Skoler i Danmark og Norge fra Reformationen af og til 1804. Kjbh. 1804, s. 82). Dette stemmer med kirkeordinansen af 1539 (tr. 1542, ny udg. af Max W. Olsen, Kbh. 1936, s. 96), hvor det bestemmes, at *Æsop* skal benyttes i 2. lektie som øvelsesbog i latinsk grammatik – og med synodalbestemmelserne fra Nakskov 1546 (Nyerup s. 15), som indskærper bestemmelsen, der i øvrigt går tilbage til Luthers *Visitationsunterricht* fra 1528 (se herom E. Thiele: Luthers Fabeln (2. Aufl. Halle a. S. 1911) s. VIII). Det interessante spørgsmål, hvilken latinsk *Æsop* man har benyttet i skolerne før den tillempede Camerarius, oplyses desværre intetsteds; man kan vel gå ud fra, at disciplene har slidt flere hele (tyske, danske?) oplag af disse *Æsop*-bøger op til sidste eksemplar.

15. 1535-udg., 2. del s. CXLIIIr; forkortelser er opløst.

16. Gödekes henvisning: »Zur Geschichte, Sprache, Lit. u. Kritik: Über die s. g. Fabeln aus den Zeiten der Minnesinger«, in den Schriften. Berl. 1825. VIII, 90 f.

17. G. F. Benecke (ed.): Der Edel Stein getichtet von Bonerius. Berlin 1816. S. 166, nr. 52.

18. Trykt hos A. Wesselski: Der Hodscha Nasreddin, II. Weimar 1911, s. 244. Til Petrarcas oplysning om, at historien hørte til folketraditionen, kan anmærkes, at Joh. Jov. Pontanus (1426–1503) har en variant af fortællingen (Opera. Basel 1538. II, s. 1259 f), som eventuelt også hidrører fra en folkelig tradition (se Gödeke s. 533).

19. Fr. Zambrini (ed.): Novelette, esempi morali e apologhi di San Bernardino da Siena. *Scelta di curiosità letterarie inedite o rare dal secolo XIII al XVII*, 97. Bologna 1868, s. 5 nr. 3.

20. R. Gottschick: Boner und seine lateinischen Vorlagen. Programm. Kgl. Kaiserin Augusta-Gymnasium zu Charlottenburg XXXII. Charl. 1901, s. 20 f.

21. En moderne udgave af AN savnes. Fortællingen er trykt hos Gottschick, anf. st. s. 20, og hos Smith-Meyer (ndf. note 27) s. 285. En katalansk oversættelse af AN, antagelig fra 15. årh. — se Crane (ndf. note 29) s. cv, note — er M. & A. Aguiló (ed.): *Recull de exemplis e miracles, gestes e faules, etc.*, I-II. Barcelona 1881-1904 (titelbl.: 1881). *Asinus vulgi* findes her i bd. II, s. 303 nr. 706. En engelsk oversættelse fra samme årh. er offentliggjort af Mary M. Banks: *An Alphabet of Tales, I-II (Early English Text Society, Original Series 126-27)*. London 1904-05. Fortællingen findes her i bd. II, s. 510 nr. 765. — Arnold af Liège er bestemt som AN's forfatter i J. A. Herbert: *Catalogue of Romances in the Department of Ms. in the British Museum*, bd. 3, London 1910, s. 423. Forhen tilskreves værket Étienne de Besançon. J.-Th. Welter har i *L'Exemplum dans la littérature religieuse et didactique du moyen âge*, Paris 1927, s. 305 ff, vist berettigelsen af Herbert's antagelse ad flere veje, således at der næppe mere kan rejses tvivl om dette punkt.

22. E. Schröder: *Quellen und alte Parallelen zu Boners Beispielen. Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur* 44 = N. F. 32 (1900) 420-30, især s. 423.

23. Herbert (ovf. note 21) s. 427 betegner udtrykket *narrator* som »a claim to originality«.

24. Welter (ovf. note 21) s. 307.

25. Her er benyttet en udgave fra Lübeck 1476, hvor *Asinus vulgi* står s. cxciiij (s. v. »murmur«); forkortelser er opløst. Gödekes tekst (s. 540) er endnu mere uforståelig end den her anvendte.

26. Anf. st. s. 21; han videreudvikler her den tvivl, som Schröder, anf. st. s. 423 f, giver udtryk for, men til slut afviser i sin diskussion af Chr. Waas: *Die Quellen der Beispiele Boners. Disp.* (Giessen). Dortmund 1897, s. 48 ff; Waas er overbevist om, at Boner ret vel kan have benyttet AN, selv om denne mangler oplysningen, at rejsen gjaldt et marked. Ingen af diskussionsdeltagerne har omtalt den særlige overensstemmelse i episode 5 mellem Bromyard og Boner.

27. L. Toulmin Smith & P. Meyer (ed.): *Les contes moralisés de Nicole Bozon*. Paris 1889. Tekst s. 158 nr. 132, forkortet latinsk oversættelse (antagelig fra samme årh.) s. 219, noter s. 284 ff.

28. Hans *Summa Praedicatorum*, der indeholder over 1000 *exempla*, er desværre ikke genudgivet i nyere tid. Teksten findes i Th. Wright: *A Selection of Latin Stories*. London 1842, s. 129 nr. 144, og hos Gödeke s. 537. Her er benyttet folioudgaven fra Nürnberg 1485, hvor teksten står i I. del, fol. 325^v, som eksempel J 10,22 (under *Judicium humanum*).

29. 314 ex. i T. F. Crane (ed.): *The Exempla or Illustrative Stories from the Sermones Vulgares of Jacques de Vitry*. London 1890. — 102 ex. i G. Frenken (ed.): *Die Exempla des Jacob von Vitry. Quellen und Untersuchungen zur lateinischen Philologie des Mittelalters* 5:1 (1914). — 107 ex. (næsten de samme som Frenkens) i J. Greven (ed.): *Die Exempla aus den Sermones feriales et communes des Jakob von Vitry. Sammlungen mittellateinischer Texte* 9. Heidelberg 1914. — R. Köhler har i *Göttinger gelehrte Anzeigen* 1869, s. 1763, samlet nogle oplysninger til Bernardinos tekst (ovf. note 19); i et genoptryk heraf i sin udgave af Köhlers *Kleinere Schriften* II, Weimar 1900, s. 571, tilføjer Bolte yderligere parallelsteder, hvoriblandt »Jacques de Vitry 59«; denne oplysning meddeler han igen i *Bilderbogen des 16. Jahrhunderts, Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde* 14 (1895) s. 127, men den er forkert, og er da også udgået i noterne til Pauli-udgaven (ovf. note 2). Crane henviser i en note til sit ex. 59, anf. st. s. 159, til Gödekes afhandling s. 543, hvor der findes nogle

oplysninger om den pågældende type (»Pulex et febris«). — Smith-Meyer, anf. st. s. 286, note 1, vil gøre Gaston Paris (ndf. note 40) ansvarlig for den opfattelse, at Bernardinos tekst skulle være baseret på Jacques de Vitry, og afviser den uden begrundelse. I virkeligheden har Paris kun hævdet, at Boner og andre skribenter fra samme tid havde »une version latine qui n'a pas encore été découverte«, hvilket kan være rigtigt nok; misforståelsen kommer af, at han præsenterer Bernardinos form som »celle qui me paraît la plus fidèle« (s. 92 f).

30. Anf. st. s. lxxxviii f, note.

31. J.-Th. Welter: *La Tabula Exemplorum secundum ordinem alphabeti. Recueil d'exempla compilé en France à la fin du XIIIe siècle (Thesaurus Exemplorum, fasc. III)*, Paris & Toulouse 1926, s. 69 nr. 265. Om tidsfæstelsen se indledningen. I et *Tableau comparatif* over kilder og derivater angiver Welter ingen kilde til nr. 265, og eneste derivater er AN samt *Doctorum Doctorale*.

32. Se Welter, *L'Exemplum dans la littérature &c.*, s. 260 f.

33. Se ovf. note 27. Hr. Lucien Gerschel i Paris skylder jeg tak for oplysninger om de nævnte manuskripter.

34. Se især noter hos Crane, Smith-Meyer, Waas, Knust (ndf. note 35), Bolte i Pauli-udg. samt Gödekes artikel. — I fr. Gabriel Bareleta: *Sermones quadragesimales et de sanctis*, 2. del (her benyttet udg. Brescia 1497/98, hvor vor tekst findes fol. 35^v), haves under Hebdomada I, feria vj, en opskrift af *Asinus vulgi*, som forfatteren indleder med ordene »In vitis patrum legitur . . .« Historien findes ikke i *Vitas patrum*, og den tekst, som vi læser hos Barletta, erkendes let som en bearbejdelse af teksten i AN. Han tager i øvrigt mange af sine historier fra *Vitas patrum* og har vel blot husket forkert.

35. Juan Manuel: *El Libro etc.*, Text und Anmerkungen aus dem Nachlasse von Hermann Knust, hsg. von A. Birch-Hirschfeld. Leipzig 1900. Tekst s. 12 ff, fyldige noter s. 299–304.

36. Således i 4 af de 5 mss., som alle med en enkelt yngre undtagelse tilhører 15. årh. Et ms. har konsekvent i stedet »un asno«.

37. J. Gildemeister: Zum *Asinus vulgi*. *Orient und Occident* 1 (1862) s. 733–34. Ibn-Saïd levede 1214–86. Iflg. Gildemeister har han selv nedskrevet beretningen, som er bevaret i afskrift i Maqqari I, 679.

38. Max Habicht, Fr. H. v. d. Hagen & C. Schall: *Tausend und Eine Nacht*, bd. I. 2. Aufl. Breslau 1827, s. 121 f.

39. Anf. st. s. 734.

40. G. Paris: *Les contes orientaux dans la littérature Française du moyen âge*. Paris 1875. Genoptrykt i: *La poésie du moyen âge. Leçons et lectures*, 2ème série. Paris 1895, s. 75–108.

41. J. Bédier: *Les fabliaux*. 2. éd. Paris 1895, s. 155: »Outre que l'original sanscrit qui nous montrerait un ascète et son disciple est hypothétique, et que les formes orientales conservées nous présentent un père et son fils, le vieux moine et le moinillon des récits français font très bien notre affaire. Ce couple, fréquent aussi dans la *Vie des Pères*, convient aussi bien que le couple bouddhiste imaginaire, et cette invention ne porte pas le caractère emprunté et maladroit d'une adaptation.«

Nogle notater om Thomas Kingo

Af ERIK SØNDERHOLM

I

I forskellige Kingo-biografier samt i adskillige afhandlinger om Kingo (f. eks. i Hans Brix' *Analyser og Problemer*, I 1933 194–219, spec. p. 199) støder man på omtalen af en bitter strid mellem Kingo og Søren Poulsen Judichærs enke, Sophie Olufsdatter, i anledning af Kingos overtagelse af embedet som sognepræst i Slangerup efter Judichær. Om selve sagens art får man dog de pågældende steder ikke stort at vide udover, at enken og Kingo blev uenige om fordelingen af tienden, og at striden flammede så voldsomt op, at kongen måtte beordre borgmester og råd og senere – da disse myndigheder ikke havde heldet med sig – biskoppen og to præster til at mægle. Hvad striden i enkeltheder drejede sig om, og hvordan den endte, synes de forskellige forfattere ikke at vide noget om, i hvert fald melder de intet om udfaldet; forklaringen på dette finder man nok i det forhold, at de efter al sandsynlighed har deres oplysninger fra H. F. Rørdams artikel (i *Kirkehistoriske Samlinger*, 3 III 1880 1–93) om Judichær, og da striden mellem Kingo og enken ikke kan have nogen betydning for forståelsen af Judichær, omtales den kun perifert. Af noget større vigtighed bliver denne strid, når vi ønsker at forstå visse episoder i Kingos ungdom rigtigt, specielt hans forhold til Jacob Worm. Imidlertid viste det sig, da de pågældende aktstykker blev fundet frem i Rigsarkivet, at der ikke var bevaret flere indlæg i sagen end de hos Rørdam (og Brix) omtalte; der findes ikke længere nogen dokumenter fra de nævnte myndigheders mæglingsforhandlinger med de stridende parter, ligeså lidt som man nogetsteds finder den mindste antydning af sagens udfald. Der syntes derfor ikke at være større muligheder for at komme til bunds i sagen. En nærmere undersøgelse af baggrunden for Jac. Worms satiriske mesterstykke, »Kardinalsatiren« (trykt hos H. Brix a. s.), førte dog til, at forskellige dokumenter dukkede op, der kunne bidrage til en klaring af sagen.

Den 24. august 1668 – samme dag som Søren Judichær blev begravet (jfr. Erik Dal i Danske Metrikere, II A p. 65) – udstedte kong Frederik III under et ophold i Nykøbing Sjælland Kingos ansættelsesbrev; Brix' dateringer i AoP I 199 er således forkerte. Men allerede i september var forholdet til enken blevet så spændt, at Kingo indsendte en klage til kongen med anmodning om støtte over for den stridbare enke; skrivelsen foreligger (i afskrift) mellem sagens akter i Rigsarkivet (Sjæll. Miss. 1668, Geheimark. Danske Saml. 602a) og lyder således:

*Stormegtigste Høybaarne Første
Allernadj: Herre oc Arfue Koning.*

Effterat Jeg fattige Guds ords tienere af Eders kongl: Ma: synderlige Gunst oc Naade er befordret oc kaldet til at være Sogneprest udj Slangerup Saa møder mig strax udj samme Embedis indtrædelsse disse modstendige Vilchor, huilche E: kong: Ma: udj Naade Vilde ansee, oc mig fattige mand, saauit ræt oc billighed mig kand bifalde, derfra Naadj: entledige, Først Vil Enchen derpaa steden ey tilstede mig den ringeste værelse der j præstegaarden, da dog *ordinancen* iche tilholder hende der at *residere*, besønderlig fordj hun det ej hafuer behof, anseende hun hafv: sielf der j byen en herligere *residentz* end præstegaardens; Dernest truis Jeg med *pension* at gifue som ej i købstederne er mancerligt, ey heller er Enchen (som er af store middler oc ingen børn hafuer) Vedtørfftig til *pension* at tage. For det tredie, endog Jeg underdj: efter *ordinancens* bogstafuer Vil afstaa den halfue Rente til Enchen udj Naadsens Aar af købsteden og for mit sognek., så vil hun oc berettig sig halfdeelen af Renten udj et liden *annex* sogn, af huilchet ringe sogn Jeg medticeren, som er paa steden baade schal lønne oc underholde; formoder allerunderdj: Eders ko: mildhed oc Naade, Vilde herudj Reche mig fattige mand sine kongl: oc hielpsomme hænder, huilche Gud altid styrche oc kunne (?) kongen med saa mange hellige oc himmelsche Naader som hans ko: Ma: her udbytter naader til sine fattige oc Vedtørfftige undersaatte, derom schal dagligen bede

Eders ko: Ms allerunderdj
oc troschylidige Arfueundersat
Thomas Kingo
U-værd: Sognep: i S.

Som man ser af denne klage, er det strengt taget ikke den egentlige tiende, de to parter er uenige om; Kingo er villig til af selve Slangerup-kaldet at betale alt, hvad enken efter ordinansen har krav på, men heller ikke mere, og han mener ikke, at hun har ret til at fordré noget af annekset, thi i så fald vil der næppe blive meget tilovers til ham selv, eftersom han må betale kapellanen og give ham kost. Desuden må enken have stillet krav om en fast pension, og endelig vil hun ikke tillade Kingo at rykke ind i præstegården. I denne forbindelse påpeger Kingo, at det slet ikke er nødvendigt for enken at blive boende, eftersom hun jo ejer »en herligere residentz« i byen. Dette udtryk klinger (måske) igen i Worms Kardinals satire – den bærer i højeste grad præg af, at Worm var fortrolig med alle enkelthederne i slagets gang – hvor han skriver, at Kingo, såfremt det skulle lykkes ham at fange Sophie og gifte sig med hende, jo slipper for alle sorger:

Saa blir self paa jer Nunnc-Borg,
Een *residentze*-Pafve,
Forlindrer der med ald jer Sorg,
Og faar jer Sag i lafve.
(Kardinalsatiren 309 ff)

Med hensyn til dette stridspunkt afviser Kingo under henvisning til ordinansen hendes ret til overhovedet at være i præstegården, mens han hvad pensionen angår, nøjes med at gøre opmærksom på, at enken er formuende og derfor ikke har det nødtigt; her argumenterer Kingo ikke i overensstemmelse med ordinansen, der intet siger om dette, men han støtter sig til praksis; herom senere.

Som svar på denne klage foreligger der et kongebrev af 22. sept. 1668 til borgmester og råd i Slangerup om at mægle; i skrivelsen hedder det bl. a., at borgmester og råd »imellom bem^{te}: hr: Thomas oc forn^{te}: Præste-Enche megler oc forhandler saauit *ordinantzen* tillader oc billigt oc Ret er dermed.« Brevet, der er signeret E. K. (= Erik Krag), hjælper absolut ikke de arme lokale myndigheder i vanskelighederne, idet de får besked på at gå ud fra ordinansens bestemmelser, men tage hensyn til, hvad der er ret og rimeligt, hvormed man må mene den praksis, som man normalt gik frem efter i den slags tilfælde, men som ikke nogetsteds var kodificeret; modsætningen imellem ordinansens bestemmelser og praksis var netop baggrunden for striden. Myn-

dighederne i Slangerup måtte derfor hurtigt give op, hvorfor den kongelige ordre den 30. okt. s. å. gik videre til biskop Vandal, magister Hans Huusvig og hr. Peter i Snostrup. Til dette brev er der kun bevaret et ret defekt udkast, der ender midt i en sætning, hvorpå det er forsynet med påskriften: Cass. (= kasseret); bemærkningen om »billigt oc Ret« er meget forståeligt udeladt, idet kancelliet naturligvis måtte regne med, at biskoppen og de pågældende præster var klare over denne modsætning mellem bogstav og praksis. Det vides ikke, om dette brev er blevet gjort færdigt og afsendt, men påskriften tyder dog snarest på, at brevets affattelse er stoppet på grund af, at striden må være løst på anden måde, hvorfor yderligere skrivelser var overflødige.

I Rigsarkivet findes der ikke flere aktstykker om denne sag. Det er derfor ikke muligt at få direkte besked om udfaldet, men et enkelt af stridspunkterne blev klart belyst ved Kingos strid med sin eftermand i Slangerup, mag. Müllengracht, og de andre punkter kan klares ved at sammenholde ordinansen med Danske Lovs bestemmelser, idet disse, hvor de går ud over ordinansens direkte ordlyd, bygger på den praksis, som man kan skimte bagved Kingos argumentation.

Da Kingo i 1677 blev biskop over Fyn, forlangte han, at efterfølgeren i Slangerup skulle betale »nådsensår« (annum gratiæ), men dette nægtede mag. Müllengracht; Kingo klagede til provsten, mag. Oluf Torm, der imidlertid gav Müllengracht medhold, eftersom der intet stod i ordinansen om annum gratiæ til levende mænd. Kingo, der i 1668 havde erhvervet sig de nyttige forkundskaber, lod sig ikke dette byde, stævnedes provsten og fik derpå sagen behandlet på efterårs-synoden i Roskilde 1677; Kingo lod sin sag føre af byskriver Mogens Mortensøn fra Slangerup.

Imod provstens ovennævnte argumentation anførte Kingos befuldmægtigede følgende indvendinger:

»1. At Biskoppen *Mag. Kingo* gaf sin Formands Enke halfdeelen af Kaldet. 2. Hand nu ilige Maade gifver sin Formands Enke det samme; Satte udi Rette og formeente at niude dend Ræt, hand hafde giordt, effter *ordinantzen* og dend Almindelig Brug, mod hvilcken hand formodede icke noget sort *Exempel* blev *Statueret*.«

Provsten fastholdt sit argument, men mag. Müllengracht vidste derimod nok, at så ligetil var sagen ikke; han svarede: »1. At en Kiøbstedpræst icke var pligtig til at svare en Lefvende Mand til Naad-

sens Aar, og at *Praxis* var icke *Regula*. 2. formeente, at dersom hand skulde give halfdeelen af sit Kalds Jndkomst dette Aar, Kingo da var pligtig til at svare til halfdeelen af ald dend Udgift, som gaar af Kaldet, enten til *Capellanen*, kongelige *Contributioner*, eller Kosten«.

Han skelner således klart mellem ordinansens ordlyd og den praksis, som havde vundet hævd, men han vil ikke godtage, at praksis bliver regel; på fastere grund er han dog, hvor han kræver, at Kingo skal dele udgifterne med ham, også for anneksets vedkommende, i nådsens-året.

Synoden fældede følgende dom i sagen:

»Uandseet *ordinantzen* icke saa klarlig med nogen udtrykte Bogstav tilholder *Successoren* at gifve *Annum gratiæ* til sin Formand, som end lefvendis er, hvorfor Provsten *Mag: Oluf Torm* i sin Domb siunes ingen Uret at have gjort; dog alligevel, såsom *ordinantzen* pag: 73. effter *Mag: Thomæ Kingoes* Jrettesættelse bevilger *refusion* for hvis som tilforn udgivet er, tilmed *Praxis* hidindtil uforanderlig således haver været, vidste vi ey anderledes herudi at kiende, end jo Biscopen *Mag: Kingo* den halfve deel af ald dend visse Jndkomst, udi et heelt Aar, fra hands *Vocations* Brefs dato, ligesom udi Kiøbstæder hid indtil Sædvanligt, bør at nyde; og derimod svare til *Capellanens* halfve Løn og Kost, samt andre Udgifter, som Kaldet i værende Aar kunde paalegges. Hvad *Mag. Müllengrachts Prætension* andgaar paa sin *Successor*, henviises til sine behørige Steder, hvor formodes hand lige Ret vederfares« (Synod. Sel. 1540–1680 p. 445–446).

Hvis striden i 1668 er blevet afgjort på lignende måde, hvad der må formodes, er det klart, at hverken Kingo eller enken har fået ubetinget ret, hvad angår annekset; enken havde nok ret til at få tiende, men skulle tillige betale halvdelen af omkostningerne i forbindelse med kapellanen. Kingo henviser til ordinansen pag. 73, hvilket præsterne tager for gode varer, men i virkeligheden drejer bestemmelsen sig om landsbypræster; det er derfor ikke uden grund, at synoden samtidig understreger, at »*Praxis* hidindtil uforanderlig saaledes haver været«.

Hvad nu angår de to øvrige punkter, så må man som nævnt finde frem til løsningen via Danske Lov; både Kingo, præsterne i retten og mag. Müllengracht siger alle klart, at ét er lov, et andet praksis; Danske Lovs 2. bog, kap. 13 har lånt alle bestemmelserne fra Kirkordinansen af 1539, men den praksis, som man i denne sag går ud fra, er udtrykkelig udformet i Danske Lov. Her skelnes ikke mellem landsby-

og købstedpræster med hensyn til enkens ret til at blive boende ét år efter mandens død, men det præciseres dog, at eftermanden skal have ret til at bo i gården:

»Naar nogen Kiøbstædpræst dør, da skal i lige Maade hans Enke beholde Præstegaarden et Aar omkring, med mindre hun af Kirkeværgerne imidlertid bliver forset med een bequem Boelig, hvilken hun frj skal nyde, saa længe hun sider i et ærligt og Ubrøgtet Enkesæde«, (2. bog par. 11, beg.) og »Imidlertid skal hun forskaaffe Efterkommeren nogen beqvem Værelse derudj med Seng, Ild og Lys, og holde hannem til Kost, indtil et andet Aar hand tager Renten af Kaldet« (par. 7).

Den af Kingo påpegede bestemmelse i Kirkeordinansen pag. 73 blev klarere udført i Danske Lov par. 8: »Hvis Efterkommeren herudj (dvs. tiende) afgaar, det skal hand om hand i levende Live kommer fra Kaldet, eller efter hans Død hans Efterleverske og Arvinger, have Vederlag for, paa den Maade, som sagt er«.

Dette svarer fuldstændig til synodens dom i sagen mellem Kingo og eftermanden, så det er rimeligt at tænke sig, at også lovens bestemmelse om enkens ret til at blive i præstegården på samme måde har været praksis og kan være taget i anvendelse. Imidlertid havde enken en bolig, og da kirkeordinansen og Danske Lov er enige om bestemmelserne om købstadspræsternes enker, nemlig at de kan blive siddende, til myndighederne har skaffet dem noget andet, er det i og for sig rimeligt, at enken har måttet rømme valen.

Hvad angår enkens ret til pension, har Kirkeordinansen ingen bestemmelser, men Danske Lov, par. 11, sidste stykke, siger, »Men hvis ingen Middel dertil findes hos Øvrigheden [dvs. til at støtte en ubemidlet enke], da skal Efterkommeren give hende noget aarligen til Underholdning efter Kaldets Lejlighed, og Provstens og tvende Præsters Sigelse«.

Man lægger mærke til, at Kingo netop i sin klage præciserede, at enken var formuende, hvorfor der slet ikke skulle kunne blive tale om en sådan pension.

Stridighederne i 1668 er således endt med, at ingen af parterne kunne rose sig ubetinget af sejren; objektivt set synes Kingo dog at have haft de bedste kort på hånden, og han har sikkert kun måttet vige i anneks-spørgsmålet, og dér ikke engang ubetinget. Men stridens hårdhed kan nok have bevirket, at begge parter har følt selv den

mindste modgang som et nederlag; det må derfor til en vis grad kunne have frydet Kingo i 1677 at stå på sin ret i anneks-spørgsmålet og på den måde få en slags revanche. Men den stridbarhed, som allerede begivenhederne i 1668 afslørede, skulle nu ved denne lejlighed komme til at koste ham noget af triumfen; stævningen, som vel næppe er byskriverens værk, men derimod Kingos, var temmelig kraftig, idet provsten fik »dend *Titul* udi Stefningen, at hand som en vankyndig hafde viist Sagen fra sig«, men en så hård udtalelse ville Oluf Torm ikke tåle, og han forlangte på det bestemteste en undskyldning fra fuldmægtigen, i modsat fald ville han forfølge sin ret efter loven »paa sine tilbørlige Steder«. Byskriveren kunne naturligvis nu, da han havde vundet sagen for Kingo, godt over for det ærværdige kollegium afgive en erklæring om, »at hand icke vidste Provsten var vankyndig udi noget hands Embede vedkom«. – Man tillader sig dog at tvivle på, at Kingo til trods for den vundne sejr ville have skrevet under på den udtalelse!

PS. Selv om Jacob Worm på ingen måde var indblandet i denne strid, kunne han åbenbart ikke dy sig for at give sit besyv med. I 4 håndskrifter – Nks. 819c.4°, Oslo UB 27,8°, Rigsarkivet Litt. nr. 7 og Hertel (tilhører universitetslektor fru Else Dalhoff) – finder man et latinsk epigram med titlen: *Mag. Jacob Orm*, da *Kingo* blev Biscop; det lyder således:

Kingovius Synodus, nodus; chorus integer æger;
Conventus, ventus; infula, gramen; Amen!

Det er uhyre vanskeligt at få mening i disse tilsyneladende usammenhængende ord; efter samråd med cand. mag. Herluf Nielsen er følgende oversættelse dog blevet til: Den Kingoske synode – en knude; det friske (pletfri) kor – sygt; konvent (møde) – vind; infula, græs, amen. Skal der være mening i dette, kan man vel ikke få stort andet ud af det end følgende: Den Kingoske synode har været vanskelig; det pletfri kor er blevet sygt; et opblæst konvent; de biskoppelige insignier er noget hø, amen. – Det anførte, overleverede materiale giver ikke megen mulighed for at efterkontrollere denne oversættelse, udover at Kingo virkelig var i vanskeligheder på synoden i 1677; der vides ikke noget positivt om vanskeligheder for Kingo på andre synoder i dette

tidsrum, så det er i hvert fald forsøgsvis en mulighed at kombinere denne Wormske ondskabsfuldhed med denne synode.

II

I Kingo-udgavens bind I p. 205 findes et lille vers over Drude Pedersdatter Worm, som ifølge digtets egne oplysninger døde knap 17 år gammel og blev begravet i St. Knuds kirke i Odense den 22. maj 1685.

Med sin tredje kone, Sille Balckenburg, der som bekendt blev Kingos første kone, havde Peder Worm i hvert fald tre døtre: Sille Marie (f. 1662), Mette (f. 1667) og Drude, der sandsynligvis må være født engang i 2. halvdel af året 1668 (kirkebogen for Kirke-Helsingør er ikke bevaret fra dette tidsrum). Omtrent samtidig, nemlig i juli 1668, døde Peder Worm og efterlod sig således tre umyndige piger; som formyndere for disse børn indtrådte Løve herreds provst og præster; der var dog ingen værdier af betydning i boet efter faderen, så børnene – det vil også sige Jacob Worm, der i København gik og ventede på at få en stilling – arvede ikke mere end ca. 70 rd. Den 21. juli 1669 blev Kingo gift med Sille Balckenburg, hvorpå børnene flyttede med til Slangerup, hvorhen også den ældre broder, Jacob, kom som rektor ved latinskolen godt et års tid senere, eller antagelig omkring det tidspunkt, hvor Sille Balckenburg døde (14. juli 1670). – I sin Kingo-biografi siger Chr. Ludwigs (p. 17) om dette Kingos første ægteskab: »I alt fald bragte hun (Sille) ham hverken kald eller penge«, og giver dermed udtryk for den romantiske anskuelse af Kingos første giftermål, en mening som bliver endnu stærkere accentueret hos Brix i hans artikler i *Analysen og Problemer I* og især i IV 285 ff. Sandt nok er det, at Kingo ikke fik kaldet i Kirke-Helsingør, men det skyldtes udelukkende, at han havde ventebrev på Slangerup, som blev ledigt knap en måned senere. Men at Sille ikke medbragte penge, er en fejltagelse; begivenhederne efter hendes død viser klart, at der efter datidens forhold endda var tale om ikke ubetydelige midler. Der skete nemlig straks det ejendommelige, at børnenes formyndere nu ikke længere ønskede at varetage dette hverv, og de var ikke til at tale til rette, så at Kingo i 1675 måtte indbringe sagen for forårssynoden i Roskilde. Præsternes vægring blev her formuleret således, at de godvilligt havde »paataget sig noget Formynderskab for Sl: Hr. Peders Børn, som ickun lidet hafde arfvætt effter deris Sl: Fader ved 70 Daler etc, nu var deres Moder og

død, Mag: *Thomas Kingos* Hustrue i *Slangerup*, som disse Løve Herrettz Præster, som var Børnenis godvillige Formyndere, og icke Naturlige eller fødte, icke vilde paatage sig at verge for det gods, som Børnene nu tilfaldt i et andet Herredt effter Moderen«. Biskoppen havde pålagt viceprovsten hr. Sivert Andersøn at forlige Kingo og præsterne, men han kunne blot konstatere, at de ikke ville påtage sig dette arbejde, »Thi Børnenis Arf effter Moderen var ved 500 Daler, og derforuden et Depositum fra Sl: *Sille D: Jesper Brochmands*, som beløb sig tilsammen en temmelig *Capital*«.

Efter forelæggelsen af dette standpunkt på synoden drøftedes sagen frem og tilbage, men til slut blev Kingo indkaldt og »erbød sig at tage den yngstes [dvs. Drudes] *tutelam* paa, Hr. *Povel i Grefvinge*, som hafde deris Søster [Poul Bhie var gift med deres halvsøster Elisabeth], dend anden Part, og Løve Herrettz Præster dend 3^{die} Part.« (Synod. Sel. 1540–1680, p. 432–433).

Hele striden har sikkert udelukkende været af formel karakter, thi alle tre piger blev opdraget hos Kingo; af det omtalte digt over Drude Worm ved vi, at hun døde og blev begravet i Odense, og de to andre døtre blev gift med fynske præster; et langt utrykt og anonymt digt, »*Itinarium Nuptiale*« (i Coll. 538,4°, I 671 ff), viser, at Kingo holdt brylluppet for Mette Worm i 1680. – Det interessanteste ved denne strid om værger er nok det, at det åbenbart ikke er faldet nogen ind at lade Jacob Worm være formynder for sine søskende til trods for, at han var rektor i Slangerup og var over 30 år. Kingos vrede efter fejden i anledning af »Kardinalsatiren« havde åbenbart ikke lagt sig.

Foruden de her nævnte søskende kender vi navnet på endnu en broder, der perifert blev inddraget i processen mod Jacob Worm; hans navn var Lambert Worm; han blev i 1673 dimitteret fra Roskilde skole, men så sent som i 1680 var han i København for at tage attestats; i alt hvad der er skrevet om Worm-slægten opregnes denne Lambert som helbroder til Jacob Worm, dvs. at han skulle være søn af Peder Worm og dennes anden hustru Anna Heichons; det er dog fristende og naturligt at henhøre navnet til Sille Balckenburgs slægt,¹ idet hendes

1. I et hs. med notater om sjæll. kirkehistorie, Thott 1921, 4°, som har tilhørt Zwergius, har jeg fået denne antagelse bekræftet. Ved biografiens omtale af Kingos første giftermål følger Zwergius til, med støtte i nu tabte kirkebøger: »Sille Balkenborg var Stif-Moder til den bekiendte Mester *Jacob Worm*, og ret Moder til *Lambert Worm*, *Rector Scholæ i Kierteminde*.«

fader, der døde i 1650, hed Lambert Balckenburg. Efter hans død kom Sille i huset hos biskop Jesper Brochmand, hvis kone Sille Tønnesdatter Balckenburg var faster til Sille Lambertsdatter; dette nære familieforhold forklarer også den testamentariske disposition til fordel for Silles og Peder Worms børn; allerede Hans Brix (AoP IV 285 ff spec. 305 ff) har gættet på, at der måtte være tale om et sådant familieforhold, hvad der iøvrigt fremgår utvetydigt af Erik Torms ligprædiken over Sille Tønnesdatter Balckenburg (1661), der bl. a. i fortalen omtaler Sille og hendes søskende som udgivere af prædiken til ære for deres afdøde faster. Efter Jesper Brochmands død i 1652 er det forståeligt, at familien har ønsket den forældreløse pige forsørget ved at gifte hende bort, og det blev med Peder Worm; man må da formode, at Lambert Worm er deres førstefødte; dimissionsåret 1673 tyder på, at han må være født mellem 1653–55; holder dette stik, får man i hvert fald det positive at vide om Sille Balckenburg, at hun ikke var så helt ung, da hun i 1669 blev gift med Kingo; hun kan næppe have været yngre end han, der var 35, snarere jævnaldrende eller måske endda lidt ældre.

Iøvrigt vides der meget lidt om hende, hvorfor gætteriernes da også har været så meget desto frodigere. Ovenstående fakta afkræfter selvfølgelig på ingen måde, at forholdet mellem dem kan have været overmåde romantisk og kan have sat sig spor i mange digte, såvel bevarede som tabte, men vi kan dog slå fast, at hun nok ikke har været noget ringere parti end præsteenken i Slangstrup, økonomisk set, og så havde hun derforuden det fortrin at være i slægt med Brochmand og dermed med Griffenfeld. Det vil sikkert derfor være klogt ikke at romantisere forholdet mere, end de bevarede dokumenter berettiger til.

III

I det forrige har jeg gentagne gange henvist til de bekendte stridigheder mellem Kingo og Jacob Worm; at stridighederne ikke endte, da de begge i 1677 forlod Slangstrup, er også en kendt sag; jeg behøver blot at henvise til Kingos Simeidigt i første bind af hans samlede skrifter og minde om Worms bekendte bidende svar. Det kan derfor virke meget overraskende, at Kingo sandsynligvis har skrevet et lille vers om netop den satire, der blev tyngdepunktet i anklagemyndighedernes materiale imod Worm, nemlig den satiriske disputats om »Jeroboams

afguder i Dan og Bethel« (opr. på latin, men den oversattes hurtigt til dansk), som Worm forfattede engang i løbet af sommeren 1679, da det blev klart for alle, at krigen i Skåne var tabt og måtte afsluttes med en fred uden mindste positive resultater; i en anden satire fra samme tid, »Phænomenon Parisiensi«, havde Worm taget hele krigsførelsen op til grundig behandling, hvorfor han da i den nye satire nærmest ledte efter årsagerne til det uheldige resultat, og én af årsagerne var desværre kongens ugudelighed, der bl. a. manifesterede sig i hans forsyndelse imod det 6. bud; Worms bidske udtalelser om dette forhold og hans dristige bemærkninger om Frederik III's magtovertagelse i 1660 faldt myndighederne så meget for brystet, at man ikke længere ville være langmodig.

Det nævnte vers af Kingo om denne satire findes overleveret i 7 håndskrifter: Nks. 405,2°, Add. 249,4°, Nks. 819b,4°, 818b,4°, Thott 1527,4°, Rigsarkivet Litt. no. 7 og Hertel II (privat, tilhører fru Else Dalhoff); i de 5 sidste angives Kingo som forfatter:

Til Ormen:

Saa viit du røret har om Herrens salved Hoved,
Jeg slet forbande vil, og ikke hafve loved,
Men aldt hvad Sandhed er ieg bedre ej har hørt,
Ak, at du Rigens Sool med Pen ej hafde rørt.

(Nks. 405,2° p. 217).

Strofen findes *kun* overleveret i forbindelse med »Jeroboams afguder« (og kun ved den danske oversættelse); i Nks. 405,2° er den anbragt mellem den egentlige disputats og Corollariet, i alle de andre helt til slut; i Nks. 405,2° nævnes ingen forfatter, i add. 249,4° siges der blot, at det er anonymt; men i de andre hs. angives Kingo som forfatter. De to hs. uden forfatterangivelse er fra perioden 1727–37, og da det ældste (Nks. 819h,4°) af de håndskrifter, der angiver Kingo som ophavsmand, er lige så gammelt, kan det af håndskriftmæssige grunde hverken bevises eller modbevises, at Kingo er forfatter; indtil det kan modbevises, er det rimeligst at acceptere håndskrifternes forfatterangivelse.

Forfatterangivelsen styrkes af den iagttagelse, at der er en vis lighed i tankegangen mellem denne strofe og det omtalte Simeidigt af Kingo.

Ganske vist er dette PS Til Ormen for lille til, at man med sikkerhed kan konstatere nogen bindende sproglig overensstemmelse, men der er for så vidt heller intet, der rent sprogligt gør det usandsynligt, at Kingo kan være forfatter. Ligheden er klarest i selve holdningen over for Worm og hans satirer: i Simeidigtet understreger Kingo, at Worms værste forsyndelse er hans majestætsfornærmelse, hvad der stemmer med anklageskriftet; Kingo forbigår i virkeligheden de andre anklagepunkter, der da også i forhold til majestætsfornærmelsen var af sekundær betydning; alene valget af Simeimotivet viser denne opfattelse af forholdet (selv om Kingo ganske vist havde fået denne idé fra Worm selv, fra hans første supplik til kongen). Ser man på dette PS, finder man nøjagtig det samme standpunkt: hvad du har sagt om kongen, vil jeg ikke på nogen måde rose dig for, men alt det øvrige, det sande, er ikke blevet sagt bedre af nogen anden; blot du ikke med pen havde forgrebet dig på kongens person.

Det er en nærliggende tanke at prøve på at forbinde strofen med Simeidigtet, altså som et PS vedføjjet digtet. De 5 af de 7 håndskrifter, nemlig dem der angiver Kingo som forfatter, anfører den under titlen: *P. S. Til Ormen*. Kunne strofen da ikke være blevet til som et tillæg til Simeidigtet? Worms to svardigte imod Kingo viser, at han på en eller anden måde har fået det i hænde, og er det da ikke nærliggende at antage, at Kingo selv har sendt ham det i afskrift, men med dette PS som en slags formildende forklaring i al fortrolighed mellem de to mænd; Kingos digt er af en sådan art, at denne hypotese kunne lyde plausibel nok.

Imidlertid er det meget lidet sandsynligt, at det forholder sig således. Det ville være overordentlig farligt for Kingo på det tidspunkt at sende Worm en sådan indrømmelse af sandheden i hans satirer; allerede under de første forhør af Worm fremgik det klart, at myndighederne holdt godt øje med ham og opsnappede alle skrivelser til og fra ham i fængslet for at benytte dem mod ham under forhørene; dette opdagede hans omgivelser hurtigt, så at der aldrig kom svar eller på anden måde skriftligt budskab til ham; strofens hele holdning er så dristig og farlig, at det er alt for usandsynligt, at den skulle være forsøgt smuglet ind; i værste fald kunne det betyde en anklage imod ophavsmanden for meddelagtighed; der står i strofen, at det faktisk kun er Worms angreb på majestæten, der er forkasteligt, mens sandheden i de øvrige angreb ikke kan siges bedre. Her må man ikke overse det

mærkelige forhold, at Worm blev dømt for bl. a. sin satire »*Studiosus lamentans*«, der er et bidende hårdt angreb på alle Griffenfelds forsynelser; de fleste af Worms anklager i dette digt genfindes i anklagerens indlæg imod Griffenfeld, der blev fundet skyldig i dem alle! Worm kunne ved dette digt med rette have påtalt det ejendommelige i, at han nu blev anklaget for sine afsløringer af Griffenfeld, men det faldt hverken ham eller anklageren eller dommerne ind at se sagen fra den synsvinkel. Dertil kommer, at en række mægtige personer var blevet angrebet i satiren »*Visio Abrahamstrupii*«, og disse stræbte ganske åbenlyst efter at få lukket munden på ham. I sine breve til venner uden for fængslet hævdede Worm selv, at han blot havde sagt sandheden; generalfiskalen kastede sig med stor glæde over disse bemærkninger, og mon han ikke ville have talt indgående med den mand, der i den givne situation sender et så farligt digt ind til den fangne Worm? Risikoen for Kingo står absolut ikke i noget rimeligt forhold til, hvad han ville udrette med strofen, hvis man prøver at kombinere de to digte.

Dertil kommer endvidere, at der ikke er nogen bindende sproglig overensstemmelse mellem de to digte; væsentligere er dog det forhold, at strofen *udelukkende* er overleveret i forbindelse med »*Jeroboams afguder*«; da begge håndskriftgrupper er fælles om denne placering, må der tungtvejende argumenter til at rokke ved dette tilhørsforhold; man må finde en forklaring på, hvorfor digtet *aldrig* findes sammen med Simeidigtet, og hvorfor det så netop er blevet anbragt ved »*Jero-boams afguder*«. En sådan forklaring kan næppe findes, og vi må derfor slå os til tåls med, at strofen er et P. S. til netop denne satire; ved de fleste af Worms større satirer finder man lignende anonyme vers, der tager stilling for eller imod ham; de kaldes også P. S. eller Admonitio. Kun i dette ene tilfælde ved man, hvem forfatteren muligvis er.

Det er desværre ikke muligt at datere strofen; sidste linie kan rimeligvis tages som bevis for, at den må være skrevet under eller efter processen. Men under alle omstændigheder er Kingos strofe både dristig og mandig; skulle den først være forfattet nogen tid efter Worms deportation, kan man føje til, at Kingo afslutter sit mangeårige mellemværende med Worm med en værdighed, som Worms hadske og bidske digte fra processiden ikke lod forvente.

Ingemann og Tasso

Af JØRGEN BREITENSTEIN

I

Ingemanns ungdomsdigtning indtil ca. 1820 har sine vigtigste litterære forudsætninger hos de tyske romantikere. Men ved siden af disse må nævnes endnu en digter, som dengang var af særlig betydning for ham: *Torquato Tasso*. Hans interesse for Tasso gælder to klart adskilte områder, for det første korstogsdigtet *Gerusalemme liberata*, for det andet den italienske digters personlighed og livsskæbne. Vi vil først omtale hans forhold til det store epos.

Her er det vigtigste spørgsmål, om der er nogen påvirkning fra Tassos værk i Ingemanns allegoriske digt *De sorte Riddere* (1814). Det er hævdet af *Paul V. Rubow*, endog i en meget afgjort form: »en Efterligning, lige til Strofebygningen, af *Det befriede Jerusalem*«. ¹ Andre danske litteraturhistorikere har ikke omtalt Tasso i forbindelse med Ingemanns epos. Derimod henviser *Billeskov Jansen* til *Ariostos Orlando furioso* som De sorte Ridders »Ahnefader« og skriver videre: »Som Ariost digter Ingemann i Ottaver frit over Temaer fra Folkebøger og Sagn, men han mangler rigtignok Italienerens umiddelbare Glæde ved Eventyrstoffet og hans stemningsrige Fabulering«. ² Fra italiensk side har *V. Santoli* ganske kort peget på Tasso-indflydelse i *De sorte Riddere*. ³ – Ingemann selv har blot sagt, at hans idé »kun syntes mig udførlig i Form af en stor, romantisk Epopee i Ariosts og Tassos vanskelige Ottave-Stanze«. ⁴

Handlingsprincippet i de to digte er det samme. I begge drejer det sig om en befrielse; Ingemanns helt skal befri det fortryllede flammeland, der er kommet i de onde magters vold, hos Tasso gælder det som bekendt Jerusalems befrielse fra muhammedanerne. Men i begge tilfælde sinkes hovedhandlingen af en række andre bedrifter og begivenheder, der ligger på heltens vej. Disse har i *Gerusalemme liberata* en mere organisk forbindelse med helheden end hos Ingemann. I begge digtene er der tale om en kamp mellem de gode og de onde, og de

gode vil i begge tilfælde sige de kristne riddere. En forskel er det, at modstanderne hos Tasso er mennesker, der endog undertiden trods deres vantro er i besiddelse af ridderlige egenskaber, mens de hos Ingemann mest er overnaturlige væsener, og blottede for forsonende momenter. Derimod er det et fælles træk, at stærkere magter griber ind både til fordel for de gode og de onde. De sorte Riddere er ligesom Gjerusalemme liberata et kristent mytologisk epos.

Også i enkeltheder kan der påvises en række ligheder mellem de to digte, hvoraf ingen i sig selv er bindende, men som tilsammen – i forbindelse med det allerede anførte – overbeviser os om, at der virkelig foreligger en litterær påvirkning. – Kærlighed mellem kristen og muhammedaner findes hos begge, hos Ingemann tillige i tragedien *Hyrden af Tolosa* (1816). Både skuespillets Emanuel og digtets Balsora er dog omvendte – ligesom Tancredis elskede Clorinda bliver det umiddelbart før sin død.

Balsora tilbringer en tid i et kloster i Schweiz. I kirken her ser hun et billede af »St. Peter, som af Skeden / Drog i Gethsemane for Christ sit Sværd«. Først er hun blot andægtig:

Et Billed i St. Peters Kirke hængte,
Som ofte længselfuld hun dvæled ved,
Og da somhelst, naar andagtsfuld hun tænkte
Paa Død og Grav, paa Gud og Evighed;
Og altid da en stille Taare trængte
Fra Øiet sig; den faldt paa Jorden ned
Betydningsfuld, som søgte den hernede,
Hvad Sjælen maatte hisset efter lede.

Men hendes forhold til billedet bliver snart mere personligt:

Dog syntes Pigen, hvor hun sig henvendte,
Til *hende* det en kjærlig Straale sendte.

Det ender med en slags forelskelse:

Selv da, naar hun i Søvnens Arm laa rolig,
Det ei den skønne Drømmerske forlod.
Hver Tanke hun meddeelte det saa trolig,
Hun syntes det kun hende ret forstod
— — —
Saalunde sig en aandig Elskov tændte
I hendes Sjæl, uskyldig, barnlig, from⁵

Clorindas moder, dronning af Ætiopien, har som nygift en anden dramatisk scene på sin væg: St. Georg, der dræber dragen, medens den hvide jomfru står ved siden. Billedet er først genstand for hendes andagt:

Quivi sovente ella s'atterra, e spiega
le sue tacite colpe e piange e prega

(Her knæler hun ofte og forklarer sine tavse synder og græder og beder).

Men umiddelbart efter fortælles det, at hun bliver gravid og får en hvid datter, hvilket naturligvis kun kan forstås sådan, at billedet har haft en meget stærk sjælelig virkning af mystisk karakter på hende.⁶

I femte sang af De sorte Riddere hører vi om en kongedatter, som forfølges af sin farbroder, der har efterfulgt hendes fader på tronen. Det er ganske samme situation, Armida skildrer for korsridderne i fjerde sang af Det befriede Jerusalem. Hendes beretning er ganske vist opdigtet, men virker autentisk. Farbroderens forfølgelse har hos Ingemann erotisk, hos Tasso politisk formål. —

Hvis man spørger efter stilistiske ligheder, kan vi i grunden kun anføre et enkelt forhold. I begge digte findes en vis sproglig fremhævelse af modsætninger ell. lign., ofte med anvendelse af samme ord to gange. Nogle eksempler vil vise, hvad vi tænker på. Fra De sorte Riddere: »Og Glæden ham af Glædesdrømmen vakte«; »Her raste Aadsler levende blandt Liig«; »En Guddoms Straaleglans dit Øie blænder, / Naar du i mig en Guddom skuer from«.⁷ Og fra Gerasalemmen liberata: »Oh viso che puoi far la morte / dolce, ma raddolcir non puoi mia sorte!« (o du syn, som kan gøre døden sød, men ikke kan forsøde min skæbne); »qui giacieno / sotto morti insepolti egri sepolti« (her lå under ubegravede døde begravede svage (dvs. sårede)); »ti riveggio e non son vista: / vista da te non son benché presente, / e trovando ti perdo eternamente« (jeg genser dig og ses ikke: jeg ses ikke af dig, skønt jeg er nærværende, og idet jeg finder dig, taber jeg dig for evigt).⁸

Men iøvrigt er det netop i stilen, de to digte er mest forskellige. Hos Tasso er alting fast og klart, med skarpe konturer, og fremføres på en sikker og behersket måde; De sorte Riddere er vagere og dunklere, stilen har et mere entusiastisk præg, ikke mindst betinget af de talrige udråbssætninger. Også kompositionen er løsere og mindre velberegnet end i Gerasalemmen liberata. —

Til belysning af disse påvirkningsforhold ville det have været værdifuldt at vide, hvornår Ingemann lærte det italienske epos at kende. Herom besidder vi imidlertid ingen oplysninger. Men i *Digterskibet* (1812) gennemgås en række historiske og mytiske emnekredse, som kunne være sujetter for digtekunsten; her finder vi Jerusalems befrielse, Tassos emne, og umiddelbart derefter ridderne af det runde bord, som spiller en vigtig rolle i Ingemanns digt. Man kan da forestille sig, at han allerede dengang tænkte på at skrive en art modstykke til Tassos værk. Overgangen mellem de to afsnit af *Digterskibet* lyder således: »— Dog, Camoene! styrt ei Skjalden / Midt blandt Kampens dragne Sværd! / Følg ham heller did til Hallen! / Lysere det synes der«. ⁹ Der er dog næppe grund til at antage, at Ingemann hermed vil antyde, at ridderne af det runde bord egner sig bedre til digterisk behandling end korstogskampene; lignende passager forbinder nemlig andre dele af digtet.

En scene i skuespillet *Mithridat*, der ligeledes er fra 1812, er muligvis inspireret af Gerusalemme liberata. Mithridats søn Pharnases har ved at stimulere soldaternes utilfredshed med det besværlige felttog fået dem til at svigte kongen. Men Mithridat formår alene ved sin tilsynekomst og sin kongelige optræden at knække oprøret. ¹⁰ På ganske samme måde dæmper Goffredo, der netop her virker særlig fornem og majestætisk, straks det mytteri, Argillano er ved at anstifte. ¹¹

En direkte hentydning til Tassos digt finder vi dog først i *Tassos Befrielse* (1819). Digterens ven og senere biograf, Giovanni Manso, siger her: »Som din Sophronia min Sjæl henriver, / Henrev mig aldrig Ariostos Spøg«. ¹² Den berømte historie, der her hentydes til, var i særlig grad egnet til at vække Ingemanns sympati. Sofronia, en ung kristen pige i Jerusalem, påtager sig over for de vantro skylden for en modig gerning, som hun ikke har nogen andel i; hun skal da brændes på bålet. Men Olindo, hendes elskede, iler til, og hævder, at han er den skyldige. Resultatet bliver, at begge kommer på bålet; de glæder sig allerede til det himmelske gensyn, men frelses i yderste øjeblik. ¹³ Denne forening af fromhed, offervilje, kærlighed og fortrøstning til det evige liv er helt i stil med Ingemanns ungdomsskuespil, bortset fra den lykkelige slutning. —

Har Ingemann læst Det befriede Jerusalem i originalen eller i en oversættelse? Vi ved, at han i januar 1818 var ved at lære italiensk, ¹⁴ og må da formode, at han på De sorte Ridders tid var henvist til at bruge en tysk oversættelse. Man må nærmest tænke på *J. D. Gries'*

(1800–03), der anses for den bedste, og som var den eneste fuldstændige i ottaver, Tassos eget metrum.¹⁵ Det er rimeligt at tænke sig, at han i 1818 eller 1819 har benyttet sine nyerhvervede sprogkundskaber til at repetere Tassos digt i originalen – ligesom han nu læste Ariosto på italiensk.¹⁶ Den ene af kilderne til Tassos Befrielse var italiensk (se nedenfor) og forelå ikke i oversættelser. Men det er først i 1819. På den anden side anvendes i samme skuespil de tyske former »Gotfried« og »Amynt«,¹⁷ den første tillige i De sorte Riddere i en forbindelse, der dog ikke har noget med Tasso at gøre.¹⁸ –

Når man kender Ingemanns ungdomsdigtning, forstår man klart, hvad der måtte tiltrække ham i Gjerusalemme liberata. Selve korstogstanken og kampen mellem muselmænd og kristne dukker op talrige steder. *Hyrden af Tolosa* behandler kampene mod maurerne i Spanien; disse og tillige striden med venderne spiller en rolle i *De Underjordiske. Et bornholmsk Eventyr* (1817). I sidste scene af *Løveridderen* (1816) bestemmer Ubald og Reinald, at de vil kæmpe »under Korsets Banner«.¹⁹ Også hovedpersonen i *Reinald Underbarnet* (1816) kæmper under korsets tegn og omtales f. eks. som »Ridder med Kors paa Sværd«.²⁰ – Som bekendt lever motivet videre i Ingemanns store middelalder-cyklus.

Men kampen i Gjerusalemme liberata står ikke blot mellem korsriddere og muhammedanere. I virkeligheden er det en strid mellem de gode og de onde magter, mellem himmel og helvede, som begge griber aktivt ind i de jordiske begivenheder. Også dette tema genfinder vi i Ingemanns ungdomsdramatik, således i *Reinald Underbarnet*, der i det hele taget står De sorte Riddere nær, og i det bibelske drama *Røsten i Ørkenen* (1815), hvor Herodes' mundskænk viser sig at være en veritabel djævel. Desuden har han i andre skuespil uden at indføre overnaturlige væsener ladet de onde personer virke som helvedes repræsentanter på jorden – i modsætning til de fromme og gode. Dette forhold vil blive nærmere omtalt i forbindelse med vor gennemgang af Tassos Befrielse.

Med sin interesse for korstogsideer og for Tassos korstogsepos er Ingemann i overensstemmelse med en strømning i den tyske litteratur fra napoleonskrigenes tid. Den nationale kamp for frihed og fædreland identificeredes i nogen grad med den hellige krig. Man kan derfor finde påvirkning fra Gjerusalemme liberata hos *L. Th. Kosegarten*, i *H. J. v. Collins* oratorium *Die Befreiung Jerusalems*, i *la Motte-Fouqué's* epos

Corona, i Ernst Schulzes epos *Cäcilie* og formentlig i *Ladislaus Pyrkers* epos *Tunisias*.²¹ Allerede Schillers *Die Jungfrau von Orleans* er nok iøvrigt netop med hensyn til korstogsideaen påvirket af Tasso. På den anden side kan der vel ikke tvivles om, at dette skuespil er en forudsætning for Clara, den kvindelige hovedperson i *Hyrden af Tolosa*.

Således er Ingemann også på dette punkt i forbund med den tyske romantik.

II

Interessen for Tassos personlighed kan følges tilbage til digtet *Torquato Tasso* fra 1812.²² Italien opfordrer Tasso til at modtage laurbærkransen på Capitolium, men han ønsker ingen laurbær, kun fred i hjertet. Et »Fredens Sendebud« forkynder ham i drømme, at han skal drage til Rom; der vil han vinde en palmekrone. Digteren følger budet og dør kort efter sin ankomst til S. Onofrio-klostret. »Foruden Minde« hviler hans legeme nu i klosterkirken, mens sjælen har fundet »Evighedens Palmer«. Til forskel fra det senere skuespil ved Tasso altså her, at laurbærkroningen venter ham i Rom. I en fodnote citeres nogle linier af Herder om Tassos ankomst til S. Onofrio, hans død og hans grav. Herfra er direkte overtaget udtrykket »sødt henblundet« (»sanft entschlief«) og desuden den opfattelse, at der ikke er noget mindesmærke over digteren. Herders ord er en note til hans digt *Der Palmbaum i Legenden*. Også i slutningen af selve digtet omtales den afsluttende fase af Tassos liv. Opfattelsen heri stemmer overens med Ingemanns; her findes også laurbær- og palme-motivet:

Schüchtern, krank, mißtrauend allen Menschen,
Ein gejagtes Reh, (den Pfeil des Jägers
Trug er in der Brust;) so floh *Torquato*
Tasso zu dir [helgenen S. Onofrio]. Seine zarte Schläfe
War bedeckt mit Lorbeer; keinen Lorbeer
Sucht' er mehr; ihn labte deine Palme.²³

Ingemanns skuespil Tassos Befrielse har – man kan sige: naturligvis – en forudsætning i Goethes *Torquato Tasso* (1790). Han skrev selv senere: »Det dramatiske Digt »*Tassos Befrielse*« slutter sig kun forsaa-vidt til Goethes »*Torquato Tasso*«, som det, med Hensyn paa Tassos

Liv, begynder omtrent hvor Goethes Fremstilling ender».²⁴ Rubow bemærker derimod: »Det vidtløftige Versedrama er et ligefremt Modstykke til Goethes Tasso, de samme Personer, den samme Problemstilling, kun med modsat Resultat».²⁵ Efter en nærmere betragtning kan vi ikke helt slutte os til nogen af disse opfattelser. Hos Ingemann tages der uden videre parti for digteren imod statens og samfundets sfære, repræsenteret af hertugen og Antonio. Men man kan ikke sige, at det forholder sig modsat i Goethes drama. Snarere må man hævde, at de to verdener, som summarisk kan kaldes kunstnerens og det handlende menneskes, fremstilles som hver for sig berettigede, men tillige som uforenelige – i den tidsalder, hvori personerne lever. – Foruden *Torquato Tasso* havde den danske digter endnu en kilde til sit skuespil, *Giovanni Battista Mansos Vita di Torquato Tasso* (1621), som vi om lidt skal vende tilbage til. I dette værk omtales Tassos hovedmodstander i skuespillet, Antonio Montecatino, ikke, og Ingemann har ham da fra Goethe. Det afgørende punkt i handlingen, hvor Tasso alt for tydeligt røber sin kærlighed til prinsessen, er ligeledes efter Goethe; det findes ikke hos Manso. Desuden er det rimeligt at antage, at Goethes skuespil i det hele har en del af ansvaret for, at han i tre af fire akter beskæftiger sig med Tassos forhold ved hoffet i Ferrara, der dog kun var en del af hans livshistorie.

Det var i det væsentlige først efter 1870, man lærte den historiske Tasso at kende. Så længe huset *Estes* arkiver ikke var tilgængelige for forskningen, fandtes der ingen mulighed herfor. Undersøgelserne blev begyndt af marchese *Campori* og fortsat af *Angelo Solerti*, der fremlagde sine resultater i det monumentale, grundlæggende værk *Vita di Torquato Tasso* I–III (Torino og Rom 1895).

Fra 1621 indtil 1785 byggede næsten alle fremstillinger af Tassos liv på den ovennævnte bog af Manso, digterens ven. Dette værk er af en noget anekdotisk natur, men vidner også om en sikker psykologisk sans, især i skildringen af Tassos sindslidelser. Den eneste – og ret kortfattede – omtale af Tassos liv i perioden, som er uafhængig af Manso, skyldes historikeren *Lodovico Antonio Muratori*.²⁶ I 1785 udkom i Rom *Pierantonio Serassis La vita di Torquato Tasso*, en mere korrekt og udførlig biografi.

For Goethes vedkommende forholder det sig sådan, at han for den såkaldte *Ur-Tasso*, den nu tabte form af hans skuespil, som det så ud

før rejsen til Italien, kun anvendte Manso, medens han til brug for det senere versdrama tillige inddrog Serassi, der dengang var helt ny.²⁷

Ingemann hentyder i Tassos Befrielse til en række punkter af Tassos biografi, som han ikke kunne kende fra Goethe. En sammenligning mellem de forskellige værker viser, at alle konkrete detaljer findes hos Manso, medens Serassi og de mellemliggende, af Manso afhængige fremstillinger samt Muratori mangler en eller flere.²⁸ Kilderne er altså Goethe og Manso. Hermed passer det godt, at Ingemann til sine øvrige ungdomsskuespil som regel blot har anvendt en eller to kilder. I de fleste tilfælde, men ikke i Tassos Befrielse, har han selv angivet disse.

Vi vil nu gennemgå de steder, hvor Ingemann har lånt enkeltheder fra Manso, og samtidig undersøge den ånd, hvori han har benyttet dem, og de afvigelser, som han har tilladt sig. Tasso omtaler sin barndom for at vise, at ulykken altid har fulgt ham. Han var et vidunderbarn, der tidligt havde lært en masse, men tillige et »unaturligt Alvorsbarn«, som aldrig var glad.²⁹ Helt anderledes hos Manso, der betragter Torquatos tidligt udviklede evner som noget glædeligt; han nævner ganske vist, at drengen aldrig smilede, men straks derefter, at han også kun sjældent græd! Heri ser Manso intet sørgeligt.³⁰ – Ingemann fortsætter: »Et Barn endnu, jeg i Forviisning fulgte / Forældrene, saa døde Moderen« – og videre: »Bologna, Padua forgjæves fyldte / Med deres Viisdom mig. Min Drømmeverden / Kun var min Trøst«. ³¹ Også efter Manso måtte Torquato følge sin fader – ikke moderen – bort fra Ncapel, men blot for at gå i skole i Rom, hvad der ikke lader til at have været særlig ubehageligt. Han fortsatte under gunstige forhold sin uddannelse i Padova, hvor han efter faderens ønske studerede jura, men tillige filosofi og teologi, der interesserede ham mere. Her skrev han atten år gammel sin *Rinaldo*, der lagde grunden til hans berømmelse. På dette tidspunkt blev han på den mest hædrende måde kaldt til Bologna.³²

Det er nemt at se, hvorfor Ingemann har ændret belysningen i disse kapitler af Tassos biografi. Han skulle skildres som det fra først af ulykkelige menneske, en hjemløs i denne verden. Det kunne da ikke tillades, at hans barndom og ungdoms intellektuelle præstationer blev opfattet som seje.

På et andet sted i skuespillet vil Antonio tolke digterens optræden som et udslag af sindssyge:

Hvad har vel mere klart
 Beviist hans Galskab, end hans rasende
 Dumdristige Sonetter til Prindsessen,
 For ei at tale om Comedien
 Han spille her med hende for os Alle:
 Og da for tomme Hjernesvind han flygted
 Fra Bye til Bye i kjæle Hyrdeklæder,
 Og kaldte sig *Omero Fuggiguerra*,
 Beviiste han da selv ei han var gal?³³

Denne replik er mærkeligt dobbeltbundet. Den udtrykker nok Antonios fjendtlige følelser for Tasso. Men samtidig mener Ingemann selv, at Tasso på en i verdens øjne uklog og alt for heftig måde har nærmet sig Leonora. Og han har sikkert også selv gerne tænkt sig ham som en sværmerisk, idealistisk natur, der kunne finde på at flakke om i hyrdedragt. Blot var alt dette efter hans mening ikke negative sider af Tassos personlighed.

Også Manso nævner Ingemanns sonetter til den unge fyrstinde af Este, og også han omtaler de udtryk i nogle af hans digte, der har en varmere tone, end høflighed kræver. Men han understreger tillige digterens ivrige og indtil et vist punkt vellykkede bestræbelser for at skjule, hvem hans hjertes dame i virkeligheden var. Her er Tasso så diplomatisk som nogen hofmand. Og navnet Omero Fuggiguerra anlægger han under et ophold i Torino (og ikke mens han vandrer om fra by til by) for at kunne leve ubemærket og fredeligt, ikke på grund af hyrde-kælenskab.³⁴ Ingemanns Tasso er mindre virkelighedsnær end Mansos.

I 1. akt taler Manso – Ingemann har gjort ham til hoflæge – om,

At man har vovet dig at ligne med,
 Ja selv at hæve over Ariost,
 At en *Camillo Pellegrini* voved
 Saa høit, maaskee for høit – dig at beundre.³⁵

Manso nævner i sin bog under omtalen af striden om Gerusalemme liberata *Pellegrinis* dialog, der tog Tassos parti over for Ariosto.³⁶ Ingemanns replik er bemærkelsesværdig; havde det ikke været hans egen mening, ville han næppe have ladet Manso udtrykke sig sådan; litterært har han altså ikke uden videre sat Tasso over Ariosto – derimod nok når det gjaldt indholdet af de to digteres hovedværker.

Andre, mere neutralt behandlede, enkeltheder fra Manso er navnet på hospitalet S. Anna, den hensynsfulde røver *Marco di Sciarra*,³⁷ *Gonzaga* af Mantova,³⁸ kardinal *Aldobrandini*³⁹ – og Manso selv, som Ingemann har benyttet som person.

Endelig er i den sidste scene fem linier i Tassos ord til kardinalen lånt fra biografien:

Hav Tak for den Velsignelse, du bragte
 Mig fra den store Sjælehyrde [paven]! – Tak,
 Den Kronen var, mig Roma skulde bringe,
 Med den jeg seirende inddrage skal
 I Capitoliet, det himmelske.⁴⁰

Hos Manso hedder det: »Intanto risaputo il cardinal Cintio da' medici, che a Torquato rimanevano poche ore di vita, andò a visitarlo ed a recargli in nome del pontefice la sua santa benedizione . . . ed egli . . . ringraziò dicendo que questa era quella coronazione la quale era venuto assai volentieri a prendere in Roma, sperando con essa dover trionfare nel dì seguente nel celestial Campidoglio«⁴¹ (da kardinal Cintio imidlertid havde fået at vide af lægerne, at Torquato kun havde få timer tilbage at leve i, besøgte han ham for i pavens navn at give ham hans hellige velsignelse . . . og han . . . takkede og sagde, at dette var den kroning, som han meget gerne var kommet til Rom for at modtage, og at han håbede den næste dag at skulle fejre triumf med den på det himmelske Capitolium).

Når vi nu atter vender os til Goethe – i dybere forstand naturligvis den vigtigste forudsætning for Ingemanns Tasso-skuespil –, vil vi først spørge: hvad er der blevet af hans personer, de fem medvirkende i dette klart og fast opbyggede drama?

En af dem er forsvundet, Leonore Sanvitale. Hvorfor? Næppe fordi Ingemann ikke kunne fremstille en sådan karakter. Man ser billedet for sig: den rene, ædle, kyske Leonora d'Este og den mere erotisk prægede og *derfor* usympatiske grevinde af Scandiano – som Blanca og Constanze i hans sicilianske tragedie. Men sagen er, at man her rørte ved noget pinligt. Trods visse forsøg på diskretion efterlader Mansos fremstilling hos den nøgterne læser ikke megen tvivl om, at Tasso i Ferrara tilbød tre damer, som alle hed Leonora: prinsessen, grevinden og en af prinsessens hofdamer. Det gik selvfølgelig ikke. Ingemanns Tasso kunne kun elske Leonora d'Este.

Antonio Montecatino er i det danske drama blevet en ren skurk, især i stykkets senere del. Hans væsen er magtbegær og misundelse; han er iøvrigt også forelsket i prinsessen (det samme er til overmål Manso), et forgrovene moment. I sidste akt optræder han med maske og forgiver Tasso med en drue – naturligvis Ingemanns egen opfindelse. Med denne drejning af Antonios karakter mister stykket meget af den dybe indre spænding, som er karakteristisk for Goethes Torquato Tasso.

Hertugens karakter har Ingemann ikke ændret meget; hans følelser over for Tasso er stadig delt mellem oprigtig velvilje og sympati og stoltheden over at kunne pryde sit hof med en sådan mands nærværelse. Det er den mest vellykkede skikkelse i Ingemanns skuespil.

Prinsessen er derimod forandret til ukendelighed. Den ædle, aristokratiske og menneskelige, beherskelse, som Goethe har givet hende, er der ikke meget tilbage af. Hun lægger hverken i samtale med sin broder eller over for Tasso selv skjul på sine følelser for digteren. Hendes sygdom, som Goethe havde behandlet som et overstået stadium, træder generende stærkt i forgrunden. Herved forberedes den melodramatiske slutning. Den kultur og skønhedsglæde, som Goethes heltinde er præget af, mærker vi ikke stort til.

Endelig Tasso selv, i Goethes tolkning en rig personlighed, hvis verden omfatter både højere og dybere, mørkere muligheder end omgivelsernes – hos hans danske efterfølger en ulykkelig, selvoptaget mand, men uden det skær af det overordentlige, som kunne rive os med. I Torquato Tasso ser man endnu tydeligt den åndfulde elskværdighed, som har tiltrukket både hertugen, prinsessen og Leonora Sanvitale, hos Ingemann ikke.

De øvrige personer, som den danske digter selv har indført, er uden større menneskelig interesse. Det gælder både Manso, som er gjort til Tassos confident, og kardinal Aldobrandini. De to borgere i sidste akt så vel som den shakespeare'ske hospitalsforstander giver nærmest uheldige komiske indslag. Udvidelsen af personlisten har bidraget til at svække skuespillets koncentration.

Alvorligere i så henseende er dog den omstændighed, at Ingemann ikke har villet indskrænke sig til at behandle den ferraesiske del af Tassos levned. Han ønskede tillige at skildre digterens død. Hvordan er det lykkedes at forbinde de to scenerækker? Man kan sige, at den første del af dramaet skildrer Tassos nederlag i livet, sidste del hans sejr i døden – eller man kan tale om hans fangenskab og hans befrielse.

En vis forbindelse er også opnået ved, at Tasso på sit dødsleje modtager meddelelsen om Leonoras bortgang. Alligevel har stykket i nogen grad fået karakter af »scener af Tassos liv«, brudstykker af en dramatiseret biografi. —

Det ville dog være urimeligt blot at sammenligne Tassos Befrielse med Goethes mesterværk. Sin største interesse har det ved at vise, hvordan Ingemann omformede et givet stof, der allerede forelå i skuespillets form, i overensstemmelse med sin egen tankegang og sin dramatiske praksis. Han gentager en række af de temaer, der havde opfyldt hans tidligere sceniske værker.

Handlingen i Tassos Befrielse kan skildres således: et elskende par skilles i denne verden af uovervindelige magter, men ser frem til en forening efter døden. Efter samme mønster er en række af de tidligere skuespil opbygget. Man må nærmest sammenligne med *Blanca*. Også her står den kolde politiske klogskab, repræsenteret af Leontio, over for den varmere menneskelighed hos de to hovedpersoner og forhindrer disses jordiske forening. — Turnus og Lavinia i *Turnus* skilles af skæbnen, der har bestemt hende til Æneas' brud. I *Hyrden af Tolosa* tilhører de elskende to stridende magter. Men i alle tilfælde åbnes udsigten til den himmelske forening.

For sådanne overpersonlige magter, der er stærkere end menneskets egen vilje, havde Ingemann en særlig betegnelse: *Nødvendighed*. Ordet optræder med noget skiftende valør i hans ungdomsdigtning, og for til fulde at forstå dets anvendelse i Tassos Befrielse må vi følge det igennem hans tidligere værker. I Vergil-tragedien Turnus fra 1813, hvor det forekommer særlig hyppigt, er betydningen klar; nødvendigheden er identisk med skæbnen, som det især fremgår af to steder: »O! siig mig, er vor Skjæbne hist bestemt? / Og er der en Nødvendighed«;⁴² »Det er en kold Nødvendighed foroven, / Det er en Skjæbne, som vi ei forstaae«.⁴³ I De sorte Riddere fra det følgende år vil Ridder Rød undskylde sin forskrivning til mørkets magter på denne måde: »Thi at det ikke er mig selv, som river / Mig hen ad glatte Vei, fuldtvel jeg veed / Saavist som hvad til dette Skridt mig driver / Er ei min Villie, men *Nødvendighed*«.⁴⁴ Man aner, at nødvendigheden her ikke blot er den neutrale skæbne, men står i pagt med det onde. I *Hyrden af Tolosa* (1816) bruges ordet ensbetydende med den muhammedanske tro, idet de mauriske krigere — af deres egen konge — omtales som »Nødvendighedens Kæmper«, »Nødvendighedens Sønner«.⁴⁵

Manso siger om verdens love:

De Følelserne ei os røve kan,
Men deres vilde Udbrud de fordømme,
Og vil vi ei Nødvendigheden lyde,
Maae vi jo knuses mod den og forgaae.

Men Tasso tror ikke, det er andet end menneskeværk:

Lad mig da knuses; lad mig da forgaae;
Og falde som et Offer for den Skjæbne,
Som menneskelig Smaalighed opfandt,
Og voved frækt Nødvendighed at kalde!⁴⁶

Senere siger Antonio til Tasso, at denne med urette har troet at kunne »overflyve alle hinc Skranker, / Hvormed Nødvendighedens Demanthaand / De tusind Villier sluttede til een«. ⁴⁷ Men til slut må Tasso erkende nødvendighedens eksistens:

Gud har mig tilgivet
Min vilde Oprørsrasen i hans Rige.
Med Verden kunde jeg mig ei forlige,
Og see! min Konst tilgrunde gik i Livet.
Nødvendigheden knuser mig som Sivet,
Jeg vilde trodsende ei for den vige.⁴⁸

Antonio og Tasso har hver sit begreb om nødvendigheden. For den første synes det at være noget som staten eller samfundet over for den enkelte, for digteren er det den af Gud indstiftede verdensorden.

Ved at gøre Antonios karakter absolut slet nærmede Ingemann sit nye drama til de tidligere værker. Som omtalt yndede han at fremstille kampen mellem de gode og de onde magter. Antonio virker navnlig i sidste akt, hvor han myrder Tasso, som djævelens udsending (også i det ydre, med dødningemaske). En fuldstændig parallel til denne scene har vi i sidste akt af Blanca, hvor Don Alonso, også heltindens vragede tilbeder – omend formelt hendes ægtemand –, dukker op i forklædning og vil myrde sin rival. Også han er opfattet som en helvedes repræsentant.

Det er umagen værd at gøre opmærksom på et ord, som Ingemann ofte anvender ved skildringen af denne gruppe personer: *Helvedlatter*. Tasso siger til Antonio: »Din Helvedlatter / Paany mig styrker – Den

har ei mig knuset«. ⁴⁹ Alonso myrder Blanca, og Enrico udbryder: »Bort! Djævel! – bort! din Helvedlatter skal / Ei blande sig med denne Engels Dødssuk«. ⁵⁰ Ubald i Løveridderen siger til heksen Grinhild, i virkeligheden hans mor: »I din Mund / Lykønskning klinger mig som Helvedlatter« ⁵¹ – og senere til en større skare af mørkets ånder: »See! ranglende med Dødningbeen I dandse / Med Helvedlatter om den faldne Ubald«. ⁵² – Man spørger sig selv, om dette blot er litteratur, eller om ikke Ingemann selv, i drømme ell. lign., har oplevet noget tilsvarende.

I andre henseender er Tassos Befrielse nærmest beslægtet med *Masaniello*, dets umiddelbare forgænger. Den neapolitanske folkehelt bliver vanvittig, Tasso hævder i det mindste at blive det – i begge tilfælde som følge af at omgivelserne ikke er på højde med den ædle hovedperson. ⁵³ De to stykkers slutninger, med en lovprisning af den netop afdøde hovedperson, som verden har dræbt, er helt ensartede. I begge tilfælde tales der om eftermælet, af den dodes ven og hjælper, i Tassos Befrielse kardinal Aldobrandini, i *Masaniello*-dramaet Filomarinio, Neapels ærkebiskop. –

Skuespillet om Tasso var påbegyndt i Danmark, men afsluttedes i Rom. ⁵⁴ I Italien blev han på flere måder anskuelig for Ingemann. Tassos dødsmaske og en buste udført efter denne i S. Onofrio »interesserede mig overordentlig«; han fandt det vilde og fortærende i ansigtet, som han havde tænkt sig; »man kan tvivle om det ikke er en Vanvittigs Billede, men som en ynkelig Daarekistelem saa han ikke ud«. ⁵⁵ Et besøg i Sorrento, Tassos fødeby, er tankevækkende. Stedets sydlandske skønhed har efter Ingemanns opfattelse præget ham: »Venligt paa digterisk Flugt vi dvæle, hvor sydlig Naturaand / Selv gav sin Følelse Luft i Digterens Elskov og Vanvid«. Er man født et sted som Sorrento, vil man aldrig kunne vænne sig til verdens hårde vilkår – men især vil man ikke kunne modstå kærlighedens magt:

Arme Torqvato! nu her fuldtvel jeg fatter hvorlunde
Hist du maatte fortæres og grunt sønderrives blandt Hoben,
Hvor, liig brusende Hav blandt iiskolde Fjelde, sig rører
Stormvilde Menneskestrøm; Hvo her i Vuggen indaanded
Luft fra Engles fredsallige Kyst, ret aldrig i Verden
Stædes til Ro; for kjærligt og blødt, her Hjertet ei hærdes
Strengt til Jordlivets Kamp; her, sværmende, Sjælen ei lærer
Pantser at bære mod Had og mod Nid og krænkende Uret –
Mindst dog mindst mod Kjærligheds Magt; brat Sjælen bortrives

Elsker og raser og flyer – og saares hvorhen den saa flygter,
 Tyer først knuset til Vuggen igjen, hvorfra den udflagred —⁵⁶
 Men, saa er det forbi med Freden i Paradiishaven,
 Til den befriede Aand, forklaret, i Qvalerne luttret,
 Søger i Kjærligheds evige Dyb, hvad Verden frarev den.⁵⁷

Opfattelsen er den samme som i skuespillet, men den heftige, ulykkelige kærligheds virkning er her stærkere fremhævet i forhold til de formentlige forfølgelser i Ferrara. Det er muligt, at man heri bør se en genklang af Ingemanns forhold til *Marie Bügel*.

I Tassos Befrielse finder man indtryk fra Rom, dels i indledningsdigtet, dels i sidste akt. Det er udsigten fra S. Onofrio på Gianicolo, der beskrives i digtet: »Templerne hvælve sig fromt og gløde i Aftenens Glands. / Derfra henstirred han tit til Bjergene hist i det Fjerne« – og senere i en replik af Tasso: »Mens jeg henstirred paa de fjerne Bjerger, / Som i den blaa den varme Dunst sig hæved / I Sommeraftenglands liig Trylleborge«.⁵⁸ Senere i samme replik finder vi et klart udtryk for Ingemanns opfattelse af Rom, den fromme by, der har rejst sig på ruinerne af det antikke, verdsligt mægtige Rom:

Hvor fredeligt det nye Rom der ligger
 Med sine Klostre, sine fromme Kupler,
 Og drømmer ikke om sin fordums Højhed.
 Hist ligge Keiserborgene i Gruus;
 De gamle Seiersbuer seer jeg ikke,
 Selv Coliseum ei, din store Gravsteen
 Du Verdensdronning!⁵⁹

Lignende stemninger genfindes i digtene fra rejsen, især *Det nye og gamle Rom*, der også skildrer udsigten fra en af Roms høje, nok stadig Gianicolo:

Templernes Kupler lue i Aftenglands
 — — —
 Ja sjunket er du, Jorden tilhyller dig
 Med dine Helte, Verdensbetvingerne;
 Paa din Grav staaer end Colosseum,
 Og vidner mægtig: her standet Roma.

O Verdensdronning! det er din Bautasteen:
 Borgen, som var dig Leeg kun og Gjøglespil,
 See den blev din høieste Gravsteen,
 Den overleved din Alvorsgjerning.⁶⁰

Dette er ganske vist ikke meget i sammenligning med den dybtgående og virkelig organiske italienske stemning i Torquato Tasso. – Men noget tyder til gengæld på, at en del af problematikken i skuespillet om Tasso havde en personlig aktualitet under rejsen: kampen mellem de lyse og de mørke magter i forbindelse med kærlighedsmotivet. I denne sammenhæng må vi citere nogle linier om Marie Bügel fra Ingemanns dagbog for 2. maj 1819. De kaster et mærkeligt strejflys over forholdet mellem digteren og hans værk: »denne Engel, som jeg halv gruer for, halv føler mig tiltrukket af hendes Latter er undertiden djævelsk som hun selv bemærkede og hendes Blik og Tone kunne være saa kolde at det isner mig gennem Sjælen, og dog græd hun som en himmelsk Engel, da hun hørte Tasso, da jeg fortalte hende Historien om hans Vanvid«. Og denne mærkelige helvedslatter, som vi kender fra skuespillene, møder vi endelig også i et digt om Vesuv, hvis to sidste strofer lyder:

Naar Sjælen ei higer
Mod Himmelhjem meer,
Den Bjergtroid opstiger
I Flammen og leer.

Høit Latteren gjalder
Det skingrer mod Sky –
Til Afgrunden kalder
Den jublende By.⁶¹

– I Goethes Torquato Tasso, måske hans ædleste drama, stemmer form og indhold på særlig måde overens. Til den beherskede klassicisme i stil, opbygning og metrum svarer den stræben mod beherskelse, som er værkets emne. En sådan enhed finder vi vel ikke i Ingemanns skuespil. Men hans indlevelse i Tasso-legenden er lige så stærkt personlig som Goethes. Og som en sammenfatning af temaer og tendenser i hans ungdomsdramatik betegner Tassos Befrielse tillige et vigtigt punkt på Ingemanns forfatterbane. Derfor vil det stadig være af både menneskelig og litteraturhistorisk interesse.

NOTER

1. *Rom og Danmark gennem Tiderne* II (1937), 30 f. – 2. *Danmarks Digtekunst* III (1958), 119. Jfr. *Oluf Friis, Hjortens Flugt. Bidrag til studiet af Chr. Winthers digtning* (1961), 56. – 3. I artiklen *La letteratura italiana, la tedesca e le nordiche, Letterature comparate* (Milano 1948), 206. Jfr. også *A. Tortoreto i Studi tassiani* 4 (Bergamo 1954), 54. – 4. *Tilbageblik paa mit Liv og min Forfattervirksomhed fra 1811–1837* (1863), 25. – 5. *De sorte Riddere. Et romantisk Epos i Ni Sange* 156 ff. – 6. *Gerusalemme liberata* XII 23 f. – 7. *De sorte Riddere* 105, 114, 244. – 8. *Gerusalemme liberata* XII 81, XIX 30, 105. – 9. *Digte* II (1812), 117. – 10. *Id., II* 351 f.

11. *Gerusalemme liberata* VIII 77 ff. – 12. *Tassos Befrielse. Et dramatisk Digt* 7. – 13. *Gerusalemme liberata* II 14 ff. – 14. *Provst Fredrik Schmidts Dagbøger. Udgivne i Uddrag ved N. Hancke* (1868), 340. – 15. Om de tyske oversættelser af *Gerusalemme liberata* se *Hedwig Wagner, Tasso daheim und in Deutschland. Einwirkungen Italiens auf die deutsche Literatur* (Berlin 1905), især 226 ff. – 16. *Provst Fredrik Schmidts Dagbøger* 344. – 17. *Tassos Befrielse* 78. – 18. *De sorte Riddere* 190. Det drejer sig om en snehvid due med sorte fjer og ørnekløer, som bistår Viduvelt: »En saadan Fugl man sagde Gotfried førte / Til Kamp for Jorsal, til han overvandt; / Og hvor i Heltebarm sig Fromhed førte, / Endnu paa Jord ei ganske den forsvandt«. En sådan fugl er der ikke tale om i *Gerusalemme liberata*. – 19. *Løveridderen. Tragoedie* 179 f. – 20. *Reinold Underbarnet. Et Tryllespil i Tre Eventyr* 109.

21. *Hedwig Wagner*, op. cit., 299 ff. – 22. *Digte* II 12 ff. – 23. *Johann Gottfried von Herder's sämtliche Werke. Zur schönen Literatur und Kunst* III (Tübingen 1805), 302. – 24. *Forerindring til Samlede Dramatiske Digte* (1843). – 25. *Rom og Danmark* II 41. – 26. *Opere di Torquato Tasso con le controversie sopra la Gerusalemme liberata* X (Venezia 1739), 235 ff. – 27. Jfr. f. eks. *Josef Kunz i Goethes Werke*, Hamburger Ausgabe V (1952), 444 f. Se litteraturhenvisninger med hensyn til kilde spørgsmål ib., V 469. – 28. Det drejer sig om abbé de Charnes' anonymt udgivne *La vie du Tasse prince des poètes italiens* (Paris og Amsterdam 1695) og *W. Heinses Leben des Torquato Tasso* i tidskriftet *Iris* I (Düsseldorf 1775), 32 ff., 65 ff. – Jfr. *Hermann Fischer, Goethes Tasso und seine Quellen. Ein kritischer Überblick, Germanisch-romanische Monatsschrift* VI (Heidelberg 1914), 526 ff. – 29. *Tassos Befrielse* 66. – 30. *Opere di Torquato Tasso colle controversie sulla Gerusalemme* XXXIII (Pisa 1832), 112 ff. Mansos værk, der oftere havde været optrykt, findes i bd. XXXIII af denne udgave. Citeres i det følgende som Manso.

31. *Tassos Befrielse* 66 f. – 32. *Manso* 115 ff. – 33. *Tassos Befrielse* 52. – 34. *Manso* 142. – 35. *Tassos Befrielse* 5. – 36. *Manso* 138. – 37. *Tassos Befrielse* 96, *Manso* 209 f. – 38. *Tassos Befrielse* 16. – 39. Hos Manso optræder to kardinaler af dette navn, *Cintio* og *Pietro*. Det er den første, I. tænker på, da Tasso særlig knyttede sig til denne, som også – ligesom i skuespillet – var til stede ved hans dødsleje. – 40. *Tassos Befrielse* 149.

41. *Manso* 217 f. – 42. *Procne. En Samling af Digte* 291. – 43. *Id.*, 310. – Jfr. desuden ib., 300, 379, 427, 439, 449. – 44. *De sorte Riddere* 147. – 45. *Hyrden af Tolosa. Tragoedie* 39, 127. – 46. *Tassos Befrielse* 27. – 47. *Id.*, 106. For udtrykket »Nødvendighedens Demanthaand« jfr. *Procne* 427: »Nødvendighed! din Jernhaand«. Jfr. også *Reinold Underbarnet* 77: »Tryllesøvnens kolde Demantarm«. – 48. *Tassos Befrielse* 150. – 49. *Id.*, 107. Jfr. et andet sted, der ikke har noget med Antonio at gøre: »Nu er det stundom som en Djævel raabte /

Med Latter mig i Øret: gale Tasso!« (ib., 6). – 50. *Blanca. Et Sørgespil* (1815), 205.

51. Løveridderen 11. – 52. Ib., 177. – 53. *Alf Henriques* betragter forkærligheden for vanvittige personer i I.s skuespil som et vidnesbyrd om påvirkning fra *Shakespeare* (*Shakespeare og Danmark indtil 1840* (1941), 236). – 54. Det var færdigt senest 19. dec. 1818, thi på denne dag forelæste I. det for sin rejsefælle, *Fr. Schmidt*, og andre danske (*Schmidts dagbog*, nævnte dato, Ny kgl. Saml. 396 c, 8°, II). Da hele handlingen refereres, må stykket virkelig have været færdigt. Indledningsdigtet er skrevet 5. febr. 1819. – *Fr. Schmidt* interesserede sig selv levende for Tasso. Under en senere del af sin rejse – især på skibet, der førte ham tilbage til Danmark – oversatte han, som omtalt i hans dagbog (9. april 1819 ff), anden og en del af første sang af *Gerusalemme liberata*. Hans gengivelse af I 1–40 er bevaret i samme hæfte som dagbogen fra italiensrejsen; man finder her desuden en oversættelse af to sange af *Dante*, *Inferno* III og *Purgatorio* X, den tidligste kendte *Dante*-oversættelse på dansk. Hertil hentyder I. i et digt, hvor han om Schmidt skriver: »Vor danske Nordmand djærv paa stolte Hav / Nu vrede Havmænd og Delphiner tæmmer / Med Sang fra Dantes Hjem og Tassos Lunde« (*Smaadigte og Reiseminder* (1832), 194). – På denne sørejse skrev Schmidt endvidere en tragedie, *Clorinda*, med emne fra *Gerusalemme liberata* (dagbog 14. juni 1819 ff.).

55. I.s dagbog, 17. jan. 1819. Ny kgl. Saml. 3062, 4°. Om dødsmasken jfr. Tassos *Befrielse* II. – Det var meningen, at *C. A. Jensen* skulle have malet busten som vignet til I.s skuespil. Denne plan kom ikke til udførelse. – 56. Manso omtaler Tassos besøg hos sin søster *Cornelia Sersale* i Sorrento (144 f). Jfr. også *Torquato Tasso*, v. 3149 ff. – 57. *Smaadigte og Reiseminder* 178 f. – 58. Tassos *Befrielse* IV, 129 f. – 59. Ib., 130. – 60. *Reiselyren* (1820), II 77, 80 f. – 61. *Smaadigte og Reiseminder* 143.

Er det finale *r* en vokal i rigsdansk?

Af H. A. KOEFOED

Der er undertiden (især hos fjernerestående) en beklagelig tendens til at betragte strukturelle analyser som definitive og til ikke at forstå at de videnskabelige resultater på dette område er lige så relative som på andre områder.

Louis Hjelmslev

Nærværende undersøgelse over de fonetiske og strukturelle problemer i forbindelse med *r*-lydene i moderne rigsdansk har i første omgang haft et rent praktisk udgangspunkt i overvejelser angående tilrettelæggelsen af en hensigtsmæssig lydskrift i et par lærebøger i dansk for udlændinge og en dansk udtaleordbog.

Det er min opfattelse, at man – ikke mindst ved undervisning i sprog som »second language« – ikke kan nøjes med en rent strukturel, fonemisk betragtning, men også i høj grad må tage hensyn til (lyd)substansen, manifestationerne, hvis man sætter sig det mål, at eleven skal beherske det tillærte sprog uden for meget af det, man kalder »accent«. Det er i

Forkortelser af litteraturhenvisninger:

- AlmFon: Almindelig Fonetik, af Louis Hjelmslev i Nordisk Lærebog for Talepædagoger, København 1954, pp. 233–307
APHs: Acta Philologica Scandinavica, København 1926 ff.
Cohen: A. Cohen, The Phonemes of English, den Haag 1952
Grove: Peter Grove, Det danske udlyds-*r*, i Danske Studier 1927, pp. 154–161
Grundtræk: Louis Hjelmslev, Grundtræk af det danske udtrykssystem med særligt henblik på stødet, i Selskab for nordisk filologi, årsberetning for 1948–49–50, pp. 12–24
Jespersen: Otto Jespersen, Modersmålets Fonetik, 3. udgave, København 1934
Martinet: André Martinet, La Phonologie du Mot en Danois, i Bulletin de la Société de Linguistique de Paris, 1937
Nordhjem: Bent Nordhjem, The Phonemes of English, København 1960
PAnd: Dansk Fonetik, af Poul Andersen i Nordisk Lærebog for Talepædagoger, København 1954, pp. 308–353
PDid: Paul Diderichsen, Udtalen af dansk rigssprog, i Danske Studier, 1957, pp. 41–79
Uldall: H. J. Uldall, Det danske *r*, i Danske Studier, 1928, pp. 172–175.
AaHansen: Aage Hansen, Udtalen i moderne dansk, København 1956

Den i afhandlingen anvendte lydskrift er IPA med visse gennemskuelige modifikationer. Andre fremstillinger citeres med den der anvendte lydskrift, hvis ikke andet er anført. – Lyd i kantet parentes [] er fonetisk anskuet, mellem skråstreger / / fonemisk anskuet. Kursivering betegner, at lyden i den pågældende sammenhæng ikke er analyseret fonetisk-fonemisk, eller at sondringen der er irrelevant.

så fald ikke nok at forklare sprogets struktur og leddenes funktion, selv om dette naturligvis også er uhyre vigtigt, og give eleven det indtryk, at det er underordnet, hvilken manifestation han bruger, når han blot overholder de fonemiske modsætninger, så der ikke opstår misforståelser. Han må også tidligt oplyses om, hvilken manifestation den indfødte sprogbruger anvender, og selv lære og benytte denne, da han ellers omgående vil blive afsløret som fremmed for usus, fx. hvis han benytter fortunge-*r* i stedet for tungerods-*r* i dansk ¹.

Når man da skal finde en vejledende lydskrift, er det imidlertid heller ikke uden betydning, at man kender og tager hensyn til sprogbygning og usus i elevens modersmål². Dette vil undertiden også kunne føre til dybere indsigt i forhold vedrørende det sprog, der skal indlæres. For *r*-lydens vedkommende har det således ikke været uden betydning for resultatet af mine overvejelser, at jeg særlig har haft engelsktalende elever i tankerne, men i anden omgang har det spørgsmål rejst sig, om der i virkeligheden ikke også er tale om en strukturændring, en forskydning i foneminventaret i dansk, som – hvis den ikke er helt gennemført, dog er stærkt på vej til at blive det.

Ved at gennemgå faglitteraturen viser det sig, at jeg ikke er den første, der har været inde på en opfattelse af *r*-lydsmanifestationerne, som strider mod den traditionelle, men hvad det strukturelle angår (hvis et strukturelt synspunkt overhovedet er blevet anlagt), er det, som om man er veget tilbage for at drage konsekvenserne og henregne *r*-lydene i final stilling til vokalerne. Det er dette problem, der skal søges belyst i det følgende.

Først en kort fonetisk redegørelse med referat af den tidligere forskning:

Der må skelnes mellem forlyds- og efterlydsmanifestation af *r* i dansk. Hvad forlyd angår, synes der ikke at være sket større ændringer i manifestationen siden den af Otto Jespersen i *Fonetik og Modersmålets Fonetik* beskrevne: en uvulær-faryngal tungerodslid [ʁ], således PAnd p. 349. Lyden er usnurret og udpræget slap og åben. Hjelmlev AlmFon p. 301 sidestiller den med sydsvensk og bergensisk, hvor der dog nok er større friktion. Eksempler: *rose, rank, brise, groft*.

I dækket forlyd bliver dette *r* ustemt efter *p, t, k* og *f*, som en kombinatorisk variant: *pragt, tro, krog, fryse*.

Når vi kommer til efterlydsmanifestationerne, er forholdet mere kom-

pliceret. Jespersen pp. 65 f, 92 f regner gennemgående med kontoidisk manifestation som i forlyd både i indlyd og udlyd: *kurv*, *ærgre*, *fyrig*, og ustemt efter kort vokal: *hjerter*, *purk*, *kar*; men hans opfattelse er dog allerede svækket ved begrebet »vokaliseret *r*«, p. 101, som opstår ved sammensmeltning af *e* og *r* i fx. *Karen* [ka·rən → ka·ɹn] og *fader* [fa·ðər → fa·ðɹ], og han siger, at den samme lyd »indtræder også . . . meget almindeligt for *r* især efter lang vokal«: *bor*, *tårn*, *farlig*.

Jespersens udtaleangivelser ligger for en stor del til grund for lyd-betegnelsen i Ordbog over det danske Sprog, selv om de på mange punkter må anses for provinsielle og/eller nu forældede. Jfr. AaHansen p. 9, PDid p. 44. Det gælder således fx. udtalen [fa·ɹli] *farlig*. Ikke desto mindre er der knyttet så stærk autoritet til Jespersens navn, at hans opfattelse er svær at få bugt med; selv Poul Andersen hænger ved traditionen og er derfor ikke konsekvent i sin fremstilling af manifestationen af eftervokalisk *r*, PAnd p. 349 f. Han regner i første omgang med kontoidisk [ɹ] i *større*, *verden*, *bærme*, *værge*, *ærgre*, og »ofte« ustemt variant efter kort vokal i trykstærk stavelse: *kar*, *smør*, *bør*, *kort*, *vers*, *sjærf*, og »hos en del mennesker« efter vokal med stød: *stor*, *bør* (sb.), *tyr*, men anfører eksempler på lignende kombinationer i det afsnit, der handler om finalt *r*, som »i rigssproget i de fleste kombinationer (er) så slapt artikuleret, at det i dansk fonetik beskrives som et »vokalisk *r*« [ɹ, ɹ̥]³, en faryngal vokoid, omtrent = [ʋ].«

Poul Andersen er strukturalist og skelner mellem konsonantisk og vokalisk funktion; han siger, at vokalisk (bedre: vokoidisk) *r* særlig forekommer, hvor fonemet *r* har eller kan have funktion som stavelsesdannende element: *hopper*, *Søren*, *lærerne* [hɔpɹ̥, sæ:ɹn, læ:ɹ:nə]. Men »*r*-fonemet manifesterer sig imidlertid også som faryngal vokoid i mange tilfælde, hvor det har funktion som konsonant«, fortsætter Poul Andersen, og her er det, han kommer i konflikt med sig selv ved at nævne lignende og delvis de samme eksempler, som tidligere er anført med kontoidisk manifestation. Inclusive (til forskel fra Jespersen) kombinationer med *r* efter kort vokal.

Ved sammenligning mellem Jespersen og PAnd fremgår det da trods alt, at der i tidens løb er sket en større indrømmelse til de vokoidiske manifestationer af *r* i efterlyd, uden at den fulde konsekvens (strukturelt) drages.

Poul Andersen nævner (PAnd p. 350), at også *r*, der står initialt i stavelsen, i mange tilfælde kan høres udtalt med den for det finale *r*

karakteristiske vokoide slaphed: *apriorisk* [αpɣi'o'ʁ + isg] ved siden af [αpɣi'o' + ɣisg], og AaHansen p. 75 med henvisn. bevidner det samme gennem fejlhøringer: *ruin* : *urin*, *gradere* : *gardere*⁴.

Vi skal dog med henblik på den strukturelle betragtning i det følgende udelukkende holde os til *r* i final stilling, indlyd og udlyd. Tager vi hensyn til længde og stød, får vi følgende ordtyper at operere med, men med forskellige vokaler:

Lang vokal		Labil længde	Kort vokal
m. stød:	u. stød:	m. og u. stød:	
<i>veir, hver</i>	<i>være</i>	<i>være, forværre</i>	<i>vært</i>
<i>værn</i>	<i>Per</i>	<i>værdig</i>	<i>herr</i>
<i>hvert</i>	<i>åre</i>	<i>verden</i>	<i>kar</i>
<i>har</i>		<i>farlig</i>	<i>vor</i>
<i>år</i>		<i>årlig</i>	
Tryksvagt:			
<i>versere, portræt, lever</i>			

Den udførligste redegørelse for moderne dansk usus giver Aage Hansen i sin bog *Udtalen i moderne dansk*, 1956, hvor det er overraskende og på en måde velgørende midt i en strukturalistisk tidsalder at se en sprogmand levere en så indgående analyse af, hvad folk siger, altså fonem-manifestationerne i lydsubstansen. Hvad *r*-lydene vedrører, går Aage Hansen pp. 75 ff ganske vidt i retning af en revision af opfattelsen, men viger dog tilbage for at indrømme, at der er tale om vokaler (dvs. vokoider), selv om han siger, at »intervokalisk, mellem vokal og konsonant og i udlyd er (i alm. talesprog) . . . *r* mer eller mindre vokalisk, men i forskellig grad i de forskellige stillinger«, og »helt vokaliserede udtaler som ['dywɔgə] *dyrke*, ['ædər] *ærter* findes også«, og altså anvender vokalsymbol ved lydgengivelsen ved siden af mere almindeligt »vokalisk *r*« [ɹ].

Vigtigt er, at Aage Hansen ikke regner med ustemt *r* efter kort vokal i efterlyd, og dermed er vejen for så vidt fri til vidtgående fonemisk tolkning af vokoidisk manifestation.

Aage Hansens fremstilling af udtalen i moderne dansk blev udførligt kommenteret og suppleret af professor Paul Diderichsen i *Danske Studier* 1957, *Udtalen af dansk rigssprog*, hvor ikke så lidt plads ofres på *r*-lydene. Hos en strukturalist som Diderichsen er det endnu mere overraskende end hos Aage Hansen, så meget han gør ud af manifestationerne, men ellers er det Diderichsen, der yder de eneste bidrag til en strukturel vurdering af problemerne, selv om det også kun bliver ved tilløb. Det er,

som om Diderichsen ikke vover at tage skridtet fuldt ud, men også her og der virker uklar og inkonsekvent, som om han ikke har tænkt spørgsmålet helt igennem. Jfr. PDid p. 70.

Diderichsen går det skridt videre end Aage Hansen, at han medgiver en vis rimelighed i at regne vokaliske *r* for en vokoid og siger, p. 55: »at betegne lyden som en ekstra sænket *a*- eller *å*-lyd ... (ville) ud fra et fonetisk synspunkt ... være det mest konsekvente,« og »kun ønsket om at bevare tilknytning til ortografi, ældre dansk, andre dialekter – eller eventuelt rent strukturelle hensyn – kan berettigede notationen som en variant af *r*.« Selv taler han om »vokal foran (og efter) *r*,« fx. pp. 48 f, 63; opretholder altså traditionel sprogbrug på trods af, at han p. 65 siger, at det er et spørgsmål, om (finalt?) »*r* længer er at opfatte som konsonant« (her uklart, om han mener strukturelt eller blot fonetisk – formentlig det første). Sammenlign i afhandlingen går han endog så vidt, at han regner med to *r*-fonemer i dansk og opfatter »vokaliske *r* som en ekstra sænket og kort variant af *a* eller *å*; men strukturelt er også andre tolkninger mulige.« Nærmere går han ikke ind herpå, så der er god grund til at prøve at følge antydningerne op for at se, hvad det kan føre til.

Nyt og væsentligt er det også, at Diderichsen ser udviklingen af *r*-lydene i sammenhæng med kvantitetsforholdene i det danske vokalsystem. Det står imidlertid fast, at Diderichsens fremstilling bekræfter opfattelsen af den fonetiske glidning i moderne rigsdansk af eftervokaliske *r* bort fra det kontoidiske henimod vokoidisk udtale med påfølgende stærkere eller svagere sammensmeltning med den foregående vokal.

Før vi ser nærmere på den sproglige, strukturelle tolkning af forholdet, vil vi gå lidt tilbage i tiden og nævne, at den første, der var inde på at opfatte *r* i efterlyd som vokal (vokoid), og som både Aage Hansen og Paul Diderichsen henviser og tager stilling til, var Peter Grove i Danske Studier så langt tilbage som 1927 med den korte afhandling: Det danske udlyds-*r*, og det er derfor naturligt at tage ham til udgangspunkt, når man skal gøre rede for, hvad det hele drejer sig om, idet man må huske, at den moderne lingvistik's metoder trods de Saussure dengang endnu ikke var trængt igennem i Danmark, og Grove derfor nødvendigvis ser rent fonetisk på problemerne.

Grove begynder med at fastslå, at i rigsdansk findes der praktisk taget ikke mere noget udlyds-*r*, hvormed han mener stavelsesudlyd, men *r*'ets forsvinden har medført ret gennemgribende ændringer af de foregående vokaler. I forbindelserne *år* og *ar* er der tale om en fuldstændig

sammensmeltning af vokal og tidligere *r* til [ɐ] og [a]⁵, fx. i *Aarhus, orne, arve, far*. I andre *r*-forbindelser bliver der derimod tale om en diftongering, *ir* danner en faldende diftong, hvis første bestanddel er [i], medens anden del er en tilnærmelse til [a]. Tilsvarende gælder efter ([e]) og [æ], medens Grove efter rundet vokal [y, (ø), œ, u, (o)] også regner med rundet anden diftongkomponent, hvilket er systematisk irrelevant, som allerede påpeget af Uldall.

Grove opstiller en række oprindelige *r*-forbindelser med sådan diftongisk udtale. Han er ikke opmærksom på, som vi skal se i det følgende, muligheden for reduktion ved sammenfald mellem de høje og mellemhøje vokaler (af mig angivet med klammer), fordi han ikke tænker strukturelt:

{	-ir	[ia]	(<i>Irma</i>)
{	-er	[ea]	– her forveksler Grove med ortografi og:
	-ær	[ɛa]	(<i>er, ærter</i>)
{	-yr	[yɐ]	(<i>dyrke</i>)
{	-ør	[øɐ]	{ (<i>ørne</i>)
	-ær	[œɐ]	{ (<i>Børge</i>)
{	-ur	[uɐ]	(<i>urne</i>)
{	-or	[oɐ]	(<i>ærme</i> , sic! vel fejl for <i>orme</i> ?)

Endelig gør Grove opmærksom på sammensmeltningen af trykløst *er* til [ɐ] i fx. *haver*.

Peter Groves synspunkter trænger nok til modifikation og supplerung, men han er som Diderichsen anvendelig til udgangspunkt og sammenligning, ikke mindst som illustration til den radikale ændring i synet på fonetiske og sproglige forhold, som har fundet sted i de mellemliggende tredive år. – Grove går uden om tilfælde af *r* i intervokalisk stilling foran trykløst [ə], bortset fra typen *Karen*, fordi han hævder, at *r* ikke kan opsluge et følgende *e*. Utilfredsstillende er også behandlingen af *lærer* og *grosserer* udtalt som [lɛ:ɐ] el. [lɛ:ɐ] og [gɔ'se'ɐ] el. [gɔ'se'ɐ], hvor han siger, at »indlyds-*r* kan falde bort«. Han kommer ikke ind på kvantitetsforholdene (angiver ikke længde i nogen af sine eksempler) og bemærker som sagt ikke sammenfaldet mellem høje og mellemhøje vokaler.

Noget af dette sætter allerede H. J. Uldall fingeren på i sit indlæg i *Danske Studier* 1928: Det danske *r*, som betegner en blanding af kritik og forbeholden tilslutning til Groves synspunkter. Uldall er enig med Grove i, at (det stemte) danske udlyds-*r* er vokalisk, men vil alligevel nødtigt gå med til at regne det for en vokal (Uldall p. 174), og foretrækker betegnelsen halv-vokal med notationen [ɹ]. Uldall føler sig åbenbart

kaldet til at rehabilitere Jespersen, samtidig med at han giver plads for en moderat revision, idet man hos ham tydeligt mærker et første forsøg på vurdering efter moderne lingvistisk metode (fx. i spørgsmålet om samspil mellem vokalernes kvalitet og kvantitet, og *r*'s rundingsgrad), omend spredt og ikke klart gennemført. I fonemopfattelsen er Uldall (p. 173) endnu stærkt afhængig af fonetiske synspunkter efter Daniel Jones.

Imellem Uldall og Aage Hansen har forskningen ikke helliget *r*-lydenes problematik i dansk nogen interesse, men implicite accepteret dem som manifestationer af et *r*-fonem, således også Hjelmlev i *Grundtræk* pp. 18 f.

Hvordan skal vi nu gøre situationen op i dag?

Fonetisk ser jeg ikke andet, med støtte i faglitteraturen som refereret i det foregående, end at der i moderne rigsdansk almindeligt talesprog (det system, vi her er interesseret i at analysere) er en udtalt tendens til vokalisering, dvs. overgang af finalt *r* til vokoid. Man kan let høre forskellen, når man sammenligner bergensk og sørlandsk norsk *r* i [sø:ænsən] *Sørensen* med tydelig kontoid og dansk udtale af det samme navn: [sø:ʋnsən] eller [søʋ(:)nsən].

Nogen egentlig afklaring af det stillede spørgsmål nås dog først ved en funktionel eller strukturel betragtning, idet man kun fonetisk kan tale om halv-vokal og vokalisk *r* og regne med en glidning fra kontoid til vokoid, men strukturelt på basis af funktionen må træffe et valg: enten vokal eller konsonant⁶.

Går man nu apriori ud fra, at vi har at gøre med vokaler (vokalfonemer) og anlægger kommutationsprøven på en række passende eksempler, skulle det fremgå, hvilke ændringer i fonemsystemet, specielt vokalsystemet, den nye opfattelse fører med sig. Forskydningen viser sig måske ikke at være så stor endda, for medens man allerede i traditionel opfattelse har regnet med særlig åbne, tilbagetrukne vokoider som varianter (varieteter) af vokalfonemet i *r*-forbindelser, bliver forholdet nu det, at de pågældende varianter er at opfatte som fonemer.

Vi vil begynde med de lave, åbne vokoider, nemlig bagtungevokoiderne [a] og [ʌ], hvor *r*-svindet har ført til opkomsten af ensartede, dvs. ikke-diftongiske vokoider, som ved kommutationerne vil vise sig at være vokal(-fonem) manifestationer, idet de optræder på samme plads som de gamle, sikre vokaler og derfor må tolkes som centrale størrelser, nemlig vokaler⁷.

Vi får da først en kommutation [a]⁸ : [a],
med stød:

[a'] *a* : [a'] *ar*
[ma's] *mas* : [ma's] *Mars*

uden stød, lang (labil):

[a:nə] *Ane* : [a:nə] *Arne*
[fa:sə] *fase* : [fa(:)sə] *farce*⁹

uden stød, kort:

[ka] *ka*, dvs. *kan* : [ka] *kar*¹⁰
[(klo)'ak] (*klo*)*ak* : [ak] *ark*¹¹
[katə] *katte*¹² : [ka(:)tə] *karte*

Tilsvarende kommutation [ɔ] : [v],

med stød:

[ɔ'] *å* : [v'] *år*
[sɔ'] *så* : [sv'] *sår*
[ɔ's] *ås* : [v's] *Års*

uden stød, lang:

[mɔ:nv] *måner* : [mv:nv] *morgener*

uden stød, kort (labil):

[stɔk(ə)] *stok(ke)*¹³ : [stv(:)k(ə)] *stork(e)*
[mɔtɒ] *måtten* : [mv(:)tɒ] *Morten*

Der er også kommutation [a] : [v] i trykstærk stilling,

med stød:

[a'] *ar* : [v'] *år*
[na'] *nar* : [nv'] *når*
[va'] (*blive*) *var* : [vɔ'] *vår*

uden stød, lang:

[a:nə] *Arne* : [v:nə] *orne*
[va:tə] *Varde* : [vɔ:tə] *vorde, vorte*

uden stød, kort (labil):

[və] *var* : [vɔ] *vor*
[ka(:)tə] *karte* : [kv(:)tə] *korte*
[sta(:)kə] *Starcke* : [stv(:)kə] *storke*

Efter de anførte kommutationer er /a/ og /v/ etableret som to (nye) fonemer i dansk. Det er nævnt (note 9), at der er tendens til neutralisation af modsætningen lang : kort. Der kan da heller ingen kommutation opstilles mellem fx. [ka] og [ka:] *kar*, [ak] og [a:k] *ark*, [stɔk] og [stv:k] *stork*. Derimod nok mellem [və] *var* : [va:] *vare* og [vɔ] *vor* : [vɔ:] *vore*, hvor der dog i de lange former snarere er tale om en særlig accentuation [va(:)ə, va(:):] og [vɔ(:)ə, vɔ(:):] som udtryk for tastavelsestype.

Ordet *far* har lang vokal i usus [fa:] og vil falde sammen med [fa:] *fare*, medmindre man noterer tastavelsestypen [fa(:)ə] eller [fa(:):]. En fonemisk tolk-

ning af [fa:] *far* som /fa/ vil gøre det af med en sjælden stavelsestype i dansk: enstavelsesord med lang vokal uden stød, og i fonemisk notation vil /:/ da kunne reserveres til at betegne tostavelsestype.

– Det vil være hensigtsmæssigt at behandle svagtryksmanifestationerne af /a/ og /v/ med det samme.

Der må i tryksvag stavelse, svarende til skriftens -er, regnes med en synkretisme /a/v/, idet der er substitution mellem fx. [lɛ:sa] og [lɛ:sʋ] *læser* (sb.). Jfr. børnesprogets manifestation [mo:a, mo:a] v.s. af [mo(:)ʋ] *mor*. Grove regner med rundet manifestation af vokalen ud fra den betragtning, at [ə] er rundet (fonetisk og historisk er der jo tale om en sammensmeltning af [ə + ʀ, ɐ]), men dels holder dette fonetisk ikke stik, da det afhænger af lydombegivelserne (jfr. Jespersen p. 100), dels er det fonemisk irrelevant, som allerede påpeget af Uldall p. 175. Vi vælger her arbitrært at betegne synkretismen [v] (gerne fordi manifestationen akustisk ligger nærmere [ɔ] end [a]).

Der kan let opstilles kommutationer mellem [v] og [ə], ligesom mellem [v] og andre svagtryksmanifestationer som [i] og [a]¹⁴:

[lɛ:sə] *læse* : [lɛ:sʋ] *læser* (sb.)
 [ko:nə] *kone* : [ko:nʋ] *koner*
 [pi(:)ə] *pige* : [pi(:)ʋ] *piger*
 [lɔmə] *lomme* : [lɔmʋ] *lommer*
 [ro:ma] *Roma* : [ro¹mʋ] *romer*
 [nɔ:ði] *nådig* : [nɔ:ðʋ] *nåder*

Ordet *doktor* udtales [dɔktʋ] og behandles som ord på -er, men iflg. PAnd p. 342 gælder det ikke *faktor* og *lektor*, der holdes ude fra *fagter* og *lægter*: [lɛgthʋk] : [lɛgdɔk]. Jeg tror, denne forskel er vanskelig at opretholde, og at der fonemisk er sammenfald i hvert fald i tryksvag stilling. I tilfælde af en fonetisk differentiering, måtte den efter min notation angives: [lɛgtʋ] *lektor*, da [lɛgtʋ] fonemisk måtte tolkes som /lɛgtʋ/, der falder sammen med [lɛgtʋ] *lægter*. Jfr. nedenfor pp. 98, 103, 105.

Det kan være svært at afgøre, om der er synkretisme /a/v/ uden for trykmod-sætningen i forstavelsen *for-*. Man kan sammenligne med sammenfald: [gɛn-fʋ₁ɛl'eŋ] *genfortælling* og [gɛn-fʋ₁sø'n] *Genfersøen*. Men i [fa¹vɛl] *farvel* er mod-sætningen opretholdt til [fʋ¹vɛl] (*det ved jeg*) *for vel*.

I forbindelse med tryksvagt -re(r), dvs. i ord med tidligere *r* i stammen eller roden, men nu /a/ eller /v/, får vi nogle vanskelige, men interessante synkretismer, hvor i nogle tilfælde kun længde og/eller accentuation

opretholder en forskel og hindrer sammenfald i praksis, og endda kun delvis. Parallelt med kommutationen *læse* : *læser* skulle vi vente *fare* : *farer*, *åre* : *årer*, og vi kan da også notere [fa(:)ə] : [fa(:)v], [v(:)ə] : [v(:)v], men i mange menneskers usus er der sammenfald (jfr. AaH p. 78), idet [ə] går op i det foranstående vokalfonem, og synkretismen /a/v/s manifestation endnu lettere smelter sammen med den identiske stammevokal, således at tastavelsestypen dog stadig markeres ved en særlig accentuationsform: [fa(:):] *fare*, *farer*, hvorved en forskel fra [fa:] *far* (kan) oprettholdes (eller, fonemisk, jfr. ovenfor p. 92f: /fa/ *far* : /fa:/ *far*(r)).

Vi får altså synkretismerne:

[fa(:):] *fare* / [fa(:):] *farer*
[v(:):] *åre* / [v(:):] *årer*

Man kunne tænke sig rækken udvidet til også at omfatte typen [fa(:):] (*Englands*) *farere*, idet det dog er et spørgsmål, om den særlige accentuation, der markerer stavelsestallet, kan elimineres, selv i trykssvag stilling (jfr. AaH p. 78). Man ville ellers (i ugunstigste tilfælde) få sammenfald mellem:

[fa(:)] *far* / [fa:] *fare* / [fa:] *farer* / ? [fa::] *farere*

Jfr. også:

[dɔmɔ] *dommer* / ? [dɔmɔ:] *dommere*
[domɔ] *dummer* (sig) / ? [domɔ:] *dummere*

Lignende sammenfaldsrækker kunne tænkes efter andre stammevokaler, hvor der kun er sikkert sammenfald mellem rækkerne 2 og 3:

1	2	3	4
<i>mor</i>	<i>more</i>	<i>morer</i>	
	<i>mure</i>	<i>murer</i>	<i>murere</i>
	<i>føre</i>	<i>fører</i>	<i>førere</i>
	<i>lære</i>	<i>lærer</i>	<i>lærere</i>
	<i>knurre</i>	<i>knurrer</i>	
	<i>fyrre</i>	<i>fyrre(ne)</i>	
	<i>herre</i>	<i>herrer</i>	
	<i>tirre</i>	<i>tirrer</i>	

Se videre note 15, med henvisn.

Om der kan postuleres synkretisme i rækken *gnister* / *gnistre* / *gnistrer* er tvivlsomt på grund af konsonantisk *r* i de to sidste eksempler (cf. Martinet p. 188):

[gnistv] *gnister* : [gnistvæ] *gnistre* : [gnistvæ] *gnistrer*. I nogles usus vil der måske være tale om et nært fonetisk sammenfald som følge af artikulationens almindelige svækkelse i trykssvag stavelse, idet [v] i forbindelsen [væ] farves af [v]’et, hvorved en kombinatorisk variant tilfældigt falder sammen med fonemet, synkretismen /a/v/. Jfr. Ottar Jensen, Sproglig Dansk, 1963, p. 59 om forveksling af inf. og præs. i skolebørns skriftlige arbejder, fx. *ærgre* : *ærgrer*. Jfr. også om artikulationen af initialt *r* og fejlhøringer, ovenfor p. 88.

Vi kommer nu til de tidligere forbindelser af andre vokaler end *a* og *å* + *r*, hvor de nye vokalmanifestationer viser sig ikke at have nogen homogen klang eller artikulation, som tilfældet var med [a] og [v], men er diftongiske. Denne manifestation er vist mere udpræget ved de lukkede vokaler, /i, y, u/, end ved /ε/ og /œ/.

Vi må her for overskuelighedens skyld foreløbigt også tage mere hensyn til modsætningen lang : kort ved opstillingen, end tilfældet var ved /a/ og /v/. Vi vil derfor dele materialet og gemme eksemplerne med stød og de relativt sikre tilfælde med tidligere lang vokal foran *r* (typerne *hver*, *være*). I de andre tilfælde, hvor man længe har opereret med kort vokal foran tidligere *r*, specielt *r* + konsonant, regner allerede Aage Hansen og Paul Diderichsen med labil længde på vokalen. Hvis vi følger vor opfattelse og går ud fra vokoidisk manifestation af lydkomplekset, diftonger, vil der altid være tale om en vis længde, fonetisk set, uden at den behøver markeres i lydskriften.

I første omgang tager vi da typer som:

æ: [væv(:)nə] *værne*, [vævt] *vært*, [væv(:)ə] *værre*, [hæv] *herr*
 ø: [jœv(:)nə] *hjørne*, [fœvst] *først*, [stœv(:)ə] *større*, [smœv] *smør*.

Som ved *a* og *o* angiver den klassiske fonetik (Jespersen pp. 98 f, PDid p. 48) meget åbne varianter foran *r*. Tilsvarende bliver der efter vor opfattelse tale om nye fonemer på basis af de gamle varianter + en 2. diftongkomponent. Vi vælger indtil videre, idet vi skeler til substansen, de gamle varianter [æ] og [œ] som første komponent ved notationen; spørgsmålet er, hvad der er hensigtsmæssigt at vælge som anden komponent. Grove pp. 157 f regner her med manifestationer af de to allerede etablerede nye fonemer /a/ og /v/, således at vi får [a] efter urundet 1. komponent og [v] efter rundet 1. komponent; men på et tidligt tids-

punkt af den fonemiske analyse står det klart, at der må være tale om en synkretisme *a/v* som ved de andre svagtryksmanifestationer, idet anden komponent i faldende diftonger kan anses for at stå tryksvagt, og der kan ingen kommutation påvises. Jfr. også Uldall p. 175. Vi foretrækker da at notere [v] i alle tilfælde i overensstemmelse med notationen for -er¹⁵.

Vi kan opstille kommutationer som:

evt. [vɛnə] *vende*, *vænne* : [væp(:)nə] *værne*
 [væ:nə] *vane* : [væp(:)nə] *værne*
 [vɛt] *væt* (dvs. *været*) : [væpt] *vært*

For ø¹⁶ er det vanskeligere at finde egnede ordpar, men [rœnə] *rønne* og [hœ:nə] *høne* rimer ikke på [jœp(:)nə] *hjørne*, eller [løst] *lyst* på [fœpst] *først*, og vi har kommutation:

[øst] *øst* : [œpst-] i *Ørsted*
 [sœn] *søn* : [sœp(:)n] *Søren*

Ved de høje og mellemhøje vokaler har allerede tidligere forskere som Martinet og Diderichsen iagttaget et sammenfald /i/c/, /y/ø/, /u/o/ foran *r* (PDid pp. 48, 50). Dette forhold var Peter Grove som nævnt ikke opmærksom på (jfr. ovenfor p. 90).

Vi kan i henhold til vor opfattelse (difftongisk manifestation af lyd-komplekset) vælge de slappe varianter [ɪ, ʏ, u] til 1. difftongkomponent som udtryk for synkretismen (Jfr. Uldall p. 173, hvorimod PDid p. 49 regner med manifestationer som [i, y, u]) og får da manifestationer som (jfr. de p. 95 anførte ordtyper):

$\left. \begin{matrix} i \\ e \end{matrix} \right\} [bɥ(:)tə] \textit{Birte}, [kɪt] \textit{kirt(el)}, [tɥ(:)ə], [tɥ:] \textit{tirre}, [ɪʋ] \textit{ir}$
 $\left. \begin{matrix} y \\ ø \end{matrix} \right\} [fʏp(:)stə] \textit{fyrste}, [fʏpst] \textit{fyrst}, [fʏp(:)ə], [fʏp:] \textit{fyrre(træ)}, [fʏp] \textit{fyr (træet)}$
 $\left. \begin{matrix} u \\ o \end{matrix} \right\} [ʊp(:)nə] \textit{urne}, [sʊpt] \textit{sort}, [sʊp(:)ə], [sʊp:] \textit{surre}, [sʊp] \textit{(løbe) sur}$

Medens vi har eller kan have kommutation /i/:/e/, /y/:/ø/, /u/:/o/ i fx.

[vi] *vi* : [ve] *vil*
 [lyst] *lyst* (adj.) : [løst] *lyst* (sb.)
 [mutv:] *muttere* : [motv] *mutter*

kan vi ikke skabe kommutation (med betydningsændring på indholdsplanet) ved at udskifte [i, y, u] med henholdsvis [i] og [e], [y] og [ø], [u] og [o], fx. i *tirre, fyrre, surre*, men derimod nok med [æ, œ, v]:

[lʊkə] *lirke*¹⁷ : [lævkə] *lærke*
 [fʏv:] *fyrre(træ)* : [fœv:] *fyrre* (40)
 [kʊv(:)tə] *kurder* : [kœ(:)tə] *korter, korder*

Til foreløbig etablering af fonemer kan vi anvende kommutationer som:

i/e [bitə] (*lille*) *bitte* : [biv(:)tə] *Birte*
 [kit] *kit*, [kit] *kittel* : [kiw(:)t] *kirtel*
 [ti(:)ə, ti:] *tie* : [tiw(:)ə, tiw:] *tirre*

y/ø [my(:)tə] *myte, mytte(ri)* : [myv(:)tə] *myrte, myrde(ri)*¹⁸
 Hverken [lyst] cl. [løst] *lyst* rimer på [fʏvst] *fyrst*
 [fy(:)ə, fy:] *fyge* : [fʏv(:)ə, fʏv:] *fyrre(træ)*
 [fy] *fy* : [fʏv] *fyr* (træet)

u/o [sutə] *sutter* : [suvət:] *sortere* (komp.)
 [ku(:)ə, ku:] *kue* : [kuv(:)ə, kuv:] *kurre*
 [sut] *sut* : [suvt] *sort*
 [nu, du] *nu, du* rimer ikke på [suv] (*løbe*) *sur*

Vi får som resultat af de opstillede kommutationer et kortvokalsystem, der (i første omgang før den videre analyse) omfatter adskilligt flere (umiddelbare) fonemer¹⁹ end efter den gængse opfattelse (jfr. Martinet, PAnd, PDid m.fl. med Uldall p. 173):

i		y		u
	iv		Yv	
e		ø		o
ε		œ		ɔ
	æv		œv	
	a			v
			a	
(ə?)				

Når vi har gemt de oprindelige forbindelser af lang vokal + *r* (evt. + konsonant) og forbindelser med stød, er det fordi de byder særlige problemer, der komplicerer billedet.

I den foregående gennemgang af /a/ og /v/ og kortfonemerne har vi

flere gange måttet operere med begrebet labil længde. Jfr. ovenfor p. 92 og note 9 med henvisninger. Både i typerne *værre*, *fyrste*, *hjørne*, og *først*, *smør*, *fyr* (træet) er der tendens til forlængelse, mere eller mindre vulgært, uden (altid) risiko for sammenfald med oprindelig lang vokal + *r*, fordi der her i reglen foreligger en mere lukket vokalkvalitet, fx. [væ:v:] *værre* : [væ:v] *være*. Omvendt kan oprindelig lang vokal (positionelt) forkortes, men bevarer i reglen da sin mere lukkede kvalitet i forhold til oprindelig kort vokal (Uldall p. 173), så kommutation *være* : *værre*, *hære* : *herre*, *sure* : *surre*, *fyre* : *fyrre*, etc. opretholdes.

Denne kvalitetsforskel mellem kort og lang vokal er imidlertid også nu ved at forflygtiges. I vulgærkøbenhavnsk kan høres: »*Den var* [væ:v:] *værre*«, identisk med *være*. Og omvendt ved positionel forkortelse kan der ske åbning (også i alm. »dannet« talesprog): »*Nu kan det* [væ:v:] *være nok*«. I virkeligheden er der i hele den behandlede lydmasse ikke tale om et fast etableret system, men noget der er i skred, og hvor man kun kan tale om tendenser henimod et system, der er ved at fæstne sig. Det er dette endnu ikke helt faste system, vi skal have for øje ved den endelige, funktionelle analyse af manifestationerne.

Nu kommer hertil yderligere stødet ind i billedet, hvor der er to mulige typer: Oprindelig lang vokal med stød + *r*, og kort vokal + *r* med stød.

De lange vokaler har bedre end de korte opretholdt de fonemiske modsætninger i tre trin: høje, mellemhøje og lave, fx. i *vide*, *hvede*, *væde*. Jfr. dog PDid pp. 49 f, der regner med tendens til sammenfald mellem de mellemhøje og lave lange vokaler »foran *r*«. Helt sikkert gennemført i rigsdansk er dette forhold dog vist kun for /ø/æ/'s vedkommende, som allerede bemærket af Martinet p. 176. Kommutation gennem åbningsgrad kommer tydeligst til udtryk i forbindelse med stød. Jfr. kommutationsrækkerne:

[si'v] <i>sir</i>	[fy'v] <i>fyr</i>		[mu'v] <i>mur</i>
[se'v] <i>ser</i>	[fø'v] <i>før</i> (adj.)	} 20	[mo'v] <i>mord</i>
[sæ'v] <i>sær</i>	[fœ'v] <i>før</i> (præp.)		([mo:v = mɔ:v] <i>mår</i>)

Tilsvarende ved lang vokal i stillinger, hvor labil længde normalt ikke foreligger i rigsdansk (uden for positionel forkortelse):

[li:v] <i>lire</i>	[fy:v] <i>fyre</i>	[mu:v] <i>mure</i>
[le:v] <i>leret</i>	[fø:v]	} <i>føre</i> [mo:v] <i>more</i>
[læ:v] <i>lære</i>	[fœ:v]	

([mo:v = mɔ:v] *måre*)

Jeg følger Grove i at regne med vokoidisk (difftongisk) manifestation i de tidligere *r*-forbindelser og nærer ikke samme betænkelighed som Aage Hansen eller Diderichsen ved at notere vokal i lydskriften. Der kan, som PDid. p. 55 anfører, opstå et problem med at skelne mellem ord af enstavelses- og tostavelsestype, *mør* : *more*; men jeg mener, det er et skinproblem, dels fordi der i usus faktisk ofte er tale om sammenfald, jfr. børns udtale af *mør* tydeligt i to stavelser: [mo:v] el. [mo:a] ([mo:a]) (jfr. ovenfor p. 93), dels fordi man fonemisk kan se bort fra længden (jfr. ovenfor) og reservere /:/ til angivelse af tostavelsestype. Altså /mo:v/ *mør* : /mov:/ *more*. Jfr. også ovenfor p. 92 f *far* : *fare*.

Vanskeligere er det måske at skelne mellem ordtypen *mør* og *møer* (idet vi her ser bort fra den mulige forskel i vokalkvalitet og regner med synkretisme *ø/æ*); men også her er der tit sammenfald, manifesteret enten som én eller to stavelser. I *dør* sb. og *dør* vb. (<*døer*) (igen bortset fra vokalkvaliteten) har sammenfaldet sat sig spor i skriften. Der vil imidlertid i henhold til den senere p. 100 f omtalte labilitet i stødets placering fonetisk (men kunstigt?) kunne skelnes mellem [mø:v] *mør* og [mø'v] *møer*. I [dø'v, dø'v] *dør* er sammenfaldet derimod fuldbyrdet i manifestationen såvel som på det fonemiske plan.

Vi har et par gange i det foregående allerede været inde på forskellige synkretismer i trykssvag stavelse, specielt gamle *-re(r)*-forbindelser, og det vil her være på sin plads at tage spørgsmålet op igen sammenfattende. Der er overalt tendens til sammenfald i trykssvag stavelse mellem de gamle forbindelser *-re/-rer* (jfr. AaHansen p. 78): *fare/farer*, *åre/årer* (se ovenfor pp. 93 ff), *herre/herrer*, *fyrre/fyrre(ne)* (se note 15), *lire/lirer*, *lære/lærer*, *fyre/fyrer*, *føre/fører*, *mure/murer*, *more/morer*, *pirre/pirrer*, *tirre/tirrer*, *surre/surrer*. På grund af labil længde vil der også kunne forekomme sammenfald mellem fx. *fyre(r)/fyrre*, *føre(r)/fyrre(r-ne)*, *kure(r)/kuer/kurre(r)*, *ture(r)/tuer*, *mure(r)/more(r)/murre(r)*, *sure/surre(r)*, og muligvis også *piger/pirre(r)*. – Vi har hidtil regnet med en modsætning [pi(:)ə] *pige* : [pi(:)v] *piger* (ovenfor p. 93), men det er et spørgsmål, om der ikke også her foreligger sammenfald i usus hos nogle talende, og videre: *sige/siger*, *byge/byger*, *tue/tuer*.

Vi kunne som resultat tentativt formulere følgende: Der er i trykssvag stilling synkretisme ikke blot mellem /a/v/, men også med /ə/ (/e/), undtagen efter konsonant, hvor der er kommutation /ə/ (/c/) : /a/v/, fx. [lɛ:sə] *læse* : [lɛ:sv] *læser* (sb.). Det eneste, der taler imod denne formulering, er det usikre forhold ved *pige/piger*, *tue/tuer*, etc., som måske kunne bortelimeres ved at notere [pi:] for [pi(:)ə], [tu:] for [tu(:)ə], etc., hvorved [ə] også ville frigøres til brug i notationen som anden komponent i *r*-difftongerne (jfr. note 15). Fonemisk taler herimod, at [pi:] må tolkes som manifestation af /pi(:)ə/ (eller [:] som /ə/). På den anden

side kunne de fleste af tilfældene ved katalyse tolkes som forbindelser af konsonant + *ə*: /pije/, /sije/, /lije/, /fyje/, /byje/, /tuve/, /uʁe (uge)/. Jfr. skriften: *pige, sig, lige, fyge, byge, ÷ tue, uge*.

Når vi skal opstille kommutationer for at søge at etablere de nye fonemer, »r-diftongerne«, støder vi på den vanskelighed, at det kun er muligt i større udstrækning i enstavelsesord i forbindelse med stød, idet ordtypen lang vokal i udlyd uden stød ikke normalt forekommer, eller lang vokal + *ə* bortset fra de netop diskuterede tvivlsomme tilfælde, som kan rubriceres og delvis er blevet det (ovenfor pp. 95 ff) under kortvokalerne som følge af labilitetsforholdene med hensyn til kvantitet, og som er benyttet til at illustrere forholdet mellem tryksvagt *ə* : *a/v*.

Vi får da kommutationer som:

[si'] <i>si</i> : [si'v] <i>sir</i>	[si(:)ə, si:] <i>sige</i> : [si:v] <i>sire (sirer, siger)</i>
[se'] <i>se</i> : [se'v] <i>ser</i>	
[lɛ'] <i>læ</i> : [lɛ'v] <i>lær</i> (vb. præs.)	
[ty'] <i>ty</i> : [ty'v] <i>tyr</i>	[fy(:)ə, fy:] <i>fyge</i> : [fy:v] <i>fyre (fyrrer)</i>
[dø'] <i>dø</i> : [dø/œ'v] <i>dør</i>	
[u'] <i>u</i> : [u'v] <i>ur</i>	[tu(:)ə, tu:] <i>tue</i> : [tu:v] <i>ture (turer, tuer)</i>
[mo'] <i>Moe</i> : [mo'v] <i>mord</i>	

Det nævntes i det foregående (p. 98), at ved (positionel) forkortelse bevares kvaliteten af den lange vokal, inclusive første komponent af r-diftongerne, men den kan åbnes:

[si:v] <i>sire</i> – [siw(:)li] <i>sirlig</i> , men også [siw(:)li]
[sy:v] <i>syre</i> – [syw(:)li] <i>syrlig</i>

og det gælder tilsyneladende særlig de åbne vokaler [ɛ] og [ø/œ]:

[sɛ'v, sɛ:v] <i>sær, sære</i> – [sæw(:)lɛŋ] <i>særling</i>
[kɛ'v, kɛ:v] <i>kær, kære</i> – [kæw(:)stə] <i>kæreste</i>
[vɛ:v] <i>være</i> – [væw(:)lsə] <i>værelse</i>
[fø:v] <i>føre</i> – [-fœwsl] (<i>ud</i>) <i>førsel</i> , v.s. af [-fɹwsl]
[mœ'v] <i>mør</i> – [mœw(:)nə] <i>mørne</i>

Forholdene ved stød er særlig oplysende. Som ved kvantitet kan der også her være tale om labilitet (jfr. PDid pp. 65, 68 f). Traditionelt udtrykt vil det sige, at der kan være stød på vokalen eller konsonanten, uden at det altid fremkalder betydningsændring: [brø'ð / brøð'] *brød*, [bre'u/v / breu'] *brev* (over for [vi'l'] *hvil* : [vil'] *vild*, [vɛ'n] *væn* : [vɛn'] *vend*).

Kommutation kan ikke etableres i oprindelige *r*-forbindelser. Man kan høre [bø'v̥n] (i ældre usus) eller [bø̥v̥'n] *børn*, dvs. lang første diftong-komponent med stød, eller kort med stød på anden komponent, men som det ses, finder vi en mere åben manifestation af kortformen. Andre eksempler:

[dø'v̥n / dø̥v̥'n] *døren*
 [œ'v̥n / œ̥v̥'n] *ørn*
 [jɛ'v̥n / jæ̥v̥'n] *jærn*
 [ɛ'v̥t / æ̥v̥'t] *ært*

Ved de snævre vokaler *i/e*, *y/ø*, *u/o* er denne flytning af stødet dog vist ikke så almindelig (jfr. AaHansen p. 92); nogen egentlig lydåbning bliver der her ikke tale om i overensstemmelse med sammenfaldet mellem de høje og mellemhøje kortfonemer, bortset fra *ø/æ*, jfr. ovenfor p. 96 med note 16.

[si'v̥ / si̥v̥] *sir*, [fy'v̥ / fy̥v̥] *fyr*, [u'v̥ / u̥v̥] *ur*
 [se'v̥ / se̥v̥] *ser*, [tø'v̥ / tœ̥v̥] *tør*, [o'v̥ / ø̥v̥] *ord*

Et oprindeligt forhold (dvs. ikke flytning af stød) med stød på anden diftongkomponent har vi i kommutationen:

[fɔ'stɪv̥'ə] *forstyrre* : [fɔ'stœ̥v̥'ə] *forstørre*

Vi kan nu tentativt opstille et system af langvokaler, svarende til det tidligere anførte kortvokaliske, til sammenligning og eventuelt endelig sammenføring. Da vi er gået ud fra, at første komponent i de nye diftonger er identiske med grundvokalerne, får vi her næsten det dobbelte antal fonemer, idet der kun regnes med sammenfald */ø/æ/*:

ī	īv̥	ȳ	ȳv̥	ū	ūv̥
ē	ēv̥	ō	ōv̥	ō	ōv̥
ē	ēv̥	œ	œv̥	ō	ōv̥
	ā				ā
					ā

Ved at sammenholde dette system med kortvokalernes bliver spørgsmålet, om der ved reduktion er mulighed for en forenkling. Først vil vi prøve at sammenlægge de to systemer, så vi kun får ét. Dette skulle være tilladeligt og ganske enkelt på baggrund af den i det foregående ofte berørte labilitet, hvad kvantiteten og stødets placering angår. Der kan også henvises til Hjeltslevs analyse af udtrykkssystemet i dansk, hvor han

opfatter de lange vokaler som identitetsdiftonger (Grundtræk p. 19) og regner stødet som en temat, der kun indtræder mekanisk under bestemte betingelser, hvorfor det udelades i notationen (Grundtræk p. 21). Videre kan vi også finde støtte i Diderichsens hævde af neutralisation både i kortvokalsystemet og langvokalsystemet mellem henholdsvis de høje – mellemhøje vokaler og de mellemhøje – lave: »Udviklingen foran *r* kan sammenfattes således: Der er kun to fonemer i hver af de tre rækker, og disse tenderer mod maksimal kontrast i h. t. åbningsgrad.« (PDid p. 50). Ved forskydning i længde følger som påvist også hyppigt en ændring i kvalitet, så de kvalitative modsætninger²¹, der endnu måtte være til stede i de to systemer, opfatter vi da som varianter, der ikke har distinktiv funktion, idet der som vist også må regnes med en lang række synkretismer. Vi kommer da til følgende reducerede system af umiddelbare fonemer:

i	iʋ	y	yʋ	u	uʋ
e		{	ø	o	
ɛ	ɛʋ		œ	œ	
		a			ʌ
			a		
(ə?)					

Tilbage står spørgsmålet, om det er muligt at foretage en yderligere reduktion uden at forflygtige systemets særpræg og tilsløre de faktiske funktionelle modsætninger, som de kommer til udtryk i manifestationerne. Hvor langt man vil gå i reduktion, beror i nogen grad på, hvad man har til formål: noget hovedsagelig praktisk, eller noget rent sprogteoretisk. Til praktisk-pædagogisk brug er det anførte system vist hensigtsmæssigt i den foreliggende form; blot kunne man måske gå det skridt videre at betegne anden diftongkomponent med [ə] (jfr. ovenfor p. 99).

I første omgang må vi spørge, om diftongerne vi har fundet frem til, skal opfattes som enkeltfonemer eller kan reduceres til kombinationer af fonemer. Nogle vil måske straks indskyde, at det enkleste ville være stadig at anse de nye diftonger som manifestationer af vokal + *r*, men jeg vil netop gerne bort fra den traditionelle opfattelse af, at der er tale om såvel nogen *r*-lyd som noget *r*-fonem, og har for så vidt Diderichsen med mig, som er inde på det delvis omvendte at opfatte *r*-lydene som manifestationer af et vokalfonem (PDid p. 65). Jeg mener, at man kun ved diakroniske hensyn eller ved skelen til skriftbilledet kan opretholde forestillingen om et *r* i efterlyd, medens en rent synkronisk betragtning

ikke leder tanken hen på nogen konsonant, slet ikke substansmanifestationen og heller ikke funktionen indenfor syntagmet, der kan anskues som vokalik (central): fonemet kan alene sammen med en accent udgøre en stavelse (jfr. APHS 25, p. 44).

Det sker aldrig, at et latent *r* manifesteres i visse fonetiske omgivelser, således som i engelsk *far away* udtalt [fa: + rə'wei]; i *hør engang* »trækkes ikke noget *r* over²²«. Jeg vil også hævde, at det er irrelevant, at man i læseudtale for tydeligheds skyld eller i højtideligt sprog kan manifestere et *r* fx. *fare*, *først* som [fa:kə, fɔrɛst], eller for at fremhæve og tydeliggøre modsætningen mellem *lære* og *lærer*. Det kan her siges, at diakronisk viden eller erindring om (syn af) skriftbilledet spiller ind, og det kan diskuteres, om der strengt taget ikke her foreligger et andet system end det, vi undersøger: moderne daglig talesprog, eller blot en særlig usus, hvor i så fald [ʁ] lige så vel kan påstås at være en manifestation af et vokalfonem, som man hidtil har anset »vokalik« *r* for at være manifestation af en konsonant /r/.

Når vi da går ud fra de fonetisk konstaterede diftonger som sådanne, dvs. kombinationer af vokoider indenfor samme stavelse ([iv, ēv, ēv, ȳv, ō/œv, ūv, ōv, ɪv, æv, ʏv, œv, uv]), reduceret til de umiddelbare fonemer /iv, ev, yv, æv, uv/, og spørger, om de kan opfattes som enkeltfonemer, kunne man henvise til de allerede foreliggende (fonetiske) monoftonger [a] og [v] med samme funktion. Også /ev, æv/ manifesteres meget nær som monoftonger, særlig kort. Der findes dog sikkert teoretikere, der omvendt ikke ville tøve med at opløse [a] og [v] fonemisk som vokalkombinationer, manifestationer af fx. /a + ɔ/ og /ɔ + a/ el. 1., hvilket efter min opfattelse er svært at begrunde ud fra en rent synkronisk betragtning (uden for at skabe symmetri i systemet). I begge tilfælde vil der foreligge en cirkelslutning, idet man går ud fra noget, der skulle bevises. – Den trykssvage manifestation af synkretismen /a/v/ kunne også opløses som /e/ + /a/v/, hvilket jeg ikke mener er hensigtsmæssigt. Jfr. note 14.

Ud fra funktionen af de diftongiske manifestationer kunne anføres til støtte for en opfattelse af dem som enkeltfonemer /iv, yv, uv, ev, æv/, at de optræder i syntagmet svarende til andre enkeltfonemer:

/s-iv-li/ sirlig – /s-a-li/ salig
 /v-iv-kə/ virke – /v-ε-kə/ vække
 /t-u'v/ tur – t-ɔ'/ tå
 /f-a:/ fare – /l-a:/ lagde
 /t-a'/ tager – /t-a'/ tage

Jfr.

I indlyd kan anden diftongkomponent ikke udskiftes med nogen anden vokal.

Hvor der ellers forekommer fonetiske diftonger i dansk, hovedsagelig [au, ou, ai, oi], regner man ikke med, at der foreligger enkeltfonemer, men fonemkombinationer: Martinet (historisk og ved identifikation – på fonetisk basis – med de to diftongkomponenters modsvarende fonemer, /a, ɔ/ på den ene side, /u, i/ på den anden), Poul Andersen og Hjeltslev. Dette behøver dog ikke at være bindende som mønster; fra engelsk kender man tilsvarende diskussion om den fonemiske tolkning af diftongerne [ei, ai, ou, au] (refereret af Cohen p. 91), hvor en række forskere kommer til modsat resultat ud fra hver sin metode. Dette gør, at man stiller sig en smule skeptisk over for muligheden at nå til en objektiv vurdering og sikker løsning af problemet; den afhænger ganske af forudsætningerne i en i sig selv arbitrær teori, hvis holdbarhed kun kan vurderes ud fra den logiske stringens, hvormed den er gennemført²³.

Fonologer (som Martinet fx.) ville også nok regne med fonemkombinationer i r-diftongerne ud fra en fonetisk identifikation af de enkelte komponenter i diftongen med andre fonemer, anden komponent således /a/ og /v/. Og rent funktionelt kan denne opfattelse vel underbygges. I [pi(:)ə] *pige* kan vi ikke regne med diftong, fordi (fonetisk) vokalkombinationen er heterosyllabisk, og (fonemisk) [ə] kan ombyttes med ikke blot [a/v], men også [a, ø, 0]: [pi(:)a, pi(:)ø', pi:0lə] *Pia, Piø* (propr.), *pile*. Imidlertid kan efter det tidligere udviklede (ovenfor p. 99) [pi(:)v] *piger* fonemisk læses /pi:v/= *pirre*, og skulle altså der kunne tolkes som diftong. Tilsvarende gælder andre ord af samme type, som [tuə] *tue*, hvor /tu:v/ kan betyde både *tuer* og *ture*. Vi kan heller ikke let holde ude fra hinanden typer som [lɛ:v] *lære* og [lɛ:v] *lærer*, eller [mɛ:v', mœ:v], *mør* og *møer*. Det logiske og mest hensigtsmæssige vil være ensartet fonemisk tolkning og i r-diftongerne at regne med kombinationer med /a/v/, der således altid kommer til at fungere parallelt i trykssvag stilling som synkretisme, hvadenten det drejer sig om stavelsesdannende udlyd ([lɛ:sv] *læser* sb., [pi(:)v] *piger*) eller anden diftongkomponent ([lɛv(:)lɛŋ] *lærling*, pi:v] *pirre*).

Man måtte efter dette tolke /iɔ/ som /i/ + /a/v/, /yɔ/ som /y/ + /a/v/, /uɔ/ som /u/ + /a/v/, /ɛv/ som /ɛ/ + /a/v/, /œv/ som /œ/ + /a/v/, hvilket giver det enkleste billede ved at reducere fonemantallet mest muligt, alene med tilkomst af to nye fonemer i systemet: /a/ og /v/:

i	y	u
e	{ ø	o
ɛ	{ œ	ɔ
	a	ɒ
	ɑ	
(ə?)		

Konklusionen af det foregående bliver da, at der (historisk set) er sket en omfonologisering i det danske lydsystem med følgende aktuelle tilstand som resultat:

1. Konsonanten /r/ manifesteres kun i forlyd.
2. Vokalsystemet er udvidet med to fonemer /a/ og /ɒ/, svarende til tidligere varianter.

Man kunne indvende mod dette resultat, at det synder mod princippet om den enklest mulige beskrivelse ved at udvide vokalsystemet med to nye fonemer, men dels siger ingen, at denne analyse behøver være den endelige, dels mener jeg, at hvis materialet tvinger dertil, må man lade ét af principperne ved beskrivelsen (udtømmende, enkel, hensigtsmæssig iflg. Hjelmlev) vige for et af de andre, hvis de er uforenelige, og at enkelhedens princip i givet fald må vige for hensigtsmæssigheden.

EKSKURS

En sammenligning med foneminventaret i engelsk.

Gennem den strukturelle forskydning i det danske lydsystem som påvist i det foregående bliver en række ligheder med strukturen i engelsk iøjnefaldende. Der henvises til A.Cohen: *The Phonemes of English*, 1952, og Bent Nordhjem: *The Phonemes of English*, 1960.

Mest påfaldende er vel affiniteten mellem dansk og engelsk manifestation af tidligere *r* i efterlyd. Ikke mindst derfor har det sin værdi at lade dette komme til udtryk ved udtaleangivelsen fx. i forbindelse med undervisning i de to sprog på elementært trin.

Vi har i engelsk monoftonger i

[a:] *part*

[ɔ:] *port*

[ə:] *pearl*

[ɔ:] kan alternere med diftong [ɔə]. Jfr. dansk [ɒ] < [ɔv]. [ə:]

dækker i nogen grad som fællesnævner de manglende rundede fortunevokaler i engelsk (dansk [yø, øv]). Videre har vi i engelsk diftonger i

[iə] *fear*

[ɛə] *fare*

[uə] *moor*

Dansk har næsten monoftongisk manifestation i [æv] *bær* over for engelsk diftongisk [ɛə] *fare*, og i [øv] *bør* som i engelsk [ə:] *pearl*. Typen [i:ə] ([ɛ:ə, u:ə]) som i dansk *pige*, mangler i engelsk på grund af tidligere apokope, derfor ingen problemer med notationen [ə] som anden diftongkomponent. Om muligheden for at notere de danske r-diftonger med [ə] som anden komponent, se ovenfor p. 99.

En forskel fra dansk er det endvidere, at /r/, der i princippet ikke optræder finalt i engelsk så lidt som i dansk, kan dukke op positionelt foran vokal (*far away*), som berørt ovenfor p. 103, hvorfor Cohen pp. 88 f. regner med et »potentielt« (r), således at *star* tolkes /sta(r)/, *lore* som /lɔ(r)/, men *law* som /lɔ/.

Nordhjem pp. 186 f kommer ud fra andre forudsætninger i en speciel teori til andre resultater. Påfaldende er det, at han regner med et fonem /ɹ/ i engelsk og opererer med de to fonemer /ə/ og /ɹ/'s sammenfald i [ə].

– Interessant er også en sammenligning mellem de diftongiske manifestationer i engelsk og dansk, fordi de har forbindelse med r-fonemet og dets afløser (korrespondenter). I det foregående er nævnt divergerende opfattelser i tolkningen af engelske diftonger som enkeltfonem eller fonemkombinationer (ovenfor p. 104). Cohen pp. 90 f skelner mellem »movement diphthongs« [ei, ai, au, ou, ɔi] (svarende til dansk [au, ai, ɔu, ɔi], etc.) og »positional diphthongs« [iə, ɛə, uə] ([ɔə] tolkes som /ɔ/). Han tolker dem principielt som enkeltfonemer, de sidste som varianter af langt [i:, y:, æ]. Men konsekvent er han ikke, idet han i visse tilfælde (bøjningsendelser, afledning og interkonsonantisk) regner med to fonemer.

Nordhjem p. 180 regner [iə, uə, ɛə] som »phraseal collocations« af kortfonemerne.

Det er tvivlsomt, om tolkningen af [iə, ɛə, uə] i engelsk som varianter af lange (korte) vokaler kan overføres til de danske r-diftonger. Uklart er det også, når Cohen taler om varianter og der dog er fonemisk modsætning mellem /muə/ *moor* : /mu/ *moo*, /piə/ *pier* : /pi/ *pea*, /bɛən/ *bairn* : /bæn/ *ban*.

Betragter vi til slut vokalsystemerne i de to sprog, finder man naturligvis forskelle, men også en vis affinitet. Cohen pp. 80 ff regner ikke med kvantitet som distinktiv funktion i engelsk og sammenarbejder de lange og korte vokaler til ét system, idet han lader de konstaterede kommutationer bero på kvalitet, hvorfor han føres til at opstille et større antal kvalitativt bestemte fonemer, end man ellers regner med. Det minder om Uldall p. 173 for dansk. Begge er de jo påvirket af Daniel Jones. Nordhjem p. 18 derimod regner længde som et fonem i engelsk /:/.

Cohens vokalfonemer ser således ud for engelsk:

[i:]	= /i/
[i]	= /ɪ/
[a:]	= /a/
[ɔ]	= /ɒ/
[ɔ:]	= /ɔ/
[u]	= /ʊ/
[u:]	= /u/
[ə:]	= /ɜ/
[ɛ, æ, ʌ, ə] = /ɛ, æ, ʌ, ə/ = 12 fonemer.	

Hertil kommer de tre »positional diphthongs« /iə, eə, uə/ som varianter – eller fonemkombinationer?

I min opstilling af det danske vokalsystem ovenfor p. 105 bliver der 11 à 12 fonemer + de fem r-diftonger [ɪw, ɛv, yv, œa, uv]. Cohens /ɪ, ʊ, æ/ dækker eller erstatter nærmest de åbnere danske vokaler /e, o, a/, som ellers mangler i det engelske system, hvor de rundede fortungevokaler også savnes, eller er sammenfaldet i [ɜ:] (/ɜ/). I dansk er modsætningerne mellem de høje vokaler (/i/e, y/ø, u/o) også ved at ophæves, som allerede sket ved r-diftongerne. /ʌ/ kan siges at være dækket af dansk /ɔ/. – De danske r-diftonger tolket som fonemkombinationer svarer til Cohens »positional diphthongs«, idet [ɪv, œv] som rundede ingen korrespondenter har i engelsk (bortset fra [ə:]).

NOTER

1. Ud fra egen praktisk erfaring tager jeg forbehold over for Hjeltslevs betragtninger i Nordisk Lærebog for Talepædagoger, København 1954, p. 254 med hensyn til trinene i den fonemisk-fonetiske sprogtilegnelse. De to ting bør så vidt muligt følges ad, da forkert indarbejdede udtalevaner er vanskelige at rette senere.

2. I dansk er modsætningen (aspireret : uaspireret) *p/b, t/d, k/g* ophævet i indlyd og udlyd. Man kan ikke høre forskel på *lække* og *lægge*, eller *læk* og *læg*. Der er nogen uklarhed omkring manifestationen; i indlyd angives den normalt uaspireret [lɛgə], i udlyd kan høres både [lɛg] og [lɛk]. Jfr. Jespersen pp. 73 f, PAnd p. 342. Martinet pp. 197 ff. løser problemet ved begrebet arkefonemer [B, D, G]. I en lydskrift tilrettelagt for udlændinge, der manifesterer modsætningen *p : b*, etc. som ustemt : stemt, mener jeg imidlertid, at det er hensigtsmæssigt i vejledende fonetisk lydskrift at gennemføre symbolerne for de aspirerede manifestationer [p, t, k] : [lɛkə], [lɛk] for at undgå at fremsuggerere en udtale med stemt kontoid, der i dansk vil associeres med [b, d, g] og få et *lække* til at opfattes som *lægge*. En udlænding vil (med manifestationen ustemt : stemt i sit eget sprog) aldrig aspirere så stærkt, at en dansker vil opfatte hans *lægge* (manifesteret [lɛkə]) som *lække*.

3. Lydskriftsystemets tvang (IPA) giver uheldigvis ikke mulighed for at skelne klart i notationen mellem alle variationer af r-lyd. Danias lydskrift er på dette punkt tydeligere. Jfr. AlmFon pp. 305, 306 d.

4. Det er ikke blot lydskriften, der gør det vanskeligt at skelne mellem de forskellige r-manifestationer. Det kan også reelt være nok så svært at holde kontoidisk og vokoidisk *r* ude fra hinanden, når man sammenligner beskrivelserne af de respektive manifestationer, som fx. »vokaliseret *r*« hos Jespersen p. 101: »... adskiller s g fra konsonantisk [r] ved større afstand mellem svælgvæg og ganescjl, samt ved slappere muskeltvirkomhed i det hele;« og kontoidisk *r* hos PAnd p. 349: »det nske [ʁ] er ... udpræget slapt og åbent,« i forhold til hvilket karakteristikken

af finalt *r* loc. cit. som »så slapt artikuleret, at det . . . beskrives som et »vokalisk *r*«, ikke er meget oplysende. Reelt fonetisk er der måske efter den mere traditionelle opfattelse ikke engang tale om en gradsforskel mellem de to manifestationer. Jfr. også AaHansen p. 75 med citat fra H. Sweet: (Danish *r*) »has a very vocalic effect everywhere«.

5. I referatet af Groves afhandling benytter jeg ikke hans lydbetegnelse, men normaliserer den i retning af IPA.

6. Anderledes dog Hjelmslev, Grundtræk pp. 17 f, der regner med en funktion både selekterende og selekteret, selv om der ikke er større belastning for denne i dansk, idet den faktisk kun berører ét fonem, nemlig /u/, der i marginal funktion manifesteres ved [v]; i central funktion, herunder også anden diftongkomponent, ved [u]. Tilsvarende gælder (ejendommeligt nok) ikke /i/. – Marie Bjerrum regner i færøsk med både /u/ og /i/ som både-og størrelser (APhS 25, pp. 62 ff), medens Povl Skårup argumenterer imod denne kategori (ibid. pp. 73 ff) ud fra den betragtning, at det er vanskeligt at se, hvordan en størrelse, der kan danne stavelsestema alene (som vokal), også kan betragtes som selekterende indenfor stavelsestemaet (i funktion som konsonant).

7. [a] i fx. *far* har tidligere været opfattet som en variant af /a/ i forbindelse med *r*; nu bliver det at opfatte som et fonem. Traditionelt regner man også med varianten [a] efter *r* fx. i *rase* (AaHansen p. 29); men jeg mener, at vi her har – og fortsat vil have – en anden variant af /a/, nemlig [æ], som i *bange*. Jfr. Jespersen p. 103.

8. Der er i københavnsk tendens til sænkning og tilbagetrækning af [a] i visse tilfælde (foran velar) med fare for sammenfald med [a]. Jfr. fejlagtige skrivemåder *kloark*, *tark* for *kloak*, *tak*. PAnd p. 335, AaHansen p. 77.

9. (:) betegner fakultativ længde, ikke halvlængde. I *farce* foreligger oprindelig kort vokal foran ustemt *r*. *r* er blevet stemt og vokaliseret, og vokallængden labil. Jfr. AaHansen pp. 93, 102 f og PDid pp. 62 ff. Der er en almindelig tendens i moderne dansk, udgående fra København til forlængelse af kortvokaler foran konsonant- (forbindelser) med neutralisation af kvantitetsmodsatningen, allerede bemærket af Martinet, fx. pp. 178, 193, 234. I samme retning virker en modgående tendens til forkortelse. Jfr. PDid pp. 60, 69 ff. Vi er altså berettiget til i kommutationerne at modstille ord med tilsyneladende forskellig længde. Ved alligevel at dele materialet i lang og kort, tages hensyn til varierende usus.

10. Vulgærkøbenh. [kæ(:)] : [ka:].

11. Vulgærkøbenh. [a:k] i begge tilfælde. Sammenfald, jfr. note 8.

12. Vulgærkøbenh. [kæ(:)tə] med bevaret kommutation.

13. Vulgærkøbenh. [stə:k(ə)].

14. Martinet p. 219 opstiller *ə* som et særligt fonem i dansk (Hjelmslev Grundtræk p. 19 regner det som variant af /ɛ/ og /e/), ligesom tryksvagt *i*. Jeg mener, det vil være svært at argumentere for det sidste, og hvad *ə* angår, vil jeg lade det bero på et fortolkningsspørgsmål, om det og dermed synkretismen *a/v* skal regnes for et fonem eller en fonemvariant, men hælder selv til den sidste mulighed. Jeg mener ikke som Martinet p. 188 at burde opløse synkretismen i /ə + r/ (eller /e + r/), da den optræder som en (fonetisk) enhed over for *ə* og på samme plads i syntagmet.

15. Man kunne også overveje at notere synkretismen som [ə] i overensstemmelse med lignende manifestationer i det engelske lydsystem ([ə] i eng. *bare*), hvis det ikke var, fordi der i dansk som påvist ovenfor p. 93 er kommutation mellem /ə/ (/e/): /a/v/ i tryksvag stilling i fx. *læse* : *læser*, selv om den også kan ophæves i visse forbindelser, som fx. *herre/herrer*, *fyrre/fyrre* (40). Man ville heller ikke kunne udtrykke kommutationen mellem typer som:

[pi(:)ə] *pige* : [pi(:)v] *piger* / [pɪw:] *pirre* / [pɪw:] *pirrer*

[tu(:)ə] *tue* : [tu(:)v] *tuer* / [tuw:] *ture*

Spørgsmålet tages op igen p. 99, hvor de forskellige synkretismer diskuteres, herunder også muligheden for synkretisme /ə/ (/e/): /a/v/. Spørgsmålet om der foreligger diftonger (fonetisk og fonemisk) i *i(:)ə*, *u(:)ə*, etc. tages op sammen med *i(:)v*, *u(:)v*, etc. p. 104.

16. Der er tendens til sammenfald mellem (kort) /ø/ og /æ/ (AaHansen p. 22,

PDid pp. 48 f, 52), og Martinet p. 176 regner med ét fonem /ø/æ/ for de lange vokalers vedkommende.

17. Vulgært [lævkø]. Jfr. AaHansen p. 16, PDid p. 49.

18. Det ofte diskuterede modsætningsforhold *verden* : *vårten*, *myrde* : *myrte* m.fl. (AaHansen p. 79 med henvisn., PDid p. 65) mener jeg beror på en tilbøjelighed til at manifestere [væv:tn̩, myv:tn̩] *verden*, *myrde* etc. med lang »r-diftong«, [vævtn̩, myvtn̩] *vårten*, *myrte* etc. med kort, men fonemisk er der gennem længdens labilitet (jfr. note 9 og pp. 97 f, 101) tale om sammenfald.

19. Jfr. Hjeltslev i AlmFon p. 255.

20. Synkretisme.

21. Vi har allerede stiltiende tilladt os at se bort fra den kvalitative forskel mellem langt og kort *å*, som ikke direkte berører denne afhandlings problemstilling.

22. Aage Hansen har under korrekturen gjort mig opmærksom på ordet *lærerinde*, der kan manifestere både som [lɛ(:)v'lenə] og [lɛ(:)v'lenə]. Den sidste manifestationsform adskiller sig imidlertid ikke fra typen [ɔv'v'lenə] *overrende* idet den indeholder en forlydsmanifestation af /r/. Derfor behøver den første manifestation ikke indeholde et latent /r/, idet formen med [ɣ] vil kunne forklares på synkronisk og systematisk basis som en hiatforekomst i lighed med udtalen [il'jaftəs] i *afies*. Foruden ord af typen *lærerinde* (*elskerinde*, *ejerinde*) kan nævnes *erobre*, *erindre*, etc.; de adskiller sig alle fra det engelse eksempel ved at repræsentere ord i modsætning til ordforbindelse (– jfr. *han er lærer inde i byen*, uden parasit-r, med *hun er lærerinde i byen*), og som følge af trykforholdene kommer det manifesterende [ɣ] til at stå i forlyd, medens [r] i [fa:rə'wei] *far away* stadig befinder sig i efterlyd (i [a:ftə'rə:l] *after all* foreligger derimod forlydsmanifestation).

23. Denne betragtning kan forøvrigt udstrækkes til at gælde moderne lingvistisk metode i det hele, hvorfor den afsluttende del af nærværende afhandling også til sigtet bærer udkastets noget skitsemæssige præg.

ORDLISTE

Alfabetisk fortegnelse over de i afhandlingen nævnte eksempler på ord med finalt *r*, i fonetisk [] og fonemisk / / gengivelse og med henvisning ved sidetal til det sted i teksten, hvor de forekommer. Lydgengivelsen her repræsenterer resultatet af den (foreløbigt) endelige analyse.

De mulige manifestationer i forskellig usus er ikke udtømt med de anførte fonetiske former. Forsøgsvis benyttes *ə* som udtryk for synkretismen *a/v* undtagen efter konsonant, hvor *ə* i den fonetiske gengivelse står som manifestation af tryksvagt *e/*.

ar [a'] /a'/ 92

ark [ak] /ak/ 92

Arne [a(:)nə] /ane/ 92

arve [a(:)və] /ave/ 90

Birte [bɪtə] /biətə/ 96, 97

bor [bo'ə] /buə' / ([bɔ' / bɔ' /) 87. I hen-

hold til det p. 102 citerede stykke fra PDid p. 50 er begge formgrupper strukturelt mulige.

byge [by(:)] /by:/ 99, 100

byger [by(:)ə] /byə:/ 99

bær [bæə] /bæə/ 106

bærne [bæə(:)mə] /bæəmə/ 87

bør vb. [bɔə] /bɔə/ 87, 106

bør sb. [bø'ə, bæ'ə] /bæə'/ 87

Berge [bæə(:)ɣə] /bæəge/ 90

børn [bæə'n] /bæə'n/ 101

doktor [dɔktɔ] /dɔktɔ/ 93

dommer [dɔmɔ] /dɔmɔ/ 94

dommere [dɔmɔ:] /dɔmɔ:/ 94

dummer (sig) [dɔmɔ] /dɔmɔ/ 94

dummere [dɔmɔ:] /dɔmɔ:/ 94

dyrke [dʏəkə] /dʏəke/ 88, 90

dør vb. [dø'ə, dæ'ə] /dæə'/ 99, 100

dør sb. [dø'ə] /dæə'/ 99

er [æə] /ɛə/ 90

fader [fa:ðɔ] /fadɔ/ 87

fagter [faktɔ] /faktɔ/ 93

faktor [faktɔ] /faktɔ/ ([faktuə] /faktuə/) 93. I denne form påfaldende i systemet som fremmedord.

far [fa(:)] /fa/ 90, 92, 93, 94, 99

farce [fa(:)sə] /fase/ 92

fare(r) [fa(:)] /fa:/ 92, 94, 99, 103

-farere [fa(:):] /fa:/ 94

farlig [fa(:)li] /fali/ 87, 88

farvel [fa'vɛl] /fa'vɛl/ 93

før vel [fɔ'vɛl] /fɔ'vɛl/ 93

forstyrre(r) [fɔ'styɔ:] /fɔ'styɔ:/ 101

forstørre(r) [fɔ'stɔɔ:] /fɔ'stɔɔ:/ 101

forværre(r) [fɔ'væə:] /fɔ'væə:/ 88

fyr 1. [fʏə] /fʏə'/ 98, 101

fyr 2. [fʏə] /fʏə/ 96, 97

fyre(r) [fʏə] /fʏə:/ 98, 99, 100

fyrig [fʏə:] /fʏə/ 87

fyrre (træ) [fʏə:] /fʏə:/ 96, 97

fyrre(r-ne) (40) [fæə:(nə)] /fæə:(ne)/ 94, 97, 99

fyrst(e) [fʏəst(ə)] /fʏəst(e)/ 96, 97

før adj. [fø'ə, fæ'ə] /fæə'/ 98

før præp. [fø'ə] /fæə'/ 98

føre(r) [fø:ə, fæ:ə] /fæə:/ 94, 98, 99, 100

førere [fø:ə, fæ:ə] /fæə:/ 94

-førsel [fʏəsɪ, fæəsɪ] /fʏəsɪ, fæəsɪ/ 100

først [føəst] /fæəst/ 95, 96, 98, 103

Genfersøen [genfɔsø'n] /genfɔsø'n/ 93

genfortælling [genfɔtɛl'eŋ] /genfɔtɛl'eŋ/ 93

gnister [gnistɔ] /gnistɔ/ 94, 95

gnistre [gnistɔə] /gnistɔr/ 94, 95

gnistrer [gnistɔ] /gnistɔr/ 94, 95

grosserer [gʁo'se:ə] /gʁo'se:ə/ 90

har [ha'] /ha'/ 88

haver pl. [ha:vɔ] /havɔ/ 90

herr [hæə] /hæə/ 88, 95

herre(r) [hæə:] /hæə:/ 94, 98, 99

hjerne [jæə] /jæə/ 87

hjørne [jɔɔ:(nə)] /jɔɔ:(nə)/ 95, 96, 98

hopper [hɔpɔ] /hɔpɔ/ 87

hver(t) [vɛ'ə(t)] /vɛə'(t)/ 88, 95

hære [hæə] /hæə/ 98

hør vb. imp. [hø'ə, hæ'ə] /hæə'/ 103

ir [iə] /iə/ 96

Irma [iəma] /iəma/ 90

jærn [jɛ'n, jæ'n] /jæ'n/ 101

kar [ka] /ka/ 87, 88, 92

Karen [ka:n] /kan/ 87, 90

karte [ka(:)tə] /kate/ 92

kirtel [kɪtɪl] /kiətɪl/ 96, 97

knurre [knɔ:] /knɔ:/ 94

koner [ko:nɔ] /konɔ/ 93

korder [kɔ(:)tɔ] /kɔtɔ/ 97

kort [kɔt] /kɔt/ 87

korte [kɔtə] /kɔte/ 92

korter [kɔtɔ] /kɔtɔ/ 97

kue [ku(:)] /ku:/ 97

kuer [ku(:)ə] /kuə:/ 99

kurder [kuə(:)tɔ] /kuətɔ/ 97

kure(r) [ku:ə] /kuə:/ 99
kurre(r) [kuə:] /kuə:/ 97, 99
kurv [kuə', kʊ'] /kuə', kʊ'/ 87
kær [kɛ'ə] /kɛə'/ 100
kære [kɛ:ə] /kɛə:/ 100
kæreste sb. [kæə:stə] /kɛə:stə/ 100

lektor [lɛktʊ] /lɛktʊ/ ([lɛktuə] /lɛktuə/)

93. Jf. *faktor*

leret [lɛ:əð] /liə:d/ ([lɛ:əð] /lɛə:d/) 98
lever vb. [lɛ:və] /levə/ 88
lire(r) [li:ə] /liə:/ 98, 99
lirke [lɪəkə] /liəke/ 97
lommer [lɔmv] /lɔmv/ 93
lægter [lɛktʊ] /lɛktʊ/ 93
lær vb. præs. [lɛ'ə] /lɛə'/ 100
lære(r) [lɛ:ə] /lɛə:/ 90, 94, 98, 99, 103, 104
lærere [lɛ:ə:] /lɛə:/ 94
lærerne [lɛ:ənə] /lɛə:ne/ 87
lærke [læəkə] /lɛəke/ 97
lærling [læə(:)lɛŋ] /lɛəleŋ/ 104
læser sb. [lɛ:sv] /lɛsv/ 93, 94, 99, 104

Mars [ma's] /ma's/ 92

mor [mo(:)ə] /muə/ ([mv(:)] /mv/) 93, 94, 99

mord [mo'ə] /muə' / ([mv'] /mv')/ 98, 100
more(r) [mo:ə] /muə:/ ([mv:] /mv:/) 94, 98, 99

morgener [mv:nv] /mvnv/ 92

Morten [mv(:)tɪ] /mvɪ/ 92

mur [mu'ə] /muə'/ 98

mure(r) [mu:ə] /muə:/ 94, 98, 99

murere [mu:ə:] /muə:/ 94

murre(r) [muə:] /muə:/ 99

mutter [motʊ] /motʊ/ 96

muttere [mutʊ:] /mutʊ:/ 96

myrde [mɪə(:)tə] /myəte/ 97

myrte [mɪətə] /myəte/ 97

møer [mø'ə, mœ'ə] /mœə'/ 99, 104

mør [mœ'ə] /mœə'/ 99, 100, 104

mørne [mœənə] /mœəne/ 100

mår [mø'] /mv'/ 98

måre [mø(:)] /mv:/ 98

nar [na'] /na'/ 92

nåder [nɔ:ðv] /nɔðv/ 93

når [nø'] /nv'/ 92

ord [o'ə] /uə' / ([v'] /v')/ 101

orme [uə(:)mə, v:mə] /uəme, vme/ 90

orne [v:nə] /vne/ 90, 92

Per [pe(:)ə] /piə/ ([pɛ(:)ə] /pɛə/) 88

pige [pi(:)] /pi:/ 93, 99, 100, 104, 106

piger [pi(:)ə] /piə:/ 93, 99, 104,

pirre(r) [piə:] /piə/ 93, 104,

portræt [pø'tɛt] /pø'trɛt/ 88

purk [puək] /puək/ 87

romer [ɾo'mv] /romv/ 93

ser [se'ə] /siə' / ([sɛ'ə] /sɛə'/) 98, 100, 101

sige [si(:)] /si:/ 99, 100

siger [si(:)ə] /siə:/ 99, 100

sir [si'ə] /siə'/ 98, 100, 101

sire(r) [si:ə] /siə:/ 100

sirlig [siə(:)li, siə(:)li] /siəli/ 100, 103

sjærf [ʃæf] /sjɛəf/ 87

smør [smœə] /smœə/ 87, 95, 98

sort [suət] /suət/ 96, 97

sortere komp. [suətʊ:] /suətʊ:/ 97

Starcke [sta(:)kə] /stake/ 92

stor [sto'ə] /stua' / ([stø'] /stø')/ 87

stork [støk] /støk/ 92

storke [stø(:)kə] /støke/ 92

større [stœə:] /stœə:/ 87, 95

sur [suə] /suə/ 96, 97

sure [su:ə] /suə:/ 98, 99

surre(r) [suə:] /suə:/ 96, 98, 99

sutter [sutʊ] /sutʊ/ 97

syre [sy:ə] /syə:/ 100

syrilig [svə(:)li] /syəli/ 100

sær [sɛ'ə] /sɛə'/ 98, 100

sære [sɛ:ə] /sɛə:/ 100

særling [sæə(:)lɛŋ] /sɛəleŋ/ 100

Søren [sœ:ən, sœə(:)n] /sœə:n/ 87, 96

Sørensen [sœ:ənsn̩, sœə(:)nsn̩]

/sœə:nsn̩/ 91

sår [sɔ'ɹ] /sɔ'/ 92

tager [ta'ɹ] /ta'/ 103

tirre(r) [tiə:] /tiə:/ 94, 97, 99

tue [tu(:):] /tu:/ 99, 100, 104

tuer [tu(:)ə] /tuə:/ 99, 100, 104,

tur [tu'ə] /tuə' 103

ture(r) [tu:ə] /tuə:/ 99, 100, 104

tyr [ty'ə] /tyə'/ 87, 104

tør adj. [tø'ə, tœ'ə] /tœə'/ 101

tårn [tɔ'n] /tɔ'n/ 87

ur [u'ə] /uə'/ 100, 101

urne [uə(:)nə] /uəne/ 90, 96

var vb. [va] /va/ 92

var adj. [va'ɹ] /va'/ 92

Varde [va(:)tə] /vate/ 92

vare [va(:):] /va:/ 92

vejr [vɛ'ə] /vɛə'/ 88

verden [væə(:)tɪn] /vɛətn̩/ 87

vers [væəs] /vɛəs/ 87

versere(r) [væə'se'ə:] /vɛə'se'ə:/ 88

virke [viəkə] /viəke/ 103

vor [vɔ] /vɔ/ 88, 92

vorde [vɔ(:)tə] /vɔte/ 92

vore [vɔ(:):] /vɔ:/ 92

vorte [vɔ(:)tə] /vɔte/ 92

værdig [væə(:)di] /vɛədi/ 88

være [vɛ:ə] /vɛə:/ 88, 95, 98, 100

værelse [væə(:)lsə] /vɛə:lse/ 100

værgе [væə(:)ɣə] /vɛəge/ 87

værn [væə'n] /vɛə'n/ 88

værne [væə(:)nə] /vɛəne/ 95, 96

værre [væə:] /vɛə:/ 88, 95, 98

vært [væə't] /vɛə't/ 88, 95, 96

vår [vɔ'ɹ] /vɔ'/ 92

ærgre [æə(:)ɣɹə] /ɛəgre/ 87, 95

ærgrer [æə(:)ɣɹɔ] /ɛəgrɔ/ 95

ærme [æə(:)mə] /ɛəme/ 90

ært [ɛ'ət, æə't] /ɛə't/ 101

ærter [æə'tɔ] /ɛə'tɔ/ 88, 90

ørn [œə'n] /œə'n/ 101

ørne [œə(:)nə] /œəne/ 90

Ørsted [œəstəð, œə'stɛð] /œəsted,
œə'stɛd/ 96

år [ɔ'ɹ] /ɔ'/ 88, 92

åre(r) [ɔ(:):] /ɔ:/ 88, 94, 99

Århus [ɔ(:),hu's] /ɔ,hu's/ 90

årlig [ɔ(:)li] /ɔli/ 88

Års [ɔ's] /ɔ's/ 92

Mindre bidrag

ET VISEREGISTER OG EN VISE

I lovhåndskriftet *Additamenta* 584, 4°, der indeholder »adskillige ældre love (foruden et trykt eksemplar af Sjællandske Lov fra 1576)«, findes et vise-register indført på en tom side (bl. 297v) mellem 2. og 3. bog i en afskrift af Jyske Lov fra slutningen af 1500tallet (jfr. Danmarks gamle Landskabslove, III, 1951, s. VIII).

Viseregistret, der består af 16 førstelinjer og et enkelt førstevers, er indført senere af en uøvet hånd, og netop skriftens noget usikre karakter gør det vanskeligt at datere den mere præcist. Det kan kun siges, at vise-registret ligesåvel kan være blevet indført omkr. 1700 som i perioden helt op til begyndelsen af 1800tallet.

Måske har man lov til at tro, at der her er tale om den pågældende mands eller kvindes eget repertoire af viser. For en sådan antagelse taler, at mens de 16 første viser blot er anført med deres førstelinjer, har skriveren citeret hele begyndelsesverset af den sidste vise. Dette kunne tyde på, at skriveren – blot for at udfylde en tom side i et gammelt håndskrift, som han var kommet i besiddelse af – har moret sig med at skrive en oversigt over alle de viser, han kunne. Og for at kunne udnytte hele siden, var det altså nødvendigt at citere noget mere af den sidst nedskrevne vise – da han åbenbart ikke kunne flere.

H. Grüner-Nielsen har ikke kendt dette viseregister i hele den tid, han redigerede sin del af teksttillæggene til Danmarks gamle Folkeviser. Han har blot kunne nævne registrets nr. 12 som tillæg til DgF 183 (bd. X, s. 496).

De øvrige numre, hvortil teksttillæg er udgivet, før registret blev fremdraget, bør have flg. bogstavsignaturer, jfr. omslagstekster til DgF X:8:

Registrets nr.	4	=	DgF 31 Cr
»	»	13	= DgF 57 øøø
»	»	6	= DgF 250 P

Følgende forkortelser er anvendt:

DgF = Danmarks gamle Folkeviser, 1853 ff, I–IX: Textbind ved Svend Grundtvig, Axel Olrik, H. Grüner-Nielsen. X: Teksttillæg ved H. Grüner-Nielsen, Karl-Ivar Hildeman, Erik Dal, Iørn Piø.

Da. Vi. = Danske Viser fra Adelsvisebøger og Flyveblade 1530–1630, I–VII, 1912–31, udg. af H. Grøner-Nielsen.

DFS = Dansk Folkemindesamling.

Sch = Nils Schiørring: Det 16. og 17. århundredes verdslige danske visesang, I–II, 1950.

Hskr.

[1] En Viise Ville Vi nu siunge	[Eft. A 58 De tolv skriftens tal; Sch. I, s. 69]
[2] O Herre Gud fader i hemerig	[Da. Vi. 314 Adam og Eva I; Sch. I, s. 62]
[3] Der Jeg Var i Moeders lifue	[Nyere gudelig vise; DFS 1929/30: X A nr. 12]
[4] Suend Felding hand sider Paa	[DgF 31 Cr Svend Felding]
[5] I øster kongerige der liger en	[Eft. A 5 Slottet i Østrig; Sch. I, s. 88]
[6] Fisken dend tager sin Føde i	[DgF 250 P Esbern og Sidsel]
[7] De Bode de seile og hidze De Ror	[DgF 486 Fæstemand løskøber Fæstemø ??]
[8] Min skieben er ringe min	
[9] Det Var Albred Løche	[DgF 397 Albret bortfører Bruden]
[10] Ach, ach Hyrdening kom hid til mig	[DgF 427 Knud Hyrde?]
[11] Knud Hyrde hand kom fra Leding	[DgF 427 Knud Hyrde]
[12] Olmerkind Kom ridendes I Kongens	[DgF 183 Bb Kvindemorderen]
[13] Jeg ved vel huor der stander en	[DgF 57 øøø Nattergalen]
[14] Dan Kongen hand taller til	
[15] Det Vaar Rider af skonning	
[16] Huor Hafuer Du Verret saa	[DgF 340 D Svend i Rosensgaard?]
[17] Olluf Strungesøn
og den unge Haubor
de tiene Dennem saa lenge
Og alt udi konggard.	[DgF 329 F Oluf Strangesøns dystridt]

Iørn Piø.

Da jeg i januar 1962 på en optegnelsesrejse for Dansk Folkemindesamling til Falster besøgte den 81-årige Hansigne Lollike, Højet Alderdomshjem, viste det sig, at hun havde en del visebøger liggende som dels faderen, dels hun selv som barn havde skrevet, da de boede i Vester Kippinge.

Et af faderens små hæfter indeholdt revue- og bryllupssange samt en udvandringssang. Repertoiret var ret nyt og bestod bl. a. af: Edmund og Thora, Ved Lindens Fod, Axel og Inger, Vi Sejled' op ad Aaen etc. Nedenstående folkeviser stod mellem Tyroler Ferdinands Klagesang og Der er et yndigt Land. Visebogen er nu mikrofotograferet til Dansk Folkemindesamling.

Visen var endnu ikke fremkommet ved det i 1960 udgivne teksttillæg til DgF 238 Tærningspillet, men må betegnes som selvstændig variant 238 Y. Den hører hjemme i variantgruppe II, B, D, L, M, N, O, P, Q, som af Erik Dal karakteriseres således: bådsmand og jomfru spiller på hendes opfordring om een indsats.

1. »O hør du lille Sømand,
vad jeg vil sige dig:
Du har vel ikke lyst
til at spille med mig?«
2. »Nej jeg har ikke lyst
til at spille med dig,
For jeg har ikke Pennige
at sætte op med dig.«
3. »Saa sæt da op din [. . .]
og saa din gamle Hat,
Saa sætter jeg min Jomfrudom,
den taer den aldrig fat.«
4. Den første Gang Gulterningen
paa Taffelbordet randt,
Den skønne Jomfru tabte
og du lille Sømand vand[!]
5. Den anden Gang Gulterningen
paa Taffelbordet rant,
Den skønne Jomfru tabte
og den lille Sømand vandt.
6. Den tredie Gang Gulterningen
paa Taffelbordet randt
Den skønne Jomfru talte [!]
og du lille Sømand vandt.
7. »O hør du lille Sømand,
hvad jeg vil sige dig:
Et Skib ud i Elben
det vil jeg give dig.«
8. »Et Skib ud i Elven [!]
det taar jeg, naar jeg kan,
Men jeg vil ha den Jomfrudom,
som jeg paa Terning vandt.«
9. »Og hør du lille Sømand,
vad jeg vil sige dig:
Min rødeste Gulkrone
den vil jeg give dig.«
10. »Den rødeste Gulkrone
det tar jeg, naar jeg kan,
Men jeg vil ha den Jomfrudom,
som jeg med Terning vandt.«
11. »O hør du lille Sømand,
vad jeg vil sige dig:
Mit halve Kongerige
det vil jeg give dig.«
12. »Dit halve Kongerige
det tar jeg, naar jeg kan,
Men jeg vil ha din Jomfrudom,
som du paa Terning vandt.«
13. Vor Jomfru gaar paa Gulvet,
hun kammer op sit Haar:
»Gud naade mig arme Pige
saadant Giftermaal jeg faar.«
14. Sømanden gaar paa Gulvet,
han klinger med sit Sværd:
»Ja du faar Giftermaal,
end du har nogensinde vært.
15. For jeg er ingen Sømand,
det kan du vel forstaa:
Jeg er den yngste Konge,
som fra England gaar.«
16. »Er du den yngste Konge,
som fra England gaar,
Saa tar jeg dig min Datter,
ja om jeg havde to.«

Ende.

A. Hjorth Rasmussen.

NOGLE HOLBERGIANA

I. En ukendt Holberg-autograf

Th. A. Müller har i »Minder om Holberg« (Holberg-Aarbogen, 1. årgang, 1920, s. 88; optrykt i »Afhandlinger i Udvalg«, 1945, s. 87) opregnet fire kendte stambogsblade med Holbergs egenhændige gode ønsker. Et femte er meddelt af Axel Nielsen i Holberg Aarbog 1924, s. 109.

Tilfældigvis har jeg fundet et udklip af norsk »Morgenbladet«, nr. 470, 17. september 1886, med en ellers ikke omtalt holbergsk autograf, som gengives nedenstående med bladets oversættelse og bemærkninger. Endvidere gengives efter samme blad nr. 484, september 1886, nogle personalhistoriske tilføjelser, signerede L. (formentlig provst J. F. Lampe).

Måske en norsk læser kunde oplyse, hvor denne autograf nu er.

En Holbergsk Autograf. Redaktionen af »Molde Blad« har modtaget følgende Meddelelse, der tør have sin Interesse: Ved et Tilfælde er vi kommet til at se et gammelt Testimonium, der synes skrevet med Digteren Ludvig Holbergs egen Haand og Pen. Det er omtrent 150 Aar gammelt, affattet paa klassisk Latin og skrevet med store, smukke Bogstaver. Originalen lyder saaledes:

»ill. et pl. Rev. Dn. Rect.

Discipulus meus Petrus Christianus Gartner cum suprema examina laudabiliter sustinuerit et virtutes ejus mihi penitus sint perspectæ, quoniam dimissionem jam modeste petit, non possum quin abeuntem enixe commendem.

Havn. d. 30 Mart. 1738.

L. Holberg.«

Oversat:

»Høit berømte og høiærværdige Herr Rektor.

Da min Elev Peter Christian Gartner med Hæder har bestaaet sine sidste Examiner, og hans Dygtighed af mig tilfulde er erkjendt, kan jeg, saasom han nu høfligen anmoder om Dimission, ikke undlade ved hans Bortgang at medgive ham min bedste anbefaling.

Kjøbenhavn d. 30. Marts 1738.

L. Holberg.«

Paa Bagsiden af Papiret staar i det nederste Hjørne tilhøre: »Andr. Hoyer«.

Ludvig Holberg var (efter tidligere at have været Professor i Filosofi, senere i Latin) i 1730 bleven Professor i Historie og Geografi ved Kjøbenhavns Universitet, 1735 var han Universitetets Rektor og fungerede 1737–51 som dets Kvæstor.

Det lille Dokument, af Størrelse som et lidet Kwartark, er i alle Dele vel bevaret og har meget tydelige, rene og kraftige Skriftræk. Det blev fundet mellem en Bunke gamle Papirer i Bergen 1881 af Grosserer John Joys, i hvis Eie det fremdeles er.

Holbergiana. (Meddelt). Den i »Morgenbladet« No. 470 anførte Peder Christian Gartner, som Ludvig Holberg kalder sin Elev, var en Slægtning af denne, eftersom hans Moder og L. Holberg vare Søskendebørn. Han var født i Bergen

1714, hvor Faderen, Hans Christian Gartner, blev 1711 Byskriver, efterat have været Fuldmægtig i Rentekammeret i København. Moderen var Abel Pedersdatter Lem. Han blev 1735 dimitteret fra Bergens Skole og tog 30te Januar 1738 theologisk Examen med Laudabilis, reiste derefter udenlands, tog 1740 Magistergraden i København og ansattes 1749 som den første Lektor ved det i Bergen oprettede Seminarium Fredricianum, men døde den 14de Marts 1752, førend denne videnskabelige Anstalt var kommen i Virksomhed.

L.

II. Faksimiler af Holberg-autografer

Verner Dahlerup meddeler i »Holbergs Breve«, 1926, s. 4, note 2–3 og 5, s. 6, note 1–2, s. 10, note 1, oplysning om trykkesteder for forskellige Holberg-autografer, foruden at han s. 8–9 gengiver 2 sider af et eksemplar af »Danmarks Riges Historie«, I, 1732, med Holbergs rettelser.

Ikke uden interesse er Chr. Thorsen: Det kongelig oktroierede Sø-Assurance Kompagni, 1726–1926, 1926, hvor Holbergs deltagelse i kompagniet er omtalt s. 133–36, og hvor der bringes faksimiler af 1) hans underskrift på generalforsamlingsprotokollen 12. april 1730 og 2) hans police af 4. september s. å. for en bogsending til Christiania.

En tilsvarende police af 12. maj s. å. (bogsending til Bergen) er gengivet i Berlingske Tidendes Søndagstillæg 22. september 1918 og i Berlingske Tidende 17. august 1926, samt i en engelsk publikation »The Royal Chartered Marine Insurance Company«, Cph. 1920, s. 17.

Holbergs selvangivelse til skat 1743 er gengivet i Politiken 30. januar 1934, og hans kontrakt med bogtrykker E. H. Berling af 18. juli 1742 er gengivet i et jubileumstillæg til Berlingske Tidende 3. januar 1949, s. 10, og i T. Vogel-Jørgensen: Berlingske Tidende gennem 200 Aar, I, 1949, s. 41.

En gageanvisning på teatret oktober 1752 er gengivet i Det kgl. Teaters program sæson 1934–35 (3. december 1934 s. 31) samt i »Komediehuset paa Kongens Nytorv 1748«, Udg. af Det kgl. Teater i 200-året 1948, s. 65.

Ludvig Holbergs Epistel 447. Manuskriptfragment i Faksimile. Med Indledning og Tekst af August Gyldenborg, 1927, indeholder det eneste kendte litterære manuskript af Holberg.

Endelig kan nævnes, at Katalog 12 fra Rosenkilde og Bagger, der bl. a. indeholder H. J. Andersens Holbergsamling under nr. 1145, opregner fire autografer af Holberg, deraf det ene et brev, optaget i Dahlerups bog, de tre andre, hvis tekst gengives, er et fæstebrev samt to kvitteringer for indbetalinger til Universitetet. Den ene af kvitteringerne er gengivet i faksimile på omslagets forside.

Denne fortegnelse kan næppe gøre krav på fuldstændighed; navnlig er det muligt, at der i Norge er produceret gengivelser, som ikke er kommet mig for øje.

Tilføjelse: Holbergs brev til Hagen 21. oktober 1723 (Dahlerup s. 63) er nu aftrykt i cirkulæret om »Gyldendals Bibliotek« 1963 (s. 5).

III. Den ellefte Juni, II, 1: Studenternes råben efter russerne

Werlauff (Antegnelser², s. 108) siger blot, at hvis stykket var skrevet i en senere tid, »ville det have været upassende at lade Studenterne ved Ellefte Juni modtage Studenter med Rus-Raaben, men dengang foregik Depositsen ved St. Hansdag«. Han har selv oplevet, at Consistorium så sent som i 1835 opslug en latinsk plakat med strengt forbud mod råben efter russerne. Den er optrykt i Mindeskriftet om J. N. Madvig, II, 1963, s. 216–17, oversat på dansk s. 269.

IV. Erasmus Montanus II, 1: smøge studentikôs

Ordbog over det danske sprog giver under »studentikôs« og »burschikôs« udførlige oplysninger om disse græcismer i studentsproget.

I en åbenbart meget populær dissertation de jure potandi (jeg har den optrykt i tre bøger, ældst i »Facetiæ Facietiarum«, Pathopoli 1657. s. 60 – de andre optryk er fra Ulm 1690 og Amsterdam 1737) findes af samme type bibere floriciôs vel hausticôs (at drikke i flere drag eller i eet drag).

V. Jacob von Tyboe I, 1: Jespers monolog

Vil nogen viide min Hanteering, da er jeg Snyltegiest til Tieneste. Vil nogen vide, hvad min Far var, ogsaa en Snyltegiest; min Farfar ogsaa en Snyltegiest; min Olde-far ogsaa en Snyltegiest. Saa jeg kand regne mine sexten Ahner af deslige Folck.

Dr. H. C. Broholm har gjort mig opmærksom på, at dette er lånt fra Plautus' Persa v. 53 ff. (Plaute, Tome V, Texte établi et traduit par Alfred Ernout, Paris 1938), hvor parasiten Saturio siger:

Veterem atque antiquum quaestum maiorum meum
Seruo atque obtineo et magna cum cura colo.
Nam nunquam quisquam meorum maiorum fuit,
Quin parasitando pauerint uentris suos.
Pater, auos, proauos, abauos, atauos, tritauos
Quasi mures semper edere alienum cibum

(Jeg bevarer, jeg fortsætter mine forfædres gamle bedrift, og jeg dyrker den med stor pietet. For aldrig har der været nogen af mine forfædre, som ikke har fyldt sin mave ved arbejde som snyltegæst. Min far, min farfar, min oldefar, min tipoldefar, min tiptipoldefar, min tiptiptipoldefar har ligesom mus altid spist ved fremmed bord).

Motivet går tilbage til sykofanten i Aristofanes' »Fugle« v. 1452.

Holberg angiver som kilde til stykket Plautus' Miles gloriosus; Rahbek har i Ludvig Holbergs udvalgte Skrifter VI, 1806, s. 364 ff. udførligt behandlet spørgsmålet, om ikke også Terentius' Eunuchus har været kilde. Mærkeligt blot, at lånet fra Persa ikke er bemærket tidligere.

VI. Jacob von Tyboe I, 8: Ovidius? Skrædderen i Aalborg?

Carl Roos oplyser i sin kommentar til komedierne I, s. 594: »H. Brix oplyser efter mundtlig Meddelelse af C. Klitgaard i Aalborg, at der i 1699 døde en Købmand O. i denne By« (Edda VI, 1916, s. 331).

Den kyndige lokal- og personalhistoriker C. Klitgaard, postmester i Hjørring, død 1957, har på min anmodning sendt mig følgende brev af 5. juni 1953 med alle forefundne oplysninger om familien Ovid, hvorefter det synes at fremgaa, at Brix' årstal beror på en fejlhuskning.

»For mange Aar siden spurgte min Ven, Professor Hans Brix, der vist var Medlem af Holberg-Samfundet, om jeg kendte en Aalborgfamilie *Ovid*, og jeg gav ham da nogle Oplysninger herom; men jeg mindes ikke, at jeg har offentliggjort noget om Personer af dette Navn, og nedenfor følger, hvad jeg har desangaaende.

Jacob Nielsen Ovid (ofte fejlskrevet *Qvist*), f. 15 . . , d. 24/2 1611, Skifte 3. Juli, blev Gildebroder i Aalborg 1601, Bestalling som Tolder der 15/12 1601 (Kancelli Brb.) og var tillige Hospitalsforstander der. 1605-06 er han endvidere Fuldmægtig for Regnskabsprovsten over Vendelbo Stift, og 6/9 1607 blev han fritaget for al borgerlig Tyngde i Aalborg (Kanc. Brb.) Han og Hustru blev begravet i Aalborg Frue Kirke, hvor der har været Epitafium over dem (Hofmans Fund. V. 142, Danske Atlas IV.12 og Personalhist. Tidsskr. 6.VI. 228).

Han var gift med *Maren Jørgensdatter*, f. 15 . . , d. 24/11 1620.

Børn:

1. *Niels Jacobsen Ovid*, f. 15 . . , d. Maj 1640, Købmand i Aalborg, gift 1626 med *Maren v. Ginckel*, d. Foraaret 1658, Datter af Raadmand i Aalborg, Nederländeren Hermann van Ginckel, Borgerskab i Aalborg 1585, d. 1605, og Bente Frederiksdatter (Datter af Borgmester i Aalborg Frederik Christensen, d. 1616, og Margrete Jørgensdtr., d. 1644). *Maren v. Ginckel* var, da *Niels Ovid* ægtede hende, Enke efter Købmand i Aalborg *Poul Knudsen* (Søn af Raadmand Knud Poulsen og Dorte Jørgensdatter, d. 1630, og Dorte var Søster til Borgmester Fred. Christensens ovennævnte Hustru, som efter Borgmesterens Død ægtede 2° velb. Christen Pedersen Munk af Staby Kærgaard, der døde o. 1627 som Ridefoged og Forpagter af Gjettrup i Ulsted Sogn).

Maren v. G. blev 1642 gift 3° med fhv. Raadmand i Kungälf *Simon Rasmussen Nordmand*, d. 1669, Gæstgiver, Købmand og Salter i Nibe. Han behandlede hende brutalt.

2. *Maren Jacobsdatter Ovid*, f. 15 . . , d. 1659, gift med Raadmand i Aalborg *Jens Andersen Krag*, som 1589 tog Borgerskab i Aalborg og var Købmand der. 1619 blev han kgl. Salter i Nibe efter Hans Ovid (Kanc. Brb. S. 751), og han døde 1630. De havde mange Børn, bl. a. *Anders Jensen Krag*, der var Salter i Nibe samt Købmand der, sidst i Nykøb. Mors.
3. *Hartvig Jacobsen Ovid*, levede 1611.

Broder til Jacob Ovid var *Hans Ovid*, der aldrig forekommer med Patronymikon. Han blev kgl. Salter i Nibe 13/9 1605, nævnes som saadan 21/2 1612 og døde 1619 (Kanc. Brb.), Skifte i Aalborg 10/5 1620. 1604 blev han Gildebroder og 1605 Borger i Aalborg, hvor han ejede en Gaard udenfor Vesterport, hvilken 1632 tilhørte hans Børn og var udlejet af *Anders Jensen Krag* i Nykøb. Mors (Aalb. A. hist. Aarbog I, 97). Hans Ovids Salterbod i Nibe blev

delvis ødelagt 1628 af de kejserlige Tropper og dels af Storm, og Stumperne af den blev indlagt i Anders Jensen Krags Salterbod.

Børn: Jacob O., Anne »Gertsdr« O., Marine O.

En Hans Sørensen Ovid, der 4/3 1606 nævnes i Albøge paa Djursland (Kanc. Brb.) kan ikke være identisk med ovennævnte.

En Skipper Christen Nielsen Ovid i Aalborg nævnes 1676 (Nibe Tgb. 170 b) og var 1680 Forpagter af en Færgekaag (Aalborghus Lensregnsk.).

Antagelig er Holberg truffet over Navnet Ovid i Aalborg (f. Eks. i »Jyske Registre«) og har bidt Mærke i dette særprægede Navn.

Efter 1650 synes der ikke i Aalborg at have været »Standspersoner« af Navnet.

Ja, videre kan jeg ikke oplyse om denne Slægt.«

VII. Kilderejsen I, 8: Leanders replik: Ad adversus, adversum pro contra extra supra palam archipodialiter tenus

Det øvrige er jo virkelige latinske ord, væsentlig stammende fra en remse præpositioner, men hvad er archipodialiter? Det ser meget lærd ud.

Roos forklarer det i sin Kommentar til komedierne II, 541, note 1, som et »Selvkonstrueret ord, maaske med Reminiscens af Podex, Bagdel, altsaa ærkerumpelig«. Her har kommentator ikke været heldig. Ordet er velkendt.

Holberg fortæller i Danmarks og Norges Beskrivelse, 1729, s. 187, en begivenhed fra Frederik III's tid:

Joh. Soega holdt 1653 en disputatz, hvor udi han blant andre theses ogsaa sat denne: At Skiærsild var opspundet digt. Den spanske Ambassadeur, som paa samme tid var udi Kiøbenhavn, havde med sig en Præst ved navn Pater Gothofredus, hvilken, saasom han var en stor Sophist, kom paa Auditorium for at kuldkaaste Johan Soegas Thesin. Han bragte da udi felten alt hvad Logica og Metaphysica kand formaae, og bombarderede Præsidenten saaledes med distinctioner, at hvor vanskeligt det end er at forsvare skiærsild, saa syntes dog Spaniern allerede at have seier. Johan Soega derfor, saasom han var i knibe, saae intet middel, til at rede sig deraf uden at skyde med samme piile, som hans modstander, og derfor resolverede et argument, udi den bekiendte opdigtede distinction, inter archipodialiter og reflexive. Hvorover Pater Gothofredus stønnede, ey vidende hvad han dertil skulde svare, og reysede sig derpaa Rector Universitatis, og gjorde ende paa Disputatzen.

Holberg holder så meget af denne historie, at han fortæller den igen i Danmarks Riges Historie III, 1735, s. 682. Christian Falster citerer i sine Amoenitates philologicae, 1729, III, s. 39, denne historie efter Lud. Holbergii nostri descript. Dan. et Norv. Det er eneste gang, Holberg er citeret i Falsters værk. I sin oversættelse af Falsters bog (»Lærdoms Lystgaard«, III, 1920), hvor Falsters referat findes s. 42, meddeler Jørgen Olrik i noterne t)–x) s. 216 oplysninger om denne disputats. Oversættelsen har udeladt henvisningen til Holberg, og der er derfor passeret Olrik det uheld i note t) at meddele, at historien genfortælles af Holberg i Danmarks Riges Historie, formodentlig med Falster som kilde.

At archipodialiter intet har med podex at gøre, er klart. Det er sammen-

sat af gr. arche, begyndelse, og gr. pous, gen. podos, en fod. Det må betyde begyndelsestrinet, grundtrinet. Olrik gengiver archipodialiter et reflexive »ved noget i retning af »ligefrem« og »omvendt«.

I en satirisk skildring af Logica's og Metaphysica's vildskud giver J. B. Mencke i »De charlataneria eruditorum«, ed. 3, Amsterdam 1716, s. 150, en note til ordet »subtilitatibus«: Adde passionabilitates, ampliaciones, coessentiationes, futuritiones, potentionabilitates, virtualitates, foemineitates, besteitates, equeitates, perreitates et similes, tum distinctiones inter καταποδ-ialiter et restrictive etc. Det er utvivlsomt samme »opdigtede« distinction, men Mencke er tydeligvis ikke Holbergs kilde.

*VIII. Det lykkelige Skibbrud, III, 9: Pernille (om Henrik i kvindekæder):
Det er min Troe en forvoxen Radiis, hun er Granadeer-messig*

Petter Dass: Alle Evangelia Sangviis forfattet. Under sine føjelige Toner. Utgitt av Didrik Arup Seip, Oslo 1960, s. 241: Dend 13 søndag effter Trinit: Om Samaritanen og leviten gaar som »Ah hvad er det værd till at hade / Naar at en forvoxen Rodiis.«

Seip meddeler i kommentaren s. 387, at ifølge Nils Schiørring, Det 16. og 17. århundredes verdslige visesang, 1950, I, s. 254, er visen ukendt, men at Holbergs citat viser, at den må have været kendt.

IX. Et tvivlsomt citat fra »De Usynlige«

Francis Bull meddeler i sin sidste bog »Minner om mennesker«, Oslo 1962, s. 18, at Carl S. Petersen har fortalt ham, at Christian VI i et brev har skrevet omtrent som så: »Ja, ja, man får da si som Harlekin i komedien«, og så følger et unøyaktig, men ikke ulevende sitat, som må antas å stamme fra Holbergs »De Usynlige«. Det moret meg meget å høre at denne teater-fiende altså allikevel i det stille har lest sin Holberg.«

Brevet findes i H. F. Rørdams Historiske Samlinger og Studier, II, 1896, s. 412, hvor Christian VI 25. september 1738 skriver til J. L. Holstein:

...Conferenzrath Bierregaard ist heute hierausen gewesen; ich wahr sehr surprenirt ihm hier zu sehen und glaubte gewiss, dass es wahr um sich von der Bornholmschen reise loss zu machen. aber so wahr es nur um uns mündlich und persöhnlich seines Gehorsahms und Respects zu versichern, und dass er, was er thun muss, gerne thut, wie Harlequin in der Comoedie.

Kongen har åbenbart fundet konferensrådets tjenstvillighed påfaldende, når han – som aldrig ellers – gør en spøgfuld bemærkning.

Men replikken findes ikke i »De Usynlige«; navnet Harlequin er det eneste, der kunde pege i den retning, og replikken er så farveløs, at den ikke i den form kan tænkes at forekomme i noget teaterstykke. »De Usynlige« er først opført efter Christian VI's død.

Det drejer sig langt snarere om en harlekinade, som kongen i sin faders tid kan have set ved hoffet. I 1721 var Christian VI i Hamborg for at høre opera; også der kan han have set en harlekinade. Sprogformen Harlequin

med h anvendes både på tysk og dansk; den er ikke vejledende. Christian VI er tilbøjelig til at gengive navne efter øret. Jeg har forelagt spørgsmålet for professor Torben Krogh, der også ser således på sagen, at kongen mindes en harlekinade, som han har set for mange år siden, men hvilken og hvornår vil der på et så svagt grundlag ikke kunne siges noget om.

X. Klopstock om Holberg

Briefe von und zu Klopstock. Ein Beitrag zur Literaturgeschichte seiner Zeit. Mit erläuternden Anmerkungen hrsg. von J. M. Lappenberg. Braunschweig 1867. Nr. 49. Klopstock an F. von Hagedorn 19/10 1751.

... Sein (d. e. de la Beaumelle's) Urtheil von der *Messiad* ist jede Viertelstunde der Veränderung unterworfen. Da hingegen Herr von Holberg desto standhafter dafür hält, dass er sie nicht verstünde. Seine Fabeln haben der hiesigen Gültigkeit seiner Urtheile einen schlimmen Strich gespielt...

Det er F. Rønning: *Rationalismens Tidsalder*. I, 1886, s. 185, der har fremdraget citatet, som siden ham ikke synes kendt af nogen.

Kommentaren til dette sted, forfattet af dr. Ludwig Weiland i Hamburg, hvis fortale er dateret 30. november 1865, er ret kuriøs:

Ludwig von Holberg, der 1747 in den Freiherrnstand erhobene Norweger, als Historiker, noch mehr als Satiriker und Lustspieldichter berühmt. Seine Vorliebe für die englische Literatur sowie seine religiösen Ansichten lassen schon eine Hinneigung zu Klopstock voraussetzen.

XI. Et munkte-ordsprog hos Holberg

I *Moralske Tanker* (Billeskov Jansens udg. s. 130) citeres »det bekiendte Munkte-Ordsprog: *fac officium taliter qualiter et sta bene cum domino priore*. Det er: forret dit Embede løsligen, men hold Venskab med Abbeden udi Klosteret«. Den første sætning gentages s. 380 og hele ordsproget kommer igen i *Epistlerne* nr. 406. Udgiverne Chr. Bruun og Billeskov Jansen har ikke givet oplysninger derom, sikkert fordi kilden ikke kan påvises.

Det svarer til, at »*Gaudeamus igitur*« som studentersang tidligst er kendt fra fire af Holbergs komedier (Arthur Arnholtz: *Folkelig kunstsang i Danmark til o. 1800*. Særtryk af Danmarks Lærerforenings Aarsberetning for 1947, s. 11).

Men om dette ordsprog kan det påvises, at det har været kendt over den latintalende og -skrivende verden, hvilket fremgår af to citater fra det 19. århundrede.

Paul-Louis Courier: *Lettre à Messieurs de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 20. mars 1819. (Oeuvres, publ. par Armand Carrel. Nouv. éd. Paris 1890, s. 579): *Bene dicere de priore, facere officium taliter qualiter. Sinere mundum ire quomodo vadit* [lade verden gå sin skæve gang].

Nærmest ved denne franske form står der i et brev fra den liberale sognepræst Vilh. Østrup til Orla Lehmann ult. oktober 1844 (*Danske politiske Breve*, II, 1948, s. 527): *sinere mundum ire ut vadit, facere officium suum taliter qualiter, et semper bene parlare de domino priore*.

Holbergs form er sandsynligvis af tysk oprindelse; stare bene cum aliquo forekommer i *Epistolae obscurorum virorum*, ed. Ed. Böcking, Lipsiæ 1864, nr. 3 (s. 7, l. 18) og nr. 37 (s. 57, l. 11).

Efter sagens natur kan dette ordsprog ikke søges i nogen officiel tekst, men i det 16.-18. århundredes satiriske latin-litteratur kan det tænkes citeret. Holbergs kilde har dog nok – ligesom ved »Gaudeamus igitur« – været mundtlig.

XII. Ulysses von Ithacia, prologen: Paris' dom: . . . Juno og Pallas betaler hende til Kost og Tæring 200 Rdlr., og derforuden for deres dristige Tale udi Retten 10 Rdlr. til Christianshavns Kirke.

Werlauff², s. 303: Som Bidrag til Omkostningerne ved Opførelsen af Vor Frelzers Kirke paa Christianshavn tilfaldt denne Kirke saavel de af Højesteret idømte Bøder, der ei vare henlagte til anden Bestemmelse, som Bøder ved Landstingene (Rescr. 19. Aug. og 1ste Nov. 1690).

Skønt Kirken dengang forlængst var opført, fremgår det af Fogtmanns Rescriptsamling, 1803, II Deel 1670–99, s. 552, at Vor Frelzers Kirke stadig fik bøderne. Lige til Retsreformens ikrafttræden 1. oktober 1919 fældede Højesteret sålydende domme i udeblivelsessager (exemplar i Højesteretstidende under Udeblivelsesdomme):

Appellanten, N. N., som hverken selv møder eller ved Fuldmægtig lader møde til bestemt Tid for Højesteret, bør betale 80 Lod Sølv til Vor Frelzers Kirke, førend det tillades ham med denne Sag at gaa i Rette, og saafremt han ikke inden 3 Uger melder sig med Kvittering, at bemeldte 80 Lod Sølv ere betalte, bør han have tabt Sagen, og ham ej tillades videre derpaa at tale.

Ved E. Spang-Hanssen.

HANS EGEDE SCHACKS ROMANFRAGMENT

»SANDHED MED MODIFICATION«

Da Hans Egede Schack døde, i 1859, efterlod han forarbejderne til en roman, som han havde overvejet at kalde *Sandhed med Modification*, og som – så sent som i 1954 – skulle blive udgivet under denne titel¹. Fragmentet kan betragtes som en række variationer over et hovedtema hos Poul Martin Møller, hvis sidste filosofiske forelæsninger Schack netop nåede at overvære², og hvis strøtanker med deres anskuelse af affektationen som en fornægtelse af menneskets sande natur havde gjort et uudsletteligt indtryk på ham.

I romanen beslutter en lille kreds af sandhedssøgende ånder at stifte et selskab mod løgnet og alle dens gerninger og al dens væsen. I den anledning holder cand. phil. Toldberg en tale, hvori han lader Poul Møller være sine tankers tolk: »Denne Tolk, – jeg behøver blot at nævne ham for her

at fremkalde en oplivende og dog vemodsfuld Fornemmelse – er vor, desværre altfor tidlig tabte, kjærnesunde, ægte humoristiske og ægte danske Skjald Poul Martin Møller. Med fuld Føie siger Poul Martin i sin herlige Studentervise hine Ord, som vi saa tidt i Vennelag have istemt:

'Thi Løgnen som en evig Trolde
Med Legioner i sin Sold
Gaar af sin Grav i god Behold
Med hvert et Døgn',

men opmuntrende og vækkende, som det altid var hans Vane, undlader han ei at tilføie:

'Et Brodercorps til hver en Tid
Staar rustet til den raske Strid
Mod Løgn'« (150).

Sandhed med Modification drejer sig om affektationen og dens rolle i menneskenes tilværelse; med dette ufuldendte værk har Schack betalt sin gæld til den digter, hos hvem den kritiske holdning i 30'erne fik sin markanteste formulering. Men romanen har tillige et ansigt, der vender frem i tiden; dens udgiver, Carl Dumreicher har – med rette – karakteriseret den som »den første danske realistiske roman«⁸.

Sandhed med Modification er et fragment og må anskues som et sådant; det påkalder sig opmærksomheden dels på grund af dets mange interessante enkeltheder og dels – hvad der i denne sammenhæng er det vigtigste – på grund af de tendenser, som det rummer.

Romanen falder i to »dele«, af hvilke den første, der er lokaliseret til en sjællandsk præstegård, indeholder kimene til en psykologisk udviklingsroman; den peger således fremefter, mod naturalismens romandigtning. Den analyse, som foretages, sigter imidlertid primært imod indkredsningen af sandhedsbegrebet og dets »modificationer« i den virkelighed, som romanen skildrer; herigennem bekræfter den sin pagt med traditionen: den er idealistisk, forsåvidt som den opererer med en ideal fordring, en forestilling om den »absolutte« sandhed, – i det enkelte menneskes liv såvel som i forholdet mellem menneskene.

I denne del af romanen er to hovedtemaer slynget ind i hinanden: udredningen af provst Bjelkes forhold til sandhedens fordring, samt skiltringen af Johan Casimirs problemfyldte skolegang med den deraf udsprungne vildførelse af faderen, der kræver af ham, at han skal være blandt de første i klassen, et krav, som sønnen imidlertid ikke kan honorere.

Provsten, der er enkemand, er af temperament koleriker; hans vredesudbrud forekommer Casimir så ulideligt skabagtige, at den blotte tanke om, hvad der forestår, når han har erhvervet sig dårlige karakterer, kan betage ham al glæde ved udsigten til på fridagene at opholde sig hjemme i præstegården. – Når Casimir får slette vidnesbyrd, er det efter Bjelkes

mening, fordi han er doven og opsætsig. »Saa du skamskjænder mit hidindtil uplettede almenagtede Navn!« (34), udbryder han ved en af de tilbagevendende afstraffelser; replikken afslører, hvad der er kernen i hans opdragelsesprincipper, såvel som i hans liv i det hele taget: den renlivede egoisme.

Da Casimir således den ene gang efter den anden rammes af faderens ubeherskede vrede, ja endog trues med at blive sat i skomagerlære, hvis han ikke gør fremskridt, beslutter han at føre faderen bag lyset med hensyn til sin faktiske placering i klassen – dvs. at lyve for ham, hvilket er den værste synd, faderen kan forestille sig. Han anskaffer sig til dette formål en ekstra karakterbog og indretter et dobbelt bogholderi, som tillader ham at hensynke i fuldkommen lediggang – samtidig med, at provstens opfattelse af hans skoleforhold gradvis revideres mod det bedre. I første omgang medfører dette, at Casimir klarer sig uventet godt i et par fag, som han dyrker *con amore*. Situationen er dog i det lange løb uholdbar, blandt andet fordi provsten nu med en vis stolthed bringer sønnens flid på bane, når han er sammen med kolleger, hvis sønner går i samme klasse som Casimir. Denne spinder sig efterhånden ind i et så kompliceret net af løgne og fortelser, at han tilsidst går rundt i en permanent rædsel for at blive afsløret; han kommer til at forstå *den* forbryder, der angiver sig selv for at slippe af med den vedvarende spænding i sinde. Menneskeligt set er situationen »negativ«, forsåvidt som Casimir ikke føler nogen anger eller ruelse, men kun skræk; talen er om en karakteristisk angstneurose.

Da afsløringen er umiddelbart forstående, rammes provsten af et hjerteslag. Dette betegner en »nem« løsning på Casimirs problem, men åbner intet perspektiv for personlighedens vækst; tværtimod afskæres han fra *den* frugtbare frigørelse fra autoriteten, som så ofte er det unge sinds virkelige prøvesten. Han føler da ej heller *sorg* over dødsfaldet, men gennemstrømmes af tryghed og taknemmelighed⁴.

Paralleltemaet – analysen af provstens forhold til sandhedsbegrebet og i det hele taget af den menneskelige dårskab – gennemspilles især i diskussionerne mellem hjælpelæreren Dirksen og andre af bogens personer. Bjelkes private sandhedsopfattelse afviger, viser det sig, slet ikke så lidt fra den ideale fordring; den er ved et fantastisk selvbedrag tilpasset – modificeret – efter hans forfængelige trang til at være det midtpunkt, hvorom alt drejer sig. Hvad der griber forstyrrende ind i denne orden, er af det onde, – således som det fx kommer for en dag, da Dirksen bliver hans medcensor og straks tilsidesætter karaktergivningens hidtidige praksis.

Dirksen beflitter sig stedse på at udfinde de virkelige motiver bag provstens handlinger og udtalelser; fx antyder han efter Bjelkes jubilæumsprædiken, i hvilken denne har lovet menigheden at blive i sognet, at løftet måske ikke er uden sammenhæng med boniteten af præstegårdsjorden. Ved provstens begravelse karakteriserer den konstituerede efterfølger Bjelke som en af den kristelige sandheds uforfædtede stridsmænd; på hjemvejen

drager Dirksen karakteristikkens gyldighed i tvivl: Bjelke har efter hans formening ikke været et »sandhedsvidne«, men en hykler . . .

Provsten baserer sin livsmodus på tvivlløse grundsætninger, på faste og urokkelige normer. Dirksen repræsenterer derimod opgøret med disse »værdier«, som jo viser sig at være mindre velfunderede end som så. Imidlertid er han langt fra værdinihilist: opgøret føres i marken i bevidstheden om, at der virkelig findes værdier. Fx rækker Dirksen i en samtale med toldkontrolløren ved de fikserede normer for ædel dåd, som findes optagne i eksempelsamlingerne, – og som netop i kraft heraf er blevet »autoriserede«; men han benægter *ikke*, at der findes handlinger, som fortjener at blive karakteriseret som ædle. –

Romanens anden del (99–188) er lokaliseret til København, hvor Dirksen, der efter provstens død er blevet Casimirs formynder, slår sig ned for at drive kommissionshandel. Vægten forskydes nu helt over på analysen af, hvilke kår sandheden frister i den løgnagtige verden.

Episoderne i denne del er overvejende dialogisk formede. De falder i to grupper: handelsscenerne – i hvilke Dirksen har køberens rolle og udæsker sandheden eller prøver at afsløre »modifikationer«, mens sælgeren mere eller mindre bevidst lyver om sin vare – og de »aflyttede« samtaler mellem københavnske borgere, først en værtshussamtale, som i Toldbergs register over løgnens forskellige former placeres under overskriften *Hvorledes Folket creerer sine Heroer* og iøvrigt tillægges et videre perspektiv, og dernæst en samtale mellem levemænd på byens dyreste restaurant. – Her slutter manuskriptet.

Casimir spiller ikke nogen væsentlig rolle i denne del af bogen, selvom Dirksen motiverer hans tilstedeværelse ved handlerne på følgende vis: »Hvad han skal blive, er jo dog egentlig et Menneske, og derfor skal han jo nok engang have nogle Informationer, men han skal dog pro primo især see Verden ganske jævnt, som den stiller sig frem« (100). Han må nærmest opfattes som afsnittets »registrerende bevidsthed«. Hovedsagen er sandhedens vilkår; og analysens resultat er egentlig forstemmende: løgner – forstået dels som den bevidste fordrejning af kendsgerningerne og dels som de ensidigheder, som menneskene forfalder til – synes at leve et intenst liv, mens sandheden vansmægter.

Situationerne er detaljerede i udførelsen, men sammenhængen er kun nødtørftigt etableret; strukturen tenderer imod det episodiske: situationerne indordnes ikke i et bestemt forhold til hinanden ved at integrere i et kausalt forløb; de kunne for så vidt godt have været hidsat i en anden orden.

Det er jo på grund af materialets hele karakter umuligt at skønne om, hvordan den endelige redaktion ville have organiseret stoffet, og hvilken rolle den ville have tildelt Casimir; måske giver fragmentets sidste del et fortegnet billede af, hvad Schack har intenderet. Under alle omstændigheder gælder det, som anført af F. J. Billeskov Jansen, at de spredte dialoger »ikke ses at kunne faa Betydning for Casimirs Opdragelse til et sandt, i Poul Møllers Forstand uaffektet Menneske«⁵.

NOTER

1. Hans Egede Schack: *Sandhed med Modification. En ufuldendt Roman*, udgivet for Dansk Kautionsforsikring af Carl Dumreicher, 1954. – Dele af manuskriptet blev i 1890 besørget i trykken af Vald. Vedel (Literatur og Kritik III, s. 529–55); det synes imidlertid, som om Vedel selv har »tilrettet indledningerne« (Dumreicher i noten til s. 110; cf. noten til s. 150 f). – En manuskriptbeskrivelse findes i udgavens noteapparat (s. 195 f). – Se nu også Ib Ostenfeld: *En klassisk-litterær Torso*, i Berlingske Aftenavis 8.5.1963.

2. Cf. Dumreichers indledning *Hans Egede Schack. Politikerens og romanforfatteren*, s. XI.

3. Indledningen, s. [XXXIX].

4. Casimirs følelse ved faderens død er ikke ulig den, som fylder drengen Christian, pastor Barnes' søn i J. Anker Larsens roman *De Vises Sten*, da hans forhadte tante endelig dør (den forkortede 1955-udgave, s. 16 f). Barnes er igrigt i mangt og meget provst Bjelkes genganger.

5. F. J. Billeskov Jansen: *Danmarks Digtekunst* III, 1958, s. 396.

Iøvrigt henvises til min afhandling *Studier i Hans Egede Schacks roman »Phantasterne«*, Edda LXIV 1964. Den dér trykte bibliografi over Schack-litteraturen indeholder også oplysninger om dagspressens anmeldelser af *Sandhed med Modification*.

Aage Jørgensen.

ANMELDELSER

Dansk folkemusik. Samlet af Dansk Folkemindesamling i samarbejde med Danmarks Radio. RCA DFS 451–455. 5 17 cm plader, 45 rpm, i kassette.

Det har i mange år været et overordentligt savn, at man ikke kunne lægge danske plader med autentisk folkesang ved siden af snart sagt alle andre landes store og ofte lødige produktion af denne art. Et kombineret fremstød fra en videnskabelig institution og en radiofoni har her som andetsteds været vejen, og her i landet har man gennem de sidste fem år i radio-udsendelser givet læge og lærde et helt nyt billede af, hvad der faktisk synges. Nu har DFS ved Thorkild Knudsen og Anelise Nørgård udsendt en lille kassette med optagelser fra flere af landets egne – et resultat der for blot ti år siden ville have forekommet de fleste utopisk, og som der trods detailkritik er grund til at glæde sig over, idet man til lykønskningen følger ønsket om fortsættelse.

Udgivelsen omfatter fem små plader: 451: 4 kæmpeviser (*Ballader 1*), dvs. DgF 241, 18, 416 og 376. 452: 6 skæmteviser (*Ballader 2*). 453: *Ingeborg Munch synger (Himmerland 1)*, 5 sange hvoriblandt DgF 370. 454: *Spillemanden Evald Thomsen (Himmerland 2)*, 4 danse for violin solo, udført af en brillant spillemand. 455: *De stærke jyder (Kingtoner 1)*, 5 salmer fra de gammelortodoxe kredse mellem Horsens og Vejle. Hver vise har sin sanger, bortset fra de to plader med én persons repertoire.

Udvalget har altså et fortrinligt oplæg: både genrer, personer og lokaliteter kan være en plades tema, og numrene 1 og 2 kalder højt på fortættelse. Ikke mindre højt kalder titlerne på kommentarer: *Ballade* som betegnelse for de ældre, fortællende typer (DgF) har også anm. benyttet, og meget taler for at knytte *skæmteviser* nærmere til de andre gamle grupper; men at skæmtevisens rehabilitering skulle komme til at genoplive termen *kæmpevise* = DgF-vise, idet *ballade* gøres til overbegreb, er overraskende. Det var fristende at bidrage til den grasserende sprogforbistring i tilknytning til L. Bødgers artikel i *Folkloristica* (Festskrift Strömbäck 1960) og anden trykt og utrykt ny diskussion, men det bør vente til en anden lejlighed. Nu har ihvertfald pladeudgiverne gjort deres til alt folkets desorientering!

Gode fotografier på pladeomslagene gør meddelelserne nærværende, også ofte deres hjemlige milieu (og, lovlige ofte, optageren og hans apparatur); milieuet træder også frem i form af korte interviews på 453 og 454, baggrundstøj fra malkning el. lg. og, mindre overbevisende, fra applauderende tilhørere. Omslagene er iøvrigt brugt til noter på dansk og engelsk. Meget korte – kunne ikke ihvertfald købere af æsken med alle plader have fortjent en lille folder eller blot text på æskens bagside el. lg.?

Sidstnævnte mangler afbødes i udstrakt grad af henvisninger til *Folkvisen i Danmark. Redigeret af Thorkild Knudsen og Nils Schiørring efter optegnelser i DFS*, udg. af Musikhøjskolens Forlag fra 1960; hæfte 6 dækker 451–52, mens varianter af et par melodier fra 453 findes i hæfte 1. Denne værdifulde hæfterække kan iøvrigt ikke anmeldes, før et bind er afsluttet, så man ser hvad der bliver føjet til de mere end sparsomme noter.

Også de, hvis interesse for folkedigtning væsentligst er tekstligt bestemt, bør unde sig at høre danske og udenlandske optagelser af ægte sang. Bøjeligheden i versmålet og dens indvirkning på melodien, hele indtrykket af sangerpersonligheden gennem klangbilledet kaster lys over den helhed, visen udgør. Episk flugt, lyrisk dvælen, svedent lune og ægte henførelse lader sig finde på disse plader, alt efter sangenes art. Det vil være interessant på fremtidige plader at høre, om vor levende tradition i større udstrækning har sidestykker til den fornemme holdning og stemmelige skønhed, der præger så mange af de nedennævnte norske plader uanset genre. Nægtes kan det nemlig ikke, at visse af de danske sange taber noget pga. for brøstfældigt stemmemateriale (den sidste kingotone), indholdets beskedne egenværd, eller det minus, som selv disse teknisk vellykkede og nøje sigtede optagelser har i forhold til det at overvære sangen in natura. Således blev anm. – trods den levende fremførelse af DgF 376 Hr. Peders sørejse – skuffet af Ingeborg Munch, hvis friske personlighed og store repertoire har skaffet hende samlernes beundring; som i Sverige (hukommelsesmiraklet Svea Jansson, se DSt 1963 87) følges perfektibilitet ikke nødvendigt med hverken skønhed eller dybde i foredraget; derimod repræsenterer Ingeborg Munch nok en udbredt og derfor vigtig type af folkeligt sangforedrag. Alt dette må ikke forstås sådan, at anm. søger

»skønsang« i plader som disse; men derfor står det alligevel fast, at nogle viser fra indholdets og/eller foredragets side er mere høreværdige end andre, endvidere at humor og komik kan være uundværlig og befriende, men at de store alvorlige ballader nu engang rummer mere af menneskelivet end det lettere skyts.

Imidlertid har de utrættelige samlere gjort både faget og publikum i indland og udland en værdifuld tjeneste med denne gode begyndelse, som fortjener den medgang, der ansører til fortsættelse.

Erik Dal.

Norsk folkemusikk. RCA i samarbeid med Norsk Rikskringkasting. — RCA eller RCA Victor, 17 eller 25 cm. [Anm. omfatter kun vokale plader].

Norsk Rikskringkastings folkemusikspecialist Rolf Myklebust kunne allerede i lakpladernes tid mønstre et ganske smukt repertoire af autentisk norsk folkemusik, især instrumental. Nu foreligger alene af vokalplader over en halv snes små og to 25 cm's (FLP 101–102), de førstnævnte af vexlende indhold, de sidstnævnte med ballader og dyre-skæmteviser. Vi nævner oversigtsvis: Børneviser, hyrderåb etc. FEP 28, 35, 37; religiøse folketoner FEP 16, 30, 31 (30 med sang + fele); ballader FEP 16, 18, 37, 42, FLP 101, 102; dyrevise FEP 36, FLP 102; Edvard Storms bygdeviser FEP 36; hardingfele-danse og tilsvarende vokale melodier FEP 40. Flere FEP synges af én sanger. Regionale plader findes iøvrigt ikke. Om varianter af samme melodi se nedenfor.

Pladsen tillader ikke nærmere omtale af hver plade eller sanger. Billedet er ellers mangfoldigt. Klangligt spænder skalaen fra næsten barnligt lette stemmer, der utyngt afvikler en blomstrende folkelig ornamentik, over faste, objektive røster til et bredt og langsomt foredrag med dvælen på konsonanter og evt. lange pauser ved lineslutninger. En tonal analyse ville give nok at gøre: pladerne er fremragende dokumentation for folkelige tonaliteter udenfor alfarvej, med helt præcise tonetrin mellem kunstmusikkens velkendte; mange melodier virker udpræget arkaiske, der synes at foreligge langt ældre melodityper og syngemåder, end vi kan opvise her. Stemmekvaliteten er gennemgående høj, men kun ganske undtagelsesvis bringes man til at overveje, om særlige forhold har bragt sangeren lidt nærmere til kunstsangens klangidealer, end godt er for den autentiske syngemåde. Den mest storstilede sangerinde, Gudrun Grave Nordlund (FEP 18), er ihvertfald professionaliseret, selvom hendes sang beror på egen familietradition. En og anden oplysning af den art havde vel været til at klemme ind på pladehylstrene, der iøvrigt giver nogenlunde det samme som de danske. Et par ord om milieuet ville også give baggrund for bedømmelse af det mærkelige fællesskab, der på tværs af genre og stil forbinder de allerfleste af sangerne. Er det slet og ret, fordi de alle er fra samme ikke-

danske land? eller er der en fælles, svært definerbar holdning, værdighed, selvgylldighed – ja hvad skal man kalde det? man aner ihvertfald, at denne slags sang hører hjemme i et fuldlødigt, kulturbærende samfundslag, selvom man ikke kender sangernes (varierende) boglige dannelse og økonomisk-socialt indplacering, for nu at nævne de to primitiveste kriterier for lagdeling. Næppe nogen vil her finde på at benytte fagets skældsord, herabgesunkenes Kulturgut. Man kunne derfor – sagligt, omend ikke kunstnerisk – have ønsket endnu større bredde i udvalget (jf. ovf. om de danske plader): hvordan falder nemlig de grovere skæmteviser og den nyere folkelyrik ud i Norge? Disse genrer er i den almindelige overflod trængt til side, og det ville være værd at erfare, om de kan hæves op over det banale og vulgære, som nødvendigvis klæber ved de allerfleste gengivelser. Den objektivt faglige, eller i værste fald social- eller politiske, glæde ved det blotte faktum, at en tradition eksisterer, kendes fra visse kredse i udlandet. Men folkesang må meget gerne være folkekunst, med den kvalitet og menneskeværdighed, som er kunstens. Og for den læser, der måtte ønske henvisning til de i så henseende lødigste plader, vil vi med forsigtighed fremhæve de religiøse folketoner FEP 31, de små genrer FEP 35, Gudrun Grave Nordlunds blandede plade FEP 18 og den prægtige FLP 101, hvis hovedstykke er c. 15 strofer udvalgt af c. 60 i troldvisen Asmund Frægdegjæva, klart artikuleret og stærkt sunget af en mandlig sanger.

Blandt balladerne findes iøvrigt både særnorske og fælles typer. FLP 101 omfatter således foruden den nævnte troldvise også strofer af tre andre, hvoraf den ene imidlertid er en variant af DgF 95 Den talende strengeleg (Horpa); desuden en opskrift af DgF 69 Kæmperne på Dovrefjeld, efter Syv; endelig DgF 390 Lave og Jon, hvis ret nye durmelodi er mindre interessant end strukturen: to linier uden mellemkvæd – Jo's udtryksfuldt varierede, *talte* replik – samt omkvæd: Ja om det skal koste mig røden guld: jeg skal ha' hende, sa' han Jo'.

På FLP 102 er Veneliti og bergekongjen måske den interessanteste vise; Brita Bratlands sangstil er lyrisk og arkaisk, og hun høres også i andre sange på samme og andre plader, således er FEP 37 hendes (ballader og smågenrer).

Lærerige sammenstillinger af flere varianter af samme vise frembyder som antydte FEP 18 + 42; på 18 indgår to varianter af balladen Haugebonden i fru Grave Nordlunds repertoire, mens 42 optages af samme vise i tre optagelser (to Telemark, én Troms). Kragevisen høres to gange på FLP 102 og 5 gange ved samme sanger på FEP 36. Og meget fine variationer over remsen Till, till, Tove høres på FEP 35.

I modsætning til de svenske og tyske plader, vi anmeldte ifjor, og de ovennævnte danske, der udkom juli 1963, er de norske delvis gamle nyheder. De er imidlertid udtryk for en beundringsværdig folkekultur og en beundringsværdig samlerindsats med lange perspektiver ind i kunst og videnskab.

Erik Dal.

Finlands svenska folkdiktning VIII: Lekar och spel, utg. av V. E. V. Wessman. Helsingfors-Borgå 1962 = Skrifter utg. av Svenska Litteratursällskapet i Finland 390. XVI + 1006 s. 4000 f. mk.

Børns og unges lege og beslægtede fritidssysler er et overordentlig spændende og tillokkende folkloristisk forskningsobjekt, men det er vist ingen overdrivelse at sige, at det er et af de vanskeligste på grund af det vidtspændende emnes mangfoldighed, dets vage afgrænsninger og dets mange aspekter, som lokker ikke bare folklorister og etnologer af fag men også filologer og litteraturforskere (legeremser, børnerim, sanglege etc.), psykologer og sociologer, pædagoger og idrætshistorikere m. m. fl. Til vanskelighederne, og ikke blandt de mindste, hører den at finde hensigtsmæssige inddelingsprincipper ved ordningen og udgivelsen af legoptegnelser og bestemme, hvor i systemet den enkelte leg bør placeres. »Leken rymmer så många irrationella moment, att varje rationell uppdelning av dess former stöter på besvärligheter, som ibland kan synes alldeles oöverstigliga«, klager C-H. Tillhagen i indledningen til det statelige og festlige værk Svenska folklekar och danser I-II, som han (sammen med Nils Dencker) udgav for Gustav Adolfs Akademien 1950. Enkelte grupper eller afdelinger er dog nogenlunde veldefinerede og har fundet deres egne dyrkere, således sanglegene (i Danmark Hjalmar Thuren og S. Tvermose Thyregod, i Finland især Elsa Enäjärvi-Haavio og i Sverige Nils Dencker, hvis første bind studier over to store sanglegsgrupper fra 1960 anmeldtes i DSt 1961) og de mest udprægede idrætslege (Johan Götlind, Fr. Knudsen, Per Maigaard og finlandssvenskeren Max. Stejskal, jf. nedenfor), medens andre grupper er mere komplicerede og intrikate at have med at gøre, især den store afdeling man plejer at kalde selskabslege. Det af Dansk Folkemindesamling anvendte ordningssystem, der er udarbejdet af Fr. Knudsen med bistand af H. Grüner Nielsen og publiceret af sidstnævnte i Danske Folkemaal 1934, står navnlig for selskabslegenes vedkommende tilbage for det svenske, af Johan Götlind og Ella Odstedt udarbejdede system, der er anvendt bl. a. i Herbert Gustavsons udgave af P. A. Säves Gotländska lekar (Gustav Adolfs Akademiens serie Svenska lekar 1, 1948), i ovennævnte værk fra 1950 af Tillhagen og Dencker og nu delvis i Wessmans.

Foruden rubriceringsvanskelighederne har en udgiver af legoptegnelser yderligere nogle problemer at slås med. Det kræver for det første et stort mål af skønsomhed og indsigt at afgøre, hvornår en variation i beskrivelsen eller terminologien, eventuelt teksten til et rim eller en remse, bør citeres eller i det mindste registreres i et variantapparat, og dernæst megen selvbeherskelse i forholdet til det foreliggende optegnelsesmateriale. Man må jo i almindelighed mht. legenes ord og terminologi ønske udtømmende registrering, og når det drejer sig om ældre optegnelser (fx. P. A. Säves ovennævnte fra midten af 1800tallet eller Jonas Fredric Carlströms fra 1700årene, de sidste udg. i Arv 1947 af Tillhagen) kan der vel kun være tale om uretoucheret (men kommenteret) gengivelse af optegnelserne. Ved

behandlingen af et stort samtidsmateriale, måske for en stor del optegnet af udgiveren selv, vil derimod sammendrag eller endog omskrivninger, naturligvis med skyldig respekt for legenes terminologi, kunne være fuldt forsvarlig. Denne metode er med held anvendt af Tillhagen i Svenska lekar och danser.

Endelig er der et problem, der specielt interesserer filologen. Som bekendt er talrige lege »ordløse«, sådan at forstå at der ikke er knyttet bestemte gloser, udråb, faste udtryk, remser etc. til dem, og mange lege, fx. styrke- og behændighedsprøver, er tillige navnløse. En beskriver må jo nødvendigvis bruge sproget (en tegneserie eller filmstrimmel ville tit være det ideelle) og kan være fristet til at kalde legen et eller andet, og denne fristelse er endnu større for en udgiver, som bl. a. har brug for et navn til sit index. For brugeren kan det undertiden være svært at se forskel på et navn og en terminologi, der virkelig bruges af de legende, og en mere eller mindre bevidst konstruktion fra optegnerens eller udgiverens side. Dette især til advarsel for ordbogsskrivere!

Disse sider af sagen, de filologiske, har været i de bedste hænder hos udgiveren af jættebindet om Svensk-Finlands lege, prof. V. E. V. Wessman. Han kendte som få det finlandssvenske folkesprog, udgav 1925–32 for litteratursällskapet sin to-binds dialektordbog »Samling av ord ur öst-svenska folkmål« som tillæg til H. Vendells ordbog og beskrev i en lang række afhandlinger sin hjemegn Nylands dialekter og stednavne, især i tidsskriftet Folkmålsstudier, som han redigerede fra begyndelsen af 40'erne til sin død.

De 1000 sider lege blev hans sidste store bidrag til kildeskriftserien Finlands svenska folkdiktning, hvortil han også havde leveret bindene om sagn (1924–31) og gåder (1949) samt to store afdelinger af bindet om folketro og trolddom (1952 og 1955). Han nåede inden sin død 75 år gammel i 1958 at se næsten hele værket om lege i spaltekorrektur og at skrive forordet og en kort indledning, men det lidet misundelsesværdige resterende arbejde med udgivelsen måtte overtages af vennen fil. lic. Sven Andersson, Åbo. Nogle af de nedenfor påpegede mangler eller ulemper ved udgaven hænger nok sammen med, at denne sidste ikke har kunnet eller villet ændre ved Wessmans dispositioner.

Værkets dyder er imidlertid flest og størst. Der er tilvejebragt et både stort (dog måske mindre end det syner, da der er ruttet med pladsen i remseafsnittene) og godt materiale, næsten udelukkende bestående af optegnelser fra omkring 1890 til nutiden og altså uden noget langt historisk perspektiv. Wessman anvendte sine sidste somre, da han forlængst var pensionist, til optegnelserrejser for at supplere det allerede forhåndenværende materiale, især med henblik på legenes geografiske udbredelse, men har iøvrigt selv optegnet lege, rim og remser allerede fra ungdomsårene omkring århundredskiftet. En anden hyppigt citeret optegner, især af idræts- og beslægtede lege, er Helsingforslektoren dr. Maximilian Stejskal, hvis disputats »Folklig idrott« fra 1954 (= Folklivsstudier utg.

genom Folkkultursarkivet, III) remplacerer et helt kapitel hos Wessman. Største delen af det udmærkede illustrationsmateriale (fotos og tegninger) stammer ligeledes fra Stejskals samlinger.

Optegnelserne er omhyggeligt stedfæstede og ofte nøjere tidsfæstede end til optegnelsesåret, der fremgår af kildefortegnelsen, og man må tro, at W. har udtømt materialet. Selv for en ynder af slige sager kan det næsten svimle ved synet af de endeløse variantrækker til tælleremser og lignende. En udmærket overskuelig fremgangsmåde i komplicerede tilfælde, hvor navne og legformer krydses, er anvendt ved enkelte større lege, fx. »so-i-hul« (p. 374–85), hvis ca. 35 »navne« først anføres med stedsangivelser og derefter de ca. 30 variantformer med deres belægsteder. Alt hvad der kan komme ind under betegnelsen tekster, såsom rim og remser, replikker og dialoger, er ligesom faste benævnelser og termini gengivet »ordagrønt« med bibeholdelse af optegnelsernes dialektprægede betegnelsessæt, medens legbeskrivelserne med enkelte undtagelser er gengivet på højsvensk og behandlet mere frit. Talrige dialektgloser er ligesom de ikke sjælden forekommende finske ord forklarede eller kommenterede i fodnoter.

Stoffet er disponeret i fem ulige store afsnit. Kap. I (Lekar med små barn, 100 sider) omfatter især de rim og remser, som voksne bruger ved puslen og leg med de mindste, »klappe kage«, »ride ranke« osv., og på dette område kan man konstatere et ret stort skandinavisk fællesskab. Af »ride ranke« findes ca. 60 varianter fordelt på tre typer (Evald Tang Kristensen har dobbelt så mange, fordelt på syv typer). Børnenes egne lege-remser finder man spredt i værket i tilknytning til forskellige lege, de 100 sider tælleremser lidt overraskende som et særligt afsnit i kap. V, selskabslege. Kap. II (Småbarns lekar, 25 sider) er det magreste, for en stor del optegnet eller meddelt af udgiveren selv, da de her samlede beskæftigelser med primitivt legetøj, med planter og plantedele etc. synes at være overset af andre optegnere. Hertil er ført rimene til »nyckelpigan« (mariehønen) og nogle få rim eller remser til græshoppen og til sneglen. Tredje kapitel (Idrottslekar, 42 sider) er det mindst tilfredsstillende afsnit i værket. Det er et supplement til materialet i ovennævnte bog af Max. Stejskal, hvad der i sig selv er en uheldig disposition, og desværre med en anden systematik, så det er besværligt at føre materialet sammen. Man havde gerne set legtyperne og -navnene hos Stejskal gentaget her, med henvisning til dennes udførlige beskrivelser og rigelige billedstof. Disse idrætslege har næppe interesseret Wessman synderligt, i hvert fald undrer man sig over mange leges placering i systemet og savner adskilligt. Således bliver man højlig skuffet i sine forventninger til afsnittet Vinterlekar (p. 167–73); tre af de seks sider optages af benævnelser på og beskrivelser af »ismøller«, medens den formodentlig også i Finland yderst almindelige leg at glide (skride, feje, hale, kure, slire, fisse etc.) på is eller glidebane gøres af på fem linier. I Danmark har man ikke blot en rig flora af geografisk fordelte benævnelser på selve legen og glidebanen, men særnavne til variationer som fx. at glide i hugsidende stilling (»hale siddende feje«, »koge ærter«, »sætte

gydepotter« etc.). En anden velkendt drengeforøjelse: at bugne (bovne, danke, gimpe, jumpe, lirke, seje, sveje, svejte etc.) isen ved at løbe hen over den i flok og trampe i takt, leder man forgæves efter i dette afsnit, men hvis man er meget heldig, finder man den p. 140 opført som variant til kapløb (!) under det uigennemskuelige navn Rojna, et fra finsk lånt verbum der betyder råbe, støje o. lgn. Man undrer sig også over her blandt idrætter og kraftprøver at finde gamle kendinge som den spøg med mindreårige at lade dem »se kongens (Vorherres, Køge) høns« eller »se lokatten (lomissen)« (p. 126) eller en fra sanglegen »væve vadmel« løsreven tur (»Stock«, »Slängstolpe« m. fl. navne, p. 142 f.). »Russerdans« (p. 152) til musik er i hvert fald ikke primært nogen idræt, og helt galt anbragt er »Björndansen« (p. 153 f.), et par mandfolks efterligning af bjørnes parringsleg og -akt til en polkamelodi. Smådrenge løben omkring med en snurrende propel (»springa kvarn, väderkvarn, flygmaskin«) eller med et løbehjul (p. 144 ff.) ville jeg ikke regne for idræt, men henføre til kap. II.

Fra de egentlige idrætslege, hvori kraft- og behændighedsudfoldelsen er det primære, har Wessman – stort set med held – udskilt »Lekar med idrottslig karaktär«, hvori leg- eller spilmomentet træder stærkere frem. Dette store, fjerde kapitel (350 sider) rummer sådanne centrale grupper af hold- eller parlege som tagfatlege, skjullege og boldlege, hver på godt halvhundrede sider, og næsten 100 sider »kastlekar«, der er en mere heterogen gruppe, omfattende bl. a. trillelegen, lege med tilspidsede kæppe (som de danske kostskolespil »patøk« og »fikkak«), keglespil i talrige variationer, klinkspil om skillinge eller knapper (men ingen kuglespil) og pigernes stenspil (vort »terre«) med 30–40 varianter men forholdsvis få navne: noppa, munk, pjärv, femsten, kiss o. fl. (i Sverige er spillet kaldt »Leken med de tusen namnen«). Hinklege (»hinke ruder«, »hoppe paradis«) er udskilt som en særlig afdeling »hopp- och springlekar« (301–26), men kunne med lige så god ret være medtaget under kastlekar (som hos Tillhagen), og det samme gælder pindspillet (ca. 60 varianter), der er udskilt som en særlig afdeling »slaglekar« (392–429). Denne leg har på den anden side berøring med visse boldlege. Iøvrigt er det vanskeligt at påpege inkonsekvenser og mangler i dette righoldige kapitel. Når fx. kagspillet (»kasta pimpel« 461 f.) er så svagt og ufuldstændigt repræsenteret, skyldes det nok, at materialet er relativt ungt; i Danmark var legen vist gået af brug før 1900.

Derimod kan det knibe med overblikket og orienteringen i dette kapitel, fordi indholdsfortegnelsen yder for ringe og klummetitlen slet ingen hjælp og underafdelinger tit er uklart markeret. I bogens sidste og største kapitel (V, Sällskapslekar, 450 sider) bliver det da også rent galt. Denne enorme stofmængde er ganske vist inddelt (stort set efter Götlinds og Tillhagens system) i 31 hovedgrupper med talrige underafdelinger, men hvad hjælper det, når kun hovedgrupperne (og 7 afdelinger »pantlösningar«) anføres i registeret, og når mange af gruppebetegnelserne nødvendigvis må være

temmelig vage og abstrakte: påpassligheds-, fyndigheds-, skarpsinnigheds-, överrasknings-, ståndaktigheds-, minneslekar etc.? Når dertil kommer, at netop selskabslegene som foran antydet udmærker sig ved at være i særlig grad irrationelle, sammensatte og varierende i udførelse, vil man forstå, at det er drøjt at pejle sig frem i dette kapitel. Det kæmpestore index er heller ingen hjælp, da navnene på disse lege ofte ikke antyder legens karakter eller er direkte vildledende. Hvem har forøvrigt glæde af de 860 navne på selskabslege på stribe (15 tætrykte spalter), vel at mærke i bogens rækkefølge og uden den systematiske inddeling? Nogle af kapitlets mange afdelinger er dog nogenlunde klart afgrænsede, således blindebuklege, gættelege og gemmelege (gemme nøgle, fingerbøl etc.), medens »pantlösningar« (p. 876–931) indeholder talrige varianter til eller gentagelser af andre legtyper: dramatiske lege, skæmte- eller overraskelseslege, hukommelsesøvelser, idrætslege etc., ja endog en afdeling, W. ikke har kunnet finde andet navn til end – sällskapslekar! Et stort afsnit af kapitlet (fra »minneslekar« p. 682 til og med »lekräkningar« p. 852) består udelukkende af remser og rim: vrøvlremser, bekendtgørelser og efterlysninger, øgeremser og kæderim (»huset som John bygde«, bjerget i skoven, juledagsgaverne, lønnen hos den rige mand etc.), hvoraf adskillige er med melodi (ligesom en halv snes børnerim i kap. I). De egentlige sanglege, som jo også er selskabslege, er derimod udeladt, idet de skal indgå i samme series folkevisebind (ved Otto Andersson).

I de få sider indledning til udgaven giver Wessman nogle antydninger om legens væsen, om legemilieuer og visse leges tilknytning til bestemte årstider og fester, men henviser herom iøvrigt til Yrjö Hirns »Barnlek« (1916) og de inspirerende og oplysende kapitelindledninger i Tillhagens »Svenska folklekar« (1950). Om Wessman havde planer om kommentarer, fx. med lignende nyttige oplysninger om finske og rigssvenske paralleller som dem, man finder i Stejskals »Folklig idrott«, vides ikke; derimod efterlod han et udkast til et register over dialektord i legene og remserne, med forklaringer. Sven Andersson har dog måttet nøjes med et register over de i fodnoter forklarede ord.

De spredte kritiske bemærkninger i ovenstående skulle nødvendigvis overskygge den store og glædelige begivenhed, at folkeminde- og folkemålsforskningen med Wessmans Lekar och spel har fået en overordentlig værdifuld materiale-samling i hænde, kyndigt og pålideligt fremlagt, og man vil – med kendskab til de gode og omhyggelige sag- og indholdsregistre i Wessmans andre folkemindeudgaver – tro, at han selv ville have følt savnet af virkelig gode nøgler eller vejvisere til de mange skatte: et udførligt *systematisk register* og et udtømmende alfabetisk *stikords- og legnavneregister*.

Christian Lisse.

Linda Dégh: Märchen, Erzähler und Erzählgemeinschaft. Dargestellt an der ungarischen Volksüberlieferung. Akademie-Verlag, Berlin 1962. 435 s. DM 37.00.

Linda Dégh, som danske folklorister vil huske fra hendes foredrag¹ på Københavns universitet i august 1959, er en charmerende og lærd repræsentant for den nyere østeuropæiske eventyrvidenskab, i hvilken man på marxistisk grundlag forsøger at skabe en syntese af de forskellige teorier og metoder, som i tidens løb har været gængse i Europa, og som i korthed kan refereres således: Indtil ca. 1930 var de vesteuropæiske eventyrforskere især beskæftiget med at lave monografiske undersøgelser over de enkelte typer og typeoversigter over stoffet i de enkelte lande, medens de slaviske folklorister koncentrerede sig om beskrivelser af den individuelle traditionsbærer og hans repertoire, især eventyr og byliner. Denne østlige skole vandt i 30'erne indpas i Vesteuropa, hvor det pludselig blev moderne at lave ahistoriske pletundersøgelser af lokale traditionsmilieuer, en arbejdsmetode, der i ikke ringe grad er influeret af de samtidige tyske »Volkssoziologen« (f. eks. Max Rumpf, Leopold v. d. Wiese og J. Schwietering) og – når det gælder bedømmelsen af den enkelte traditionsbærer – af den nazistiske kulturfilosofi om det evige »Volksmensch« som bærer af den germanske ur-arv i form af eventyr, viser, osv.

Efter krigen har den nye forskergeneration på forskellig måde forsøgt at kombinere disse metoder, i Østeuropa bl. a. ved at give pletundersøgelserne en dybere historisk og social baggrund af udpræget marxistisk tilsnit, ligesom man har flyttet tyngdepunktet fra den individuelle fortæller til det kollektiv, af hvilket han er et nærmest anonymt medlem. Denne forskydning har bl. a. medført det interessante, at Linda Dégh med støtte af en russisk forsker kan anerkende den efterhånden lidt forældede »communalisme«-teori således som den er formuleret af Cecil Sharp i 1907: »[Wir] müssen Sharps Argumentation bedingungslos zustimmen, der den Gang der Überlieferung eines Werkes durch die Kette der Individuen anschaulich skizziert: 'The authorship belongs equally to all those who have taken part in the transmission. Thus the authorship, originally individual, has become communal. The individual has vanished, and the community has slipped into his shoes...' ... Das überlieferte Märchen, das im gegebenen Augenblick in das Leben einer Gemeinschaft eintritt, ist also jeweils die Vorlage. Es hat keinen Verfasser: die volkstümliche Gemeinschaft – oder wie es Anikin nannte – die Kette der 'kollektiven Verfasserschaft' hat es hervorgebracht« (s. 52). På dette teoretiske grundlag opridser fru Dégh derefter et arbejdsprogram, der dog ikke er så nyt som det lyder: »Auch die Folkloristen, die die Person der Erzählers in den Mittelpunkt stellen, halten das Individuum nicht für den allein für das Märchenschaffen verantwortlichen Faktor. Und gerade die Erhellung dieser Doppelheit halten sie für das Ziel der Folkloreforschung. Die praktische Verwirklichung einer solchen Forschung ist nur durch die Beobachtung guter Erzähler innerhalb ihrer Erzählgemeinschaft denkbar.

Uns interessieren also Überlieferung, Erzähler und Erzählgemeinschaft gleichermaßen: alle drei zusammengenommen ergeben den Schlüssel für den Ursprung des Volksmärchens, für die ethnischen und individuellen Veränderungen und für die Rolle, das Wesen der Gemeinschaft... Die oben skizzierte neue Richtung der Märchenforschung arbeitet also mit grundlegend neuen Methoden: sie will die gerade greifbare kollektive Funktion des Märchenerzählens durch intensive Sammlung erfassen...» (s. 55).

I tilknytning hertil kommer fru Dégh med nogle betragtninger over den enkelte fortæller eller sanger, der måske kan have en vis interesse for danske folklorister netop nu: »In letzter Zeit begannen sich bei der Persönlichkeitsforschung Übertreibungen bemerkbar zu machen, und zwar in zweifacher Hinsicht. Die eine folgt daraus, dass sich das Märchenerzählen und die Lage des Erzählers in der neuen Gesellschaftsordnung der Sowjetunion vollkommen geändert haben. Die im ganzen Land bekannten Erzähler genossen in der sowjetischen Epoche eine Achtung, von der kein Volkskünstler je geträumt hat. Durch die Hebung der Allgemeinbildung wurde die Kunst einiger Erzähler langsam umgeformt: der volkstümliche Charakter wurde zur Litteratur. Viele Folkloreforscher rechneten nicht mit dieser Umformung... Die gleiche Meinung hat sich bei dem Disput im russischen Literaturhistorischen Institut der Sowjetakademie herausgebildet: das Wesen der Volksdichtung in der sowjetischen Epoche muss geklärt werden« (59). – Eller i dansk perspektiv: Den tradition der nu optegnes har p. gr. a. det ændrede kulturmilieu ikke længere samme funktion som i f. eks. 70ernes traditionsmilieu; og ødelægges de nulevende danske traditionsbærere folkloristisk set af at optræde i radio og fjernsyn?

Det nye arbejdsprogram forsøger fru Dégh at realisere på grundlag af det materiale, hun i årene 1948–58 har indsamlet hos den gruppe szekler, der omkr. 1764 udvandrede fra Siebenbürgen til Bukowina, hvorfra de efter forskellige omflytninger (bl. a. i 1883–88) i 1944 igen flygtede fra det jugoslaviske Bukowina til Ungarn, hvor de efter udskiftningen af de store godser i 1946–47 fik tildelt jord i Kakasd (Transdanubien). Denne folkegruppe har været i stand til at bevare sit kulturelle særpræg i det fremmede og samtidigt skabt en ny tradition af sagn og historier knyttet til emmigration, flugt og den nye bosætning. De 161 »ægte« eventyr og eventyrbrudstykker, som fru Dégh har optegnet, fordeler sig på følgende kategorier: 76 trylleeventyr, 9 legendeeventyr, 26 noveller og 50 skæmtehistorier (s. 161), og dette stof analyseres efter det omtalte program i tre hovedkapitler: »die Erzählgelegenheiten« (s. 66 ff.), »der Erzählstoff« (s. 124 ff.), og »die Erzähler« (s. 163 ff.). Overalt i disse afsnit finder man meget interessante observationer og oplysninger, som sættes i relation til det tilsvarende stof i Vesteuropa. I det første af de nævnte kapitler gives bl. a. en oversigt over »Erzählgemeinschaften«, der ikke afviger fra de fortælsesituationer, der bl. a. er beskrevet af tyske og sveiziske forskere, og som for den sags skyld godt kunne have været skrevet af E. T. Kri-

stensen: »I. Wandernde Arbeitsgemeinschaften, ausserhalb des Dorfes: *a* nichtbäuerliche Gruppen: Handwerker, Soldaten, Schiffer, Fischer, andere mit der Wanderschaft zusammenhängende Berufe; *b* Landproletarier: Erdarbeiter, Saisonarbejder in der Landwirtschaft, Tagelöhner und Knechte, Holzfäller, Hirten. II. Dörfliche Arbeitsgemeinschaften: *a* Gemeinschaftsarbeiten, *b* Winterunterhaltungen. III. Unfreiwillige Arbeitsgemeinschaften, die kürzere Zeit bestehen: Krankenhaus, Gefängnis, Militär« (s. 71 f.). I det følgende kapitel – »Der Erzählstoff« kommer fru Dégh bl. a. ind på det evindelige problem om forholdet mellem fortæller og hans publikum: »Die Zuhörer sagen dem Erzähler, was sie hören wollen, was sie unterhaltend finden, was interessant ist und was ihnen nicht gefällt. Auch wenn wir [i. e. Linda Dégh] sie fragten, sagten sie uns ihre Meinung über die Erzählungen und führten auch Einzelheiten an, um zu beweisen, wie interessant dieses oder jenes Stück ist. Erzählungen, die nicht eigentlich Märchen sind, sind am meisten verbreitet, denn um sie vorzutragen, braucht man keine besondere Fähigkeit, jeder, der sie kennt, erzählt sie bereitwillig« (s. 124).

De optegnede tekster er meddelt i fuld ordlyd (oversat til tysk) eller referat (s. 268–415) og forsynede med det nødvendige noteapparat. Denne kombination af tekster og milieu-beskrivelse gør fru Déghs arbejde til et hovedværk i den moderne eventyrvidenskab.

L. Bødker.

1. »Die schöpferische Tätigkeit des Erzählers«, trykt i K. Ranke (ed.): Internationaler Kongress der Volkserzählforscher in Kiel und Kopenhagen [1959], Vorträge und Referate (Berlin 1961) 63–73. 2. Linda Dégh har et meget omfattende kendskab til eventyrforskningen i Vesteuropa; hun kender og citerer praktisk talt alle værker af betydning, og det skal være hende tilgivet at hun ikke har medtaget et par maskinskrevne dissertationer, der såvidt vides kun kendes fra det eksemplar der er deponeret i det lokale universitetsbibliotek. De to undersøgelser nævnes her for at komplettere hendes bibliografi. Elfrida Rath: Studien zur Quellenkunde und Motivik oberösterreichischer Volksmärchen aus der Sammlung Pramberger (Wien 1949); H. Bausinger: Lebendiges Erzählen (Tübingen 1952).